

GA - 23

РУДОЛФ ЩАЙНЕР
РУДОЛФ ЩАЙНЕР

СЪЩНОСТ
НА
СОЦИАЛНИЯ ВЪПРОС

Превод от немски: д-р ДИМИТЪР ДИМЧЕВ

Изготвил: ПЕТЪР ИВАНОВ РАЙЧЕВ – сканирано от книга

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	СТР.
1. Предговор от преводача	3
2. Предговор	5
3. Въведение	6
4. Относно целта на тази книга	16
I. Истинският облик на социалния въпрос, извлечен от жизнота на съвременното човечество.....	19
II. Относно произтичащите от живота опити за разрешение на социалните въпроси.....	33
III. Капитализъм и социални идеи.....	53
IV. Социалният организъм и връзките му с другите народи	82
V. Обръщение към немския народ и към културния свят.....	91

ПРЕДГОВОР НА ПРЕВОДАЧА

„Същност на социалния въпрос" от Рудолф Щайнер излиза през 1919 год., в третия седемгодишен цикъл от развитието на Антропософията, когато в Средна Европа вече са налице предпоставките за практическо прилагане на антропософското духовно-научно познание.

Постепенно Антропософията навлиза в области като педагогиката (т.н. Валдорфски училища), медицината (антропософската медицина е призната за официална терапевтична доктрина от Европейския парламент през м. юли 1992 год. в Страсбург), биодинамични селски стопанства, архитектура, банково дело, фармацевтика, индустрия...

След първите издания на въвеждащите антропософски книги от Рудолф Щайнер „Въведение в Тайната Наука" (Събрани съчинения №13), „Духовното ръководство на човека и човечеството" (№15), „Христос и човешката душа" (№155), „Какво представлява Антропософията" от Карл Унгер, Антропософско Издателство „Даскалов" - с помощта на фондация „Инфо 3" - предлага и първото българско издание на „(Същност на социалния въпрос" (Събрани съчинения № 23) с надеждата, че въпреки малкия тираж, книгата ще попадне в ръцете и съзнанието на тези, за които е предназначена, за тези които ще съумеят да се вслушат в суровото предупреждение на Рудолф Щайнер, че след „диктатурата на пролетариата неизбежно идва епохата в която ще се появи диктатурата на съвестта".

Според възгледите на Рудолф Щайнер, създател на Антропософията, Първата световна война възникване по силата на военна и световно-политическа необходимост, а до голяма степен поради неовладяни социални проблеми, които правителствата заобикалят, предпочитайки да търсят стълкновения с външния враг. След очертаващия се неизбежен крах, през 1917 год., Рудолф Щайнер потърси частни пътища за да запознае ръководните личности на Германия и Австро-Унгария с предложенията си за лечебни мерки спрямо боледуващия социален организъм. Гласът му не беше чул, а цялостната си концепция за оздравяване на правния, икономически и духовен живот той определи като „троично разделяне на социалния организъм". То идва след едно друго „троично разделяне" - това на човешкия организъм, което свръхсетивните му изследвания отдавна подготвят за да намери завършен израз в излязлата през 1917 год. книга „Върху загадките на душата" (Събрани съчинения № 21). Там става ясно, че човешкият организъм е едно цяло само за външния и повърхностен поглед върху нещата.

Още с първите си опити да разшири познанието ни за човешкото същество Антропософията обръща внимание, че всъщност човекът се състои от четири съставни части: Физическо тяло - неживо, веществено, „мине-

рално" Етерно тяло - или „жизнено тяло", „растително" Астрално тяло - лежи в основата на сетивната организация и чувствата, „животинско" Азова организация - лежи в основата на индивидуалните, духовни „човешки" качества Взаимодействието между тези съставни части в човешкия организъм намира израз именно в неговото функционално-морфологично троично разделяне, включващо:

1. нервнo-сетивната система - носител на мисленето
2. ритмична система - носител на чувствата
3. системата „веществообмен-крайници" - носител на волята

По същия начин държавата, или социалният организъм, далеч не представлява едно единно цяло. В нея трябва ясно да се разграничават три различни сили:

1. силите на икономическия живот
2. силите на духовния живот
3. силите на правовия живот

Тези сили винаги са присъствували в човешките общества, но досега не са били ясно осъзнавани. Те са тези, които създават своите институции и „органи" в хода на отделните цивилизации. С нарастването на авторитарното, материалистично мислене и стремеж към политическа власт държавата все повече се опитва да подчини както икономическите, така и духовните сили на обществото. Комунистическите режими ни демонстрират това по един чудовищен начин.

Но още преди началото на века правителствата и народите свикнаха с мисълта, че монополистичната, централно ръководена държава, е изобщо единствено възможната форма на съвместен човешки живот.

Френската революция също не стигна до никъде с прословутия си девиз „Свобода, Равенство, Братство", защото дори републиканският начин на мислене беше като хипнотизиран от идеята за „единната държава". А по своята вътрешна същност тя винаги толерира правно-политическите отношения за сметка на икономиката и духовните импулси на човека.

Ето защо след привидно постигнато „равенство", светът бързо беше зает от ново неравенство, а „свобода" и „братство" отдавна са станали напълно празни думи в общественения живот.

Тук е мястото да посочим и прекрасния извод на Рудолф Щайнер, над който човек може да мисли и медитира дълго: Братството - може и трябва да се осъществява единствено в областта на икономиката Равенството - може и трябва да се осъществява единствено в областта на правото Свободата - може и трябва да се осъществява единствено в областта на духовния живот. Седемдесет години след Октомврийския преврат в Русия, инспириран от определени окултни среди на Западна Европа, и пет-

десет години след като Хитлер превзе Полша, „краят на социализма“ е очевиден факт за всички. Какво виждаме около себе си днес - разруха, престъпност, Азово-слаби индивиди, поддаващи се на всякакъв род внушения, колапс на икономиката, законодателна безпомощност, физическа, интелектуална и нравствена деградация.

Изход има и той се състои в новото „троично разделяне на социалния организъм“.

„А как?“ - този тежък, мъчителен въпрос не трябва да ни плаши. Инструкции и точни указания тук няма. Напротив, истинска благословия е - същото важи и за Валдорфските училища - че този импулс идва не от държавата, а може да се породи само в резултат на определена духовна активност от страна на отделната личност. Пречки и трудности ще се появяват непрекъснато, това е напълно естествено.

Обаче да не забравяме, че Рудолф Щайнер, човекът който даде на света Антропософията и разчупи границите на познанието, разширявайки естествена научната методология в областта на свръхсетивния свят, човекът които се осмели да разкрие на хората „Петото евангелие“ (Събрани съчинения №148), придаваше такова значение на „троичния социален организъм“, че направо свърза историческото оцеляване на най-близкия до Антропософията народ - немския - с историческата задача за изграждането на този „троичен социален организъм“, Днес истинският еволюционен импулс на Средна Европа е не в областта на изкуството, религията или науката, а в жизнеспособността на идеята за „троичния социален организъм“ и във волята за нейното осъществяване.

Д-р Димитър Димчев

ПРЕДГОВОР КЪМ НЕМСКОТО ИЗДАНИЕ

Едва ли друго съчинение на Рудолф Щайнер още приживе е било посрещано с такова внимание от обществеността както публикуваната през април 1919 год. книга „Същност на социалния въпрос“.

„Немският външен министър Симонс, чешкият министър Бенеш, изобщо „всеки, който представлява нещо“ я прочете“, съобщава лондонския Дейли Нюз, а Нойе Цюрхер Цайтунг отбелязва: „Книгата заслужава жив интерес, защото предлага съвършено нови гледни точки за решаването на социалния въпрос, които са неузвими за всякакъв род проверки и изпитания“.

Взгледите на Рудолф Щайнер бяха „съвършено нови“ не само тогава, те са такива и днес. Те сочат пътя към разграждане на прекалено централизираната власт в „единната държава“ и следователно представляват радикален акт на освобождаване от онзи гибелен съюз между икономика, политика и култура, който стана причина за катастрофата на Първата

световна война, а и днес продължава да формира политическата обстановка в Европа и света. Троично разделяне на социалния организъм: тази беше ключовата дума, с която Рудолф Щайнер пое инициативата за едно принципно ново изграждане на държавата и обществото. В крайна сметка зад шифъра „троично разделяне на социалния организъм“ се крие разпадането на единната държава. На нейно място, според Рудолф Щайнер, занаят ще се обособят напълно независимите от държавата области - икономически живот и духовен живот. Третата област, или правовият живот, ще се свежда единствено до регулиране на правните отношения. Всяка от трите самостоятелни сфери ще има своя собствена структура и свое собствено ръководство. Те не трябва да бъдат механично събрани в някакъв „абстрактен, изкуствен парламент“, а „всеки човек, като такъв, ще бъде живото свързващо звено“ между трите области на социалния организъм.

В третата глава на книгата са разгледани икономическите проблеми. Тук става дума за съотношенията между „извършена работа“ и „доход“, между „капитал“ и „собственост“, за противоречията между „капитализъм“ и „социализъм“.

Днес възгледите на Рудолф Щайнер са още по-актуални, защото - както и преди - сме изправени пред едно анахронично, безнадеждно остаряло понятие за собственост, пред едно остаряло разбиране за връзките между „работа“ и „доходи“, пред една нуждаеща се от основно преразглеждане правова система.

И все пак самоцелното вникване в социалните идеи би представлявало една голяма недооценка на това, което Рудолф Щайнер искаше. Във въведението на книгата той напомня: „Нещата не се свеждат до това да знаем или да ни се струва, че знаем нещо за духовния свят, а до това, че той може да се прояви също и в практическото разрешаване на конкретни жизнено проблеми“.

Валтер Куглер

ВЪВЕДЕНИЕ

Задачите, които поставя пред нас социалният живот на съвременната епоха, не могат да бъдат оценени правилно, ако ги свързваме с едни или други утопични представи. Известни възгледи могат да поразжат у нас вярата, че вложените в тях идеи биха могли да направят хората щастливи; тази вяра разполага с колосални сили да убеждава и да доказва своята правота. Ако подобна вяра се появи в главите на хората, ангажирани със социалните въпроси, това означава пълно разминаване с тяхната същност.

Днес подобно твърдение може да ни тласне в областта на едно привид-

но безсмислие; и все пак то може би улучва самата истина. Нека да приемем, че някои притежава идеалното теоретично „разрешение“ на социалните Въпроси. В същото време, ако иска да предложи на човечеството разработеното от самия него „разрешение“ - той ще бъде обхванат от вярата в нещо напълно абсурдно. Защото ние живеем в епоха, когато подобни намеси в обществения живот са вече невъзможни. Днешната душевна нагласа на хората не позволява да се отправя примерно следният лозунг по отношение на обществения живот: „ето, там се намира едно лице, което знае какви социални промени са необходими; както предлага то, така ще направим и ние.“

По този начин хората просто не допускат до себе си социалните идеи. Предлаганата книга, която вече намери значителен прием, се съобразява именно с това обстоятелство, всички, за които тя има утопичен характер, се разминават основно с нея. А в най-голяма степен това правят именно тези, които искат да мислят утопично. В разсъжденията на другите те виждат не друго, а най-съществената черта на своите собствени мисловни навици.

За хората с практическо мислене днес е ясно, че в областта на обществения живот с подобни, привидно убедителни утопични идеи, не може да се постигне нищо. И все пак мнозина имат усещането, че например в областта на стопанския живот те са в състояние да направят нещо за другите хора, именно с помощта на такива идеи. Те трябва сами да се убедят, че усилията им са напразни. С това, което предлагат, хората не могат да постигнат абсолютно нищо.

Този факт трябва да се разглежда като един вид опитност. Той ни насочва към една важна особеност на съвременния социален живот, а именно, че мисленето на тези, които отговарят например за икономиката, е неадекватно и чуждо на самия живот. Следователно, има ли надежда тежките катаклизми в обществения живот да бъдат овладени, ако към тях се пристъпва с неадекватно мислене?

Подобен въпрос не може да бъде приятен. Защото с него идва и съмнението, че мисленето на тези, от които зависи много, може да бъде неадекватно и чуждо на живота. Но дори и без това съмнение, хората са твърде далеч от ясното и точно формулиране на социалния въпрос. Защото яснота и точност относно това, което е необходимо за разрешаването на „социалния въпрос“, ще бъдат постигнати само тогава, когато този въпрос се превърне в сериозна грижа за цялата съвременна цивилизация.

Този въпрос ни отправя и към изграждането на съвременния духовен живот, който е до голяма степен зависим от държавата и от икономиката. Още от своето детство човек попада във възпитателните и образова-

телни стандарти на държавата. Той може да бъде възпитан единствено с оглед на икономическите условия, характерни за неговото обкръжение. Лесно е да се допусне, че по този начин човек би трябвало да се приспособи сравнително добре към жизнените условия на съвременния свят. Защото държавата има възможност така да насочи възпитателните и образователните тенденции, а с това и значителна част от духовния живот на обществото, че да служи по най-добър начин на своите поданици. Лесно е да се допусне също, че индивидът ще се превърне във възможно най-добрия член на обществото, ако той е възпитаван според икономическите условия, сред които израства, и ако благодарение на съответното възпитание заеме онова място, което е подходящо за него от икономическа гледна точка.

Предлаганата книга си поставя не особено приятната задача да покаже, че хаосът в нашия обществен живот се корени в подчинението на духовния живот пред държавата и икономиката. Тя трябва да покаже, че освобождаването на духовния живот от тази зависимост е част от разрешаването на социалния въпрос.

Книгата посочва и други широко разпространени заблуждения. Доста хора смятат, че след като педагогиката се провежда под контрола на държавата, това се отразява благоприятно върху развитието на човечеството. И социалистически ориентирани мислители едва ли си представят друго, освен че обществото се стреми да служи на индивида според своите възможности.

В тази област съвсем не е лесно да се приеме един възглед, който днес се налага като безусловно необходим. А той се свежда до това, че за един по-късен етап от историческата еволюция на човечеството дадено твърдение, което по-рано е било вярно, може да се окаже напълно погрешно. За съвременното човечество беше необходимо да се отнемат възпитанието и свързаният с него официален духовен живот от онези кръгове, които го поддържаха през Средновековието, и да ги предоставят на държавата. Обаче по-нататъшното запазване на това съотношение представлява огромна социална грешка.

В първата си част предлаганата книга разглежда тъкмо този момент. В рамките на държавата духовният живот е вече израснал до определена свобода и не може да се развива правилно в нея, ако не разполага с пълно самоуправление. Благодарение на извоюваната еволюционна степен, духовният живот изисква да бъде една съвършено самостоятелна част от социалния организъм. Възпитанието и образованието, от които духовният живот израства като цяло, трябва да бъдат оставени в ръцете на тези, които възпитават и обучават. В тяхното управление не трябва да се намесват никакви фактори от страна на държавата и на икономиката.

Всеки индивид, занимаващ се с преподавателска дейност, изразходва за нея толкова време и сили, които му позволяват да бъде решаващ авторитет в своята област. По този начин той ще бъде така ангажиран в управлението, Като че ли сам отговаря за възпитанието и обучението. Никой не може да дава предписания, без самият той да е живо свързан с процесите на възпитанието и преподаването. Никакъв парламент, никакви парламентарни комисии, никаква личност нямат право на глас, дори и някога да са участвували в тези процеси, ако в момента не се занимават пряко с възпитание и преподаване. В управлението на тези процеси участвуват най-вече опитностите, които се раждат непосредствено от самите тях. Естествено, при подобни обстоятелства на преден план ще изпъкнат качества като усърдие, компетентност и професионализъм, и то в най-чистия им вид.

Разбира се, веднага може да прозвучи възражението, че при подобен стил на управление в духовния живот далеч не всичко ще бъде свършено. Но в действителния живот целта съвсем не е тази. Стремежът към най-доброто винаги е налице. Обаче потенциалните способности, които са скрити в малкото дете ще бъдат действително приети и интегрирани в обществото, само ако тяхното формиране бъде поверено на човек, чиито критерии и принципи са духовно мотивирани. Колко далеч ще стигне едно дете в тази или онази посока, може да се прецени само според духовните критерии на едно свободно съсловие, на една свободна общност. А какво да се предприеме, за да получат тези критерии и своите права, може да се реши единствено от споменатото съсловие. От него държавата и икономиката могат да получат такива сили, каквито те самите не са в състояние да породят, ако се опитват да формират духовния живот от своите собствени гледни точки.

Логично следва, че тенденциите, методите, обемът и съдържанието на преподавания материал в учебните заведения, които имат пряко отношение към държавата, също ще се определят от закономерностите на свободния духовен живот. Той ще дава облика на юридическите, икономическите, търговските факултети, както и на тези, свързани с индустрията и селското стопанство. Предложената книга по необходимост ще насочи срещу себе си много предразсъдъци, особено ако се извлекат логичните следствия от нейното съдържание. Откъде произтичат всъщност тези предразсъдъци? В тяхната основа стои подсъзнателното убеждение, че възпитаващите трябва да са хора непрактични и чужди на живота. Тук е вложен и целият антисоциален дух на тези предразсъдъци. Според тях възпитаващите просто не са в състояние да породят инициативи, които да са от значение за практическите области на живота. Следователно, педагогическите тенденции трябва да се формират от хора,

които участвуват в практическия живот, а възпитаващите следва да спазват даваните от тях принципи и указания.

Който мисли по този начин, не вижда, че възпитаващите се превръщат в непрактични и чужди на живота хора, именно ако са лишени от възможността да формират самите педагогически принципи - от най-мощните им измерения до най-незначителните им подробности. В този случай им се налагат директиви от външни, привидно „практични“ личности. Антисоциалните напрежения възникват тъкмо поради обстоятелството, че в социалния живот попадат хора, чието възпитание е пропуснало да ги направи „социално чувствителни“, социално ангажирани. А социално ангажирани индивиди може да изгради само такава възпитателна система, която на свой ред е ръководена от социално ангажирани личности. Никак няма да се справим със социалния въпрос, ако го разглеждаме отделно от проблемите на възпитанието и духовния живот. Антисоциални напрежения се създават не само при определени икономически ситуации, но и чрез това, че в рамките на тези ситуации хората се отнасят антисоциално помежду си. Ето защо е крайно антисоциално, когато децата се възпитават и образуват от хора, които са превърнати в „чужди на живота“ поради това, че са принудени да получават принципите и указанията за своята работа от външни лица.

Юридическите факултети се регламентират от държавата. Държавата изисква от тях преподаването на правни науки, чието съдържание тя реализира с оглед на своята конституция и на своите изпълнителни органи. Факултети, които се ръководят изцяло от един свободен духовен живот, ще извличат съдържанието на правните науки от самия него. А държавата просто ще изчаква онова, което свободният духовен живот може да и предложи. Тя ще бъде оплодена от живите идеи, които могат да възникнат единствено от източниците на такъв духовен живот.

Обаче в рамките на този духовен живот ще бъдат поставени и онези хора, които разгръщат своята активност предимно в практическите области на живота. Но „практическата област“ ще представлява не това, което възниква от принципите на възпитание, формулирани от т.н. „практици“, а всичко, което блика от възпитаващите и техните гледни точки за същността на живота и „практиката“. А как следва да се развива и управлява един свободен духовен живот, ще бъде загатнато по-нататък в тази книга.

Несъмнено хората с утопично мислене ще поставят пред автора редица въпроси. Художници и други представители на изкуството с тревога ще попитат: „добре, но нали художествената дарба ще просъществува по-добре в един свободен духовен живот, отколкото в съвременните условия и гаранции, които дават държавната власт и икономическият потен-

циал на една страна.

Въпроси от този род само потвърждават, че в замисъла на книгата няма нищо утопично. Ето защо в нея липсват готови практически постулати. Напротив, тя насърчава различните обществени групи да извлекат от своя съвместен живот определени социални стойности. Ако човек разглежда живота не според теоретични предразсъдъци, а според непосредствените си опитности, ще признае: само ако наистина съществува една свободна духовна общност, която обхваща живота, опирайки се на своите собствени принципи, само тогава свободният творец има изгледи да получи обективна оценка на своите постижения.

„Социалният въпрос“ съвсем не е нещо, което в съвременната епоха може да бъде разрешено от няколко души, или пък след парламентарни разисквания. Той е съставна част от цялата нова цивилизация и ще продължава да е актуален, докато тя съществува. Но за всеки отделен момент от еволюцията на човечеството той трябва да бъде решаван по нов начин. Защото напоследък човешкият живот навлезе в едно състояние, в което от социалните импулси задължително се пораждаат антисоциални сили. Те трябва да бъдат непрекъснато овладявани. Както определено време след нахранването един организъм закономерно изпада в състояние на глад, така и социалният организъм след периоди на обществен ред изпада в хаос. Универсално лекарство за траен ред в обществените отношения не съществува, както не съществува и хранително средство, което да насища веднъж за винаги. Но от друга страна, хората са в състояние да изградят такива общности, чието живо взаимодействие може да придаде на човешкото съществуване определено социален оттенък. Самоуправляващото се духовно звено на социалния организъм е точно такава общност.

Както съвременната епоха издига автономията на духовния живот като един вид социален императив, същото се отнася и за принципа на кооперирания труд в областта на икономическия живот. В съвременния етап от човешката еволюция стопанският организъм включва стоково производство, стоков оборот и стоково потребление. Благодарение на тях се задоволяват човешките потребности. Всеки от хората, които участвуват по един или друг начин в стопанския живот, има своите тесни интереси. От какво действително се нуждае всеки, може да определи само той; а какво е длъжен да постигне, може да се прецени с оглед на жизнените условия в цялото общество. Това не винаги е било така, а и днес не е така навсякъде по Земята, но по същество този принцип е валиден в цивилизованите среди на човечеството.

В хода на еволюцията стопанските сфери непрекъснато се разширяват. Затвореното семенно стопанство прераства в градско, а последното - в

държавно стопанство. Днес сме пред прага на една световна стопанска общност. Разбира се, голяма част от старите традиции са пренесени в новия стопански ред; от друга страна новите моменти са вече загатнати в стария стопански ред. Обаче днес съдбата на човечеството зависи от това, че в рамките на определени жизнени условия споменатата последователност на развитието се превръща в една доминираща сила.

Стремежът за координация на стопанските мощности в една абстрактна световна система е чиста безсмислица. В хода на развитието отделните стопанства отдавна са прераснали в огромния механизъм на държавното стопанство, въпреки това държавните структури са възникнали от нещо друго, а не направо от стопанските мощности. И социалният хаос на съвременното човечество идва оттам, че държавните структури искат да се превърнат в икономически. Чрез своите собствени сили стопанският живот непрекъснато се стреми към независимост от директивите на държавата, но не и от държавния начин на мислене. А това може да се осъществи само тогава, когато се изградят асоциации или общности на чисто стопанска основа, включващи представители от трите групи: производители, търговци и потребители. В конкретните условия на живот тези асоциации сами ще регулират своите структури и мащаби. Прекалено малките асоциации ще се окажат твърде скъпи; прекалено големите - трудно неконтролируеми. Всяка асоциация ще преценява жизнените потребности на човека и ще се ръководи от тях в стремежа си да осъществи контакт с друга асоциация. Не следва да се тревожим, че подобни асоциации ще накърнят свободата на хора, които често сменят своето местожителство. В тези случаи, когато те търсят услугите на една или друга асоциация, нещата се улесняват от приоритета на стопанските интереси и от отсъствието на пряка намеса от страна на държавата. В условията на такава система от стопански асоциации паричният оборот не представлява никаква трудност.

В рамките на една отделна стопанска асоциация усърдието и професионалната компетентност ще гарантират трайна хармония на интересите. Производството, оборотът и потреблението на стоки ще се регулира не от закони, а от непосредствените нужди и интереси на хората. Поради участието си в стопанските асоциации, хората ще имат необходимия точен поглед върху нещата. Различните интереси трябва да бъдат защитавани на договорна основа, така че стоките и благата ще циркулират в техните нормални стойности. Подобно обединяване по чисто стопански мотиви е нещо различно от например днешните синдикати. Те не произлизат от стопанския живот, а само се намесват в него. Те са изградени според онези принципи, които днес имат своя облик чрез манипулирането с държавните и политически гледни точки. В синдикатите се „пар-

ламентаризира" и далеч не икономическите показатели са в основата на техните преговори. Докато в стопанските асоциации съвсем няма да става дума за „наемни работници“, които непрекъснато и със силови средства ще изнудват работодателя за по-високо възнаграждение; там ще сме изправени пред едно пълно взаимодействие между духовно-мотивираните ръководители на производството, работници и потребители. Регулирането на цените ще осигури съответствие между услуги и заплащане. Подобни процеси не могат да се ръководят по парламентарен път. За тях трябва да се погрижим по друг начин. Защото кой е длъжен да работи, след като безкрайно много хора прекарват времето си в напразни преговори, засягащи организацията на труда? Всякакъв род споразумения между един човек и друг, между една стопанска асоциация и друга, следва да се извършват в хода на самата работа. Ето защо е необходимо да се обединят позициите на ангажираните в даден труд индивиди и тези на потребителите.

В случая не става дума за нещо утопично, защото няма и следа от някакво разпореждане, което ни задължава да действваме по един или друг начин. Тук само загатваме, как хората сами могат да организират живота си, ако искат да се трудят в общества, съответстващи на техните разбираня и интереси.

Естественият стремеж на хората да се обединяват в такива общества, е свързан - от една страна - със самата човешка природа, стига тя да не е ограничавана от вмешателството на държавата. От друга страна за това допринася и свободният духовен живот, защото той поражда импулси, които могат да се осъществят именно в условията на човешката общност. Ще добавим и това, че такива общности - изградени според залегналите в тази книга принципи - могат да възникнат във всеки момент; в себе си те не съдържат никаква утопия. А пречка за тяхното възникване е не друго, а обстоятелството, че съвременният човек „организира“ стопанския живот „отвън“, като постепенно „организационната“ идея се превръща за него в пълна сугестия. Противоположният образ на този вид „организация“, стремяща се да насочва производството „отвън“, имаме в лицето на онази стопанска организация, която се гради върху принципа на свободното асоцииране. Този принцип свързва един човек с друг; а ритмично и планомерно развитие на цялото възниква чрез разумните основания на индивида.

Тук са възможни следните въпроси: каква е ползата от едно асоцииране между безимотни и собственици? Не е ли по-добре, ако производството и потреблението - като цяло - се регулират „справедливо“ от една външна инстанция? Обаче точно това регулиране парализира свободния съзидателен труд на човешкия индивид и лишава стопанския живот от вси-

чко онова, което може да възникне единствено в условията на свободния труд.

Нека бъде опитана поне веднъж - въпреки всички предразсъдъци - една асоциация между безимотни и собственици. Ако не се намесят други фактори, освен стопанските, тогава собствениците по необходимост ще трябва да „уравновесят“ производителността на безимотните с определено заплащане. Днес тези проблеми се обсъждат не в зависимост от социалния опит, изработен в хода на човешката еволюция, а в зависимост от определени емоционални състояния. А те - като подчинени на класови, а не на стопански интереси - възникнаха поради усложненото положение на съвременния стопански живот, напълно лишен от адекватни икономически концепции. Истинската причина е в отсъствието на свободен духовен живот. Хората, ангажирани в едно или друго производство, са потънали в рутината. Силите, които формират стопанския напредък, остават невидими за тях. Те се трудят без да имат всеобхватен поглед върху цялостния човешки живот. Докато в стопанската асоциация всеки ще узнава от другите това, което е необходимо за него като участник в социалния организъм. Относно производствените възможности ще израсне нов вид стопански опит, понеже хората - след като всеки е достатъчно компетентен в своята област - ще стигнат до една взаимна и обща преценка за нещата.

Както в свободния духовен живот действени са само силите, които са заложили в самия него, така и в асоциативно изградената стопанска система, ефективни са само чисто стопанските фактори. Всеки индивидуален импулс от стопански характер се проявява в резултат на съвместния ни живот с тези, с които сме икономически асоциирани. По този начин ще имаме такова участие в общия стопански живот, каквото отговаря на нашите възможности. Ще стане дума и за това, как ще бъдат интегрирани в стопанската система хората с ограничена работоспособност. Защитната функция на силните спрямо слабите е възможна само в рамките на една стопанска система, която се опира на своите собствени сили.

Ето как социалният организъм може да се разпадне на две самостоятелни части, които взаимно се противопоставят, защото всяка от тях е подчинена на своето управление, основаващо се на строго специфични сили. Между тях обаче трябва да израсне трета съставна част и това всъщност са държавните структури, държавната система на социалния организъм. В нея намира израз всичко, което може да бъде обект на преценки от страна на всеки пълнолетен индивид. В свободния духовен живот всеки се проявява според своите лични способности; в стопанския живот всеки намира своето място според асоциираното си участие в него. А в политическо-правния живот, индивидът се издига по чисто човеш-

кото си достойнство само доколкото е независим от способностите, чрез които се проявява в духовния живот и доколкото - от друга страна - е независим от стойността на произведените от него блага.

В книгата се посочва, че трупът е нещо, което след време ще зависи от политическо-правния държавен живот. В тази сфера от социалния живот всеки е равноправен, защото тук се предприемат действия в рамките на такива области, където всеки е еднакво годен да преценява. В тази трета съставна част на социалния организъм се регулират правата и задълженията на хората.

Единството на целия социален организъм ще възникне чрез самостоятелното развитие на неговите три съставни части. Книгата показва как ефективността на оборотния капитал, средствата за производство и основните средства може да нарасне чрез взаимодействието на трите съставни части. Ако човек иска да „разреша“ социалния въпрос по някакъв изкуствен начин или с помощта на други икономически програми, в следващите страници той няма да намери никакви практически указания. Но ако иска да обедини хората според новите изисквания на нашето време и по начин, който позволява най-доброто осмисляне на социалните задачи, той вероятно няма да отрече преклонението на автора пред истинския еволюционен опит на човечеството.

Книгата беше издадена за пръв път през април 1919 г. Известни добавки бяха направени в списанието „Троичният социален организъм“, публикувани по-късно под заглавието „Практическо осъществяване на троичния социален организъм“.

Лесно е да се види, че и в двете книги се говори не толкова за „целите“ на социалното движение, колкото за пътищата, по които може да поеме социалният живот. Ако човек разсъждава в съответствие с истинските закономерности на живота, той знае, че тъкмо определените цели могат да се появят под най-неочаквана форма. Те изглеждат ясни и общовалидни само за хора, които са потънали в абстракции. Те често отхвърлят „практическите постановки“, защото ги намират за недостатъчно точни и „ясни“. Мнозина, които днес се смятат за реалисти, са всъщност в плен на всевъзможни абстракции. Те не се замислят, че животът може да приеме най-разнообразни форми. Той е един променлив и подвижен елемент. И ако човек иска да крачи редом с него, той трябва да пригоди своите мисли и усещания към подвижния поток на живота. Социалните задачи могат да бъдат обхванати само с помощта на такъв род мислене.

Идеите на тази книга са извоювани след точно и внимателно наблюдение на живота; несъмнено то ще улесни и правилното им разбиране от читателя.

ОТНОСНО ЦЕЛТА НА ТАЗИ КНИГА

Социалният живот в съвременната епоха поставя пред нас сериозни и всеобхватни задачи. На преден план застават нови социални тенденции и подсказват, че за решаването на тези задачи ще трябва да бъдат търсени пътища, за които досега никой не е мислил. Напоследък се налага възгледът - и той е в унисон с фактите на съвременния свят, а и с живота като цяло - според който игнорирането на тези нови тенденции по необходимост доведе до днешните социални сътресения. Подобен възглед е в основата и на изложените в тази книга идеи. Те имат за цел да насочат проблемите, пред които е изправена голяма част от човечеството, в светлината на ясно осъзнатата социална воля.

Изграждането на такава социална воля изобщо не зависи от това, дали някому тези проблеми се харесват или не. Те са тук и ние сме длъжни да се съобразяваме с тях като с конкретни факти на социалния живот. Нека това накара да се замислят онези, които изхождайки от своето лично място в живота, например смятат, че авторът на тази книга обсъжда пролетарските изисквания по начин, които не им харесва, защото - според тях - го прави твърде едностранчиво, определяйки тези изисквания като нещо, за което социалната воля трябва да държи точна сметка. Обаче авторът ще се опита да говори за реалните факти от съвременния живот, доколкото може да ги обхване със своето познание. Пред погледа му са съдбоносните последици, които възникват, когато хората не желаят да видят самите факти, открояващи се всред живота на новото човечество; когато хората не желаят да разбият социалната воля, за да я приложат спрямо тези факти.

Недоволни от разсъжденията на автора първоначално ще бъдат и онези личности, които се смятат за компетентни в областта на социалните проблеми, понеже са под влиянието на традиционните представи. Те ще установят, че авторът съвсем не говори като „практик“ особено в смисъла, които те влагат в тази дума. Точно по отношение на тези лица, авторът смята, че се налага тяхното основно преобучение. Защото тяхната „компетентност“ изглежда като нещо, което самите факти и събития, изстрадани от съвременното човечество, безусловно превръщат в една тежка заблуда, подобна на тази, която опустоши Европа всички те неизбежно ще разберат колко необходимо е да признаят за „практично“ това, което според тях е един непоправим идеализъм. Вероятно и сега те ще сметнат, че изходната точка на книгата е погрешна, понеже в първите и части се говори много повече за духовния живот на съвременното човечество, отколкото за икономика и стопанство. Обаче, опирайки се на своето познание за живота, авторът е длъжен да посочи, че ако по някакъв начин отклоним вниманието си от духовния живот на човечест-

вото, възможните грешки ще нараснат неимоверно.

От съдържанието на книгата ще бъдат разочаровани също и онези, които под най-различна форма издигат лозунга, че най-после човечеството би трябвало да се освободи от чисто материалните си интереси и да се обърне „към Духа“, „към идеализма“. Защото авторът не предава особена стойност на елементарното позоваване на „Духа“, както и на приказките за един далечен и призрачен духовен свят. Той признава само този духовен свят, който човек превръща в смисъл и съдържание на своя живот. При разрешаването на жизнените проблеми, ясно осъзнатите от човека духовни връзки имат същото огромно значение, както и при изграждането на един светоглед, засягащ на първо място душевните потребности на индивида. Работата не се свежда до това да знаем или да ни се струва, че знаем нещо за духовния свят, а до това, че той може да се прояви също и в практическото разрешаване на конкретни жизнени проблеми.

Ето защо разсъжденията в тази книга ще изглеждат твърде земни за „духовно“ ориентираните читатели, както и твърде отвлечени за „компетентните практики“. Тъкмо поради това, че не приема отвлечените и неприложими в живота тези на така наречените „практици“, и че изобщо не оправдава онези тиради за „Духа“, които превръщат думите в опасни илюзии, авторът може да служи по свои начин на съвременния свят.

В предлаганата книга „социалният въпрос“ се разглежда като сбор от икономически, правни и духовни въпроси. Авторът е убеден, че „истинският облик“ на социалния въпрос може да бъде извлечен от специфичните изисквания на икономическия, правовия и духовния живот. Импулсите за едно здраво израстване на тези три области от живота в рамките на социалния организъм са възможни само като следствие от тази основна идея.

В древните епохи от човешката еволюция социалните инстинкти осигуряваха интегрирането на тези три сфери - по начин, съответстващ за тогавашната човешка природа - в общия социален живот. На днешния етап от еволюцията, човечеството е изправено пред необходимостта да постигне това интегриране не инстинктивно, а чрез своята целенасочена социална воля. В страните, които първоначално биха могли да изградят тази воля, съществува едно сложно преплитане между старите инстинкти и новото съзнание: ситуация, за която съвременното човечество още не е готово. В много области, където се предполага, че е налице ясно и целенасочено социално мислене, днес все още живеят старите инстинкти. Ето защо това мислене се оказва безпомощно пред горещите събития и факти на живота. Днешният човек трябва да се освободи - и то с много по-голяма решителност, отколкото мнозина си представят - от всичко,

което е вече нежизнеспособно. Начинът по който икономическата, политическата и духовната сфера ще се формират в рамките на съвременния здрав социален живот, може да се открие само на този - така смята авторът - който прояви добрата воля да вникне в смисъла на току-що казаното. А това, което той счита, че би могъл да сподели за необходимостта от едно подобно формиране, би желал да го предложи на съвременния свят именно с помощта на тази книга. Авторът би желал най-вече да породи един стимул за откриването на такива социални цели, които са в пълно съответствие с действителните закономерности на днешното време. Защото според него само един подобен стремеж може да прогони фанатизма и утопичното мислене от областта на здравата социална воля.

Ако все пак някой намира нещо утопично в тази книга, авторът би го помолил да се замисли: до каква голяма степен днес повечето представи, от които зависи развитието на социалния организъм, са отдалечени от действителния живот и проядени от жесток фанатизъм. Ето защо и на следващите страници, чието съдържание е в точно съответствие с истинските факти, лесно може да се погледне като на една утопия. Определени лица ще видят в книгата нещо „абстрактно“, понеже за тях „конкретно“ е само това, което отговаря на техните мисловни навици, а „абстрактно“ е всичко, което е чуждо на тези навици, дори и то да е всъщност нещо напълно конкретно.

В своите разсъждения авторът съзнателно и безусловно отбягва употребата на общоприетите термини, с които си служи политическата икономия. Той предварително знае пасажите, които „специалистите“ ще определят като дилетантски. Авторът предпочита такъв начин на изразяване не само защото се обръща и към хора, за които специалната терминология е трудно разбираема, а преди всичко от убеждението, че близкото бъдеще неизбежно ще потвърди колко едностранчиви и незадоволителни са изразите в така наречената „специална“ литература. Който смята, че би трябвало да насочвам читателя към социалните идеи на други автори, него аз моля да има предвид: най-съществените моменти в практическото осъществяване на предлаганите импулси са именно изходните положения и пътищата, по които възникват тези импулси, а не формулираните по един или друг начин мисли.

Той добре знае, че партийните агитатори няма да са доволни от неговите изводи. И все пак той вярва, че много от хората с партийни пристрастия съвсем скоро ще се убедят, че обективните факти от човешката еволюция отдавна са надхвърлили всякакви партийни програми, и че за непосредствените цели на социалната воля преди всичко са необходими оценки, които не зависят от подобни програми.

I. ИСТИНСКИЯТ ОБЛИК НА СОЦИАЛНИЯ ВЪПРОС, ИЗВЛЕЧЕН ОТ ЖИВОТА НА СЪВРЕМЕННОТО ЧОВЕЧЕСТВО

Нима катастрофалните последици от световната война* не разкриват днес онези факти от съвременното социално движение, които ясно доказват колко непрозорливи бяха идеите, чрез които десетилетия наред вярвахме, че ще успеем да вникнем в същността на пролетарските стремежи? /*Първата световна война (1914-1918)/ Ние сме заставени да повдигнем този въпрос поради всичко онова, което блика от тези потискащи пролетарски стремежи и напират към повърхността на живота. Разбира се, силите, които причиниха социалния гнет, са отчасти унищожени.

Определени личности, чиято жизнена позиция позволяваше да оказват стимулиращо или възпиращо влияние върху движещите сили в европейския живот - силите, довели до военна катастрофа през 1914 г. - бяха потопени в пълни илюзии относно характера и природата на социалните инстинкти. Тези хора вярваха, че една военна победа в техните собствени страни ще укроти социалните вълнения. Подобни личности все пак трябваше да разберат, че социалните инстинкти се проявиха в своя неприкрит вид тъкмо в резултат на тяхното погрешно мислене. Сегашната световна катастрофа дойде като едно историческо събитие, което позволи на социалните инстинкти да блеснат в цялата си първична мощ. През последните съдбоносни и тежки години ръководните личности и класи трябваше непрекъснато да съобразяват своите мнения със социалистически настроените кръгове в Европа и света. Много често те с удоволствие биха действували по друг начин, ако можеха да пренебрегнат нагласата на тези социални кръгове. Ясно е, че въздействията от такава нагласа поддържат облика на днешните събития.

И сега, в този решителен и отдавна подготвян стадий от еволюцията на човечеството, става ясно: колко трагично е, че от новите исторически дадености не израстват онези мисли, които са вложени в тези факти. И не случайно много личности, които изградиха своите концепции относно тази еволюция, за да служат на това, което беше залегнало в нея като социална цел, не са в състояние да отговорят на поставените от тези реалности съдбоносни въпроси.

Разбира се, някои от тези хора все още вярват, че всичко онова, което от дълго време се разглежда като едно необходимо обновление на човешкия живот и без друго ще се осъществи и ще подреди всички факти по един разумен и приемлив начин.

Нека се абстрахираме от мнението на тези, които и днес все още си въобразяват, че старите традиции би трябвало да устоят пред новите изисквания на една голяма част от съвременното човечество. Нека отправим поглед към тези, които са убедени в необходимостта от обновление на социалния живот. И тогава ние ще стигнем до единствения извод: партийните становища бродят сред нас като същински оценъчни мумии, като мисловни трупове, отхвърлени от самите факти на социалния живот. Тези факти изискват нови решения, за които партийните програми изобщо не са подготвени. Наистина политическите партии се развиват успоредно с промяната на фактите, само че поради втвърдените си мисловни стереотипи, те не могат да се справят с новите тенденции. Според днешните меродавни възглед е напълно възможно течи изводи, за които става дума, да бъдат извлечени от хода на световните събития и това не трябва да изглежда нескромно. Но основният извод е, че съвременният свят би трябвало да се отвори и за онези явления в социалния живот на новото човечество, които по същността си са твърде далеч дори и от социално ориентираните политически лидери и партии. Защото може да се окаже, че трагизмът, който съпровожда всички опити за разрешаване на социалните въпроси, е свързан тъкмо с неразбирането на пролетарските стремежи; едно неразбиране от страна на хората, чиито възгледи произтичат тъкмо от тези пролетарски стремежи. Защото едва ли човек може да прониква в своите собствени стремежи, в своята собствена воля с непредубедено и ясно мислене.

Така че оправдано е да поставим въпроса: към какво всъщност се стреми съвременното пролетарско движение? Съответствува ли този стремеж на всичко онова, което обикновено пролетарските и непролетарски среди имат предвид при разглеждането на този проблем? И нима В становищата на всички, които се произнасят върху „социалните въпроси“ може да се открие истинският облик на тези „въпроси“? Или тук трябва едно свършено различно мислене? Към тези въпроси не може да се пристъпи, ако съдбата не би тласнала един или друг човек към едно интимно участие в душевния живот на съвременния пролетариат; и то тъкмо към онази част на пролетариата, която най-активно моделира облика на съвременното социално движение.

За развитието на модерните технологии и модерния капитализъм днес се говори твърде много. Но как възникна съвременният пролетариат в хода на това развитие, как стигна той до своите изисквания чрез установяването на новите стопански и икономически структури? Огромна част от мотивите, които се излагат пред обществото са разбираеми и ясни. И все пак в тях има нещо съществено, което остава скрито, но не и за този, който успее да се предпази от хипнотизиращата формула, че външните

условия предопределят начина на човешкия живот. Ясно е, че тук може да проникне само непредубеденият поглед в дълбините на човешката същност и в бликащите от нея душевни импулси. Наистина пролетарските изисквания се очертаха в епохата на съвременните технологии, в епохата на съвременния капитализъм; обаче обяснението на всички тези факти не хвърля никаква светлина върху чисто човешките импулси, които са в основата на тази проблематика. И докато не проникнем в живата същност на тези импулси, ние едва ли ще стигнем и до истинския облик на „социалните въпроси“.

Има една формула, която често се повтаря в пролетарските среди и може да направи извънредно впечатление върху онзи, който иска да вникне в дълбоките инстинктивни сили на човешката воля. Тази формула е съставена от думите „класово съзнание“. Съвременният пролетарски работник е достигнал „класовото съзнание“ и не следва вече сляпо и несъзнателно импулсите, идващи от другите „класи“; той възприема себе си като принадлежащ към една особена класа и е в състояние да противопостави и наложи по съответен начин интересите на своята класа над тези на другите класи. Всеки, който има усет за скритите душевни подтици на човека, ще съумее да разширява тази формула и чрез нея да надникне в сърцевината на най-съществените факти от социалния живот на днешната „работническа класа“, която е дълбоко свързана с модерната техника и модерния капитализъм. Преди всичко подобен опит изисква подчертано внимание върху това, колко стихийно нахлуха в пролетарската душевност научните концепции за икономическия живот и неговото отражение върху човешките съдби. Тук ще докоснем един факт, върху който мнозина изследователи имаха съвсем неясна, а с оглед на сериозните му последици - направо вредна представа. Тези изследователи можеха само да се произнесат върху пролетариата, но не и да мислят като него. Тезата, че „необразованият“ пролетарии бил подведен от марксизма и неговите последователи, както и всички възможни твърдения, които могат да се чуят в тази връзка, ни най-малко не ни приближават до необходимото разбиране на този важен исторически момент. Ако някой защитава подобна теза, става ясно, че просто му липсва волята да насочи своя поглед върху истинските причини на съвременното социално движение. Една от тях се свежда до следното: пролетарското класово съзнание е запълнено с такива понятия, чиито характер е изкован не другаде, а в хода на съвременния научен прогрес. В този вид съзнание продължава да цари настроението, почнато ни от теориите на Ласал за „науката и работниците“. Разбира се, ако някои се смята за „практичен“, подобни неща могат да му изглеждат несъществени. Но ако иска да постигне един действително верен поглед в съвременното работническо

движение, той трябва да концентрира своето внимание върху течни подробности.

В изискванията, които типичният пролетарии предявява днес пред обществото, е стаен не толкова преобразования в човешки импулси икономически живот, както някои си въобразяват, а икономическата наука, която е завладяла пролетарското съзнание. Този факт ясно проличава в специалната литература, както и в популярните журналистически статии, посветени на пролетарското движение. Да го отричаме, означава да затваряме очи пред действителното състояние на нещата. И в този смисъл, един фундаментален и определящ цялата днешна социална структура фактор, е този, че съвременният пролетарии позволява съдържанието на неговото класово съзнание да се определя от научно изковани понятия. Дори и работещият край машината човек да е все още твърде далеч от „науката“, той слуша обясненията за своето положение от страна на тези, които търсят доводи за обясненията си именно в „науката“.

Всички спорове около новия стопански живот, епохата на машините и капитализма, могат да са твърде полезни и да насочват към основните моменти на съвременното пролетарско движение; но това, което радикално обяснява сегашната ситуация в обществото, не произтича непосредствено от обстоятелството, че работникът е прикрепен до машината и че изобщо е поставен в капиталистическия порядък на живота. То произтича оттам, че в неговото класово съзнание израстват строго определени мисли, които са в пряка зависимост от капиталистическия стопански ред. Разбира се, мисловните стереотипи на епохата могат и да затруднят някого в стремежа му да обхване цялото значение на тези факти и да го подтикнат да вижда в тях само една диалектична игра на понятията. Напротив, тук трябва да заявим: че за тези, които не са в състояние да различат същественото, шансът да се доберат до точен отговор на социалните въпроси е нищожен. Който иска да разбере пролетарското движение, той трябва да знае прецизно всичко как мисли пролетарият. Защото пролетарското движение - от неговите реформаторски пориви по опустошителните му ексцеси - се причинява не от „извънчовешки сили“, не от „стопански импулси“, а от хора, от техните представи и воля.

Ръководните идеи и волевите сили на съвременното социално движение не се намират в това, което машините или капитализмът внасят в пролетарското съзнание. Това движение има своите идейни източници в по-новите научни дисциплини, защото машините и капитализмът не можаха да вложат в пролетария нищо, което да изпълни душата му с достойно съдържание. Подобно съдържание средновековният майстор занаятчия откриваше чисто и просто в своята професия. В начина, по който този майстор занаятчия се сливаше човешки с професията си, имаше нещо,

което издигаше живота в човешкото общество - и то в една достойна светлина - пред неговото собствено съзнание.

На всичко, което правеше, той успяваше да погледне по такъв начин, сякаш чрез професията си можеше да повярва, че осъществява онова, което го правеше „човек“ в неговите собствени очи. Докато при машината и изобщо всред капиталистическия порядък на живота, човек беше предоставен на самия себе си, на своята вътрешна същност - и то винаги, когато се опитваше да намери принципите, според които неговият съзнателен мироглед да се ръководи именно от чисто „човешките“ стойности. Такъв мироглед не можеше да бъде извлечен нито от техниката, нито от капитализма. Стигна се дотам, че пролетарското съзнание се насочи към научно изработените мисли. Чисто човешките връзки с непосредствения живот бяха изгубени. Това обаче стана в една епоха, когато ръководните класи на човечеството се стремяха към един научен модел на мислене, който не притежаваше вече духовната ударна сила, за да поведе човешкото съзнание до стойности, отговарящи на неговите необхватни стремежи.

Древните възгледи за света поставиха душевната сфера на човека в ясна духовна зависимост от Битието. Обаче според нивото природознание, той е само едно поредно звено в еволюцията на живия свят. Тези научни възгледи вече не се възприемаха като един чист извор, бликащ от духовния свят. Изобщо, за отношението на религиозните импулси и всичко сродно с тях, към научното мислене на съвременната епоха, можем да заявим: ако се вгледаме с непредубеден поглед в историята, ще установим, че научните представи се развиха тъкмо от религиозните. Само че древните мирогледи, основани преди всичко на религиозното светоусещане, не успяха да пренесат своите душевни импулси в областта на научното мислене. Те останаха извън новите научни категории и продължиха да формират у хората такъв вид съзнание, което беше недостатъчно за пролетарската душевност. За ръководните класи този вид съзнание имаше все пак определена стойност и зависеше в една или друга степен от общественото положение на съответния индивид. Тези класи не се стремяха към ново съдържание на съзнанието, защото самите традиции на техния живот все още ги свързваха с древните мирогледи. Обаче типичният пролетарий беше напълно откъснат от старите традиции и неговата съдба трябваше да се изгради върху съвършено различна основа. Наред с откъсването от старите обществени отношения, нему бе отнета и всякаква възможност да черпи от древните духовни източници. Те останаха вред такива области, където пролетарият се усещаше съвсем чужд. Но успоредно с модерната техника и капитализма се разви и съвременната наука. Доверието и вярата на съвременния пролетарият се

насочиха именно към нея. Пролетариатът имаше нужда от ново съдържание на съзнанието и той го търсеше в науката. Спрямо нея обаче той беше поставен в доста по-различно положение от ръководните класи. Те не се чувствуваха принудени да превръщат научното мислене в свой душевен ориентир. Дори и да се проникваха от „новото научно мислене“ доказващо пряката причинно-следствена връзка в целия природен свят, от низшите животни до човека, този начин на мислене оставаше за тях само едно теоретично убеждение. То далеч не пораждаше у тях стремежа да погледнат на живота според логичните закономерности на науката. Например, естественикът Фогт или научният популяризатор Бюхнер - те наистина бяха повлияни от особеностите на научното мислене. Обаче наред с него, в душите на тези учени пулсираше нещо, което те можеха да извлекат единствено от вярата си в духовния порядък на света. Нека само нагледно да си представим колко различно действа „науката“ върху хора, успели да внесат естествения порядък на живота в своето лично битие и - от друга страна - върху фабричните работници. В малкото вечери, през които те са свободни от работа, пред тях застават агитатори и заявяват: Днешната наука доказва, че хората не произлизат от духовния свят! На работниците се говореше, че произлизат от животните, че в миналото са живеели по дърветата и т.н., с други думи - че всички те имат един и същ „естествен“ произход. Ето как в стремежа си да преоткрие своята душевна същност, фабричният работник се изправяше пред подобни научно изработени концепции, които претендират, че посочват точното място на човека в целия световен ред. Работникът приемаше тази „наука“ съвършено сериозно и теглеше от нея своите изводи за живота. Епохата на капитализма и техниката го засягаше по съвсем друг начин, отколкото останалите съсловни групи в обществото. И доколкото те дишаха в един жизнен порядък, формиран все още от душевните импулси на човечеството и имаха интерес да внесат всички постижения на новото време в рамките на старите традиции, работникът беше напълно откъснат от тях. Този жизнен порядък не можеше да роди в него усещането, че животът му е озарен от вътрешен смисъл и достойнство. Единственото усещане, което изглеждаше, че идва от стария мироглед и подхранва неговата идентичност, се оказа не друго, а вярата в научното мислене.

Естествено, подобни разсъждения върху „научната стойност“ на пролетарското мислене могат да разсмеят някои читатели, особено тези, които под „научна стойност“ разбират само това, което работниците усвояваха при дългогодишните им посещения в техните така наречени „учебни заведения“. Те биха се разсмели, особено ако са склонни да виждат някакъв контраст между това „научно мислене“ и съзнанието на онези рабо-

тници, които са останали „необразовани“. По този начин обаче, читателите се смеят в лицето на факти, които са крайно сериозни и решителни за съдбата на нашия свят. Тези факти доказват, че докато даден високообразован човек съумява да живее, макар и ненаучно, необразованият работник изгражда своя мироглед върху една „наука“, каквато практически той не притежава. Образованият човек приема науката, но тя остава, така да се каже, в едно от чекмеджетата на неговата душевна структура. Всъщност той остава в стария порядък на живота и усещанията му се формират и ръководят оттам, а не от науката. По силата на обстоятелствата обаче, работникът е принуден да осмисли битието именно според изискванията на науката. Другите класи не се ангажират с „научното мислене“, но за пролетарските среди то става основен ориентир в живота. За другите класи определящи остават едни или други религиозни, естетически или общочовешки принципи; за работника, науката, макар и често пъти с нейните последни мисловни разклонения, се превръща в кредо на живота. Определени представители на „ръководените“ класи се изживяват като „образовани“ и „свободомислещи“. Наистина, в техните представи е налице „научният подход“; в дълбоките им усещания обаче пулсират невидимите остатъчни сили от една наследявана през стотици поколения вяра в живота.

Това, което научното мислене не успя да вземе от древните традиции е именно съзнанието, че като духовен акт, това мислене има своите корени в духовния свят. А ръководните класи пренебрегнаха тъкмо тази характеристика на съвременната наука. Защото животът им все още беше наситен с древните традиции. За работника нещата бяха съвсем други. В новите обществени отношения, дребните традиции бяха напълно отстранени от неговия душевен живот. Той прие „научното мислене“ като един вид наследство от господстващите класи и от него израсна съзнанието му за самата същност на човека. Само че, „духовното съдържание“ в неговата душа нямаше никаква представа за действителния си духовен произход. Това, което работникът единствено може да приеме от господстващите класи като духовен живот, практически отхвърляше неговия произход от духовния свят.

Аз добре зная как ще бъдат посрещнати тези мисли, както от пролетарските, така и от непролетарските среди, които вярват, че са „практически“ наясно с нещата и с оглед на тази своя убеденост смятат изложените възгледи за нещо изкуствено и ненужно. Разбира се, характерните за днешната епоха факти все повече ще показват колко несъстоятелна и измамна е подобна убеденост. Ако човек поиска да вникне без предубеждение в тези факти, ще установи, че подобни възгледи за живота, които се придържат единствено към външния вид на днешните събития, се

опират всъщност само на определени представи, които нямат нищо общо с фактите. Този вид мисли толкова дълго и „практически“ бяха следвали фактите, че накрая изгубиха всякаква връзка с тях. В този смисъл, сегашната световна катастрофа би могла да бъде един твърде строг възпитател за мнозина. Защото: какво очакваха хората, а какво стана? Може ли да си позволим това и със социалното мислене?

Аз долавям и възраженията от идеолозите на пролетарския мироглед. Те тръгват от своите емоции и казват: ето още един, който иска да отклони тежестта на социалните въпроси и да ги тласне в удобни за бюргерското съсловие релси. Такива идеолози просто не виждат как съдбата ги е свързала с пролетарския живот и как те се опитват да предприемат нещо чрез един начин на мислене, който всъщност им е завещан от "господстващите" класи като един вид наследство. Да, макар и тези хора да живеят като пролетарии, те мислят като бюргери. Само че новото време изисква от човека да се ориентира не толкова в новите условия на живота, колкото да се ориентира в новите мисли. Ето защо научното мислене ще придобие своя нов жизнено-важен смисъл едва тогава, когато по съответен начин развие същата подемна сила за един всеотраслов обхват на съзнанието, каквато бе присъща - макар и по коренно различен начин - на дребните мирогледи.

С това е загатнат и пътят, който води към истинския облик на една от съставните части, изграждащи пролетарското движение. В края на този път, пролетарската душа сякаш ликува: аз се стремя към духовния живот! Обаче този духовен живот всъщност е само идеология, нещо, което човекът носи като бледо отражение от външните природни процеси, а не от духовния свят. В прехода от древния духовен живот към новото време, се роди нещо, което пролетарското светоусещане възприемаше само като идеология. Ако човек иска да проникне в основното настроение на пролетарската душевност, което с такъв грохот кънти в претенциите на съвременния свят, той трябва да отговори на въпроса: какви са последиците от това, че духовният живот можа да се превърне в идеология. Тук може да се възрази: но каква представа има за всичко това обикновеният пролетарии, нима то не размътва главите само на неколцина от малко или много образованите им водачи? Които говори така, просто подминава живота не само с думите си, но и със своите действия. Той не знае нито какво става с пролетарския живот през последните десетилетия, нито какви невидими нишки оплитат света в резултат на това, че духовният живот се превръща в идеология; нито пък вниква в претенциите и действията на радикалните социалисти, смятани от него за наивни и „незнаещи“, както и в поведението на тези, които „правят революция“, движени от неясни и смътни подбуди.

Социалните претенции в съвременната епоха се разрастват непрекъснато, но истинският трагизъм е в неразбирането на тези процеси, в липсата на предчувствие от страна на различни социални групи спрямо онази душевна нагласа сред широките маси, която напират към повърхността на живота, в невъзможността да се насочи изпитващият поглед върху това, което действително става в човешките души. Човекът от непролетарските среди слуша работническата логика и настръхва: аз ще постигна достойно съществуване само чрез обобществяването на средствата за производство. Обаче той не може да си изгради никаква представа за това, че в прехода към новото време, неговата класа не само че застави пролетария да работи с едно чуждо „средство за производство“, но и че не успя да скрепи този труд с подходящо душевно съдържание. В този смисъл хора, които подминават точните преценки и правилните действия, могат да възразят: добре, но работникът чисто и просто се стреми да се изравни с положението на господстващата класа, каква роля играе тук душевното съдържание? Да, работникът може да твърди за себе си: ето, аз не искам за душата си нищо от другите класи, искам само да не бъда експлоатиран от тях. Искам съществуващите класови разлики да бъдат премахнати. С подобни реплики социалният въпрос не може да бъде решен; те изобщо не докосват неговия истински облик. Защото, ако работниците биха наследили от господстващата класа истинското съзнание за духовния свят, те щяха да издигнат своите социални потребности по съвсем друг начин, а не като съвременния пролетариат, които в наследения от миналото духовен живот можа да различи само една идеология. Този пролетариат е дълбоко убеден в идеологическия характер на духовния живот; но чрез това убеждение той става все по-нешастен. И последиците от неговото душевно нещастие, което той впрочем не съзнава, макар и да го изживява като тежко страдание, далече надхвърлят - според значението им за социалния ред днес - всички оправдани изисквания за подобрене в техния бит.

Господстващите класи не видяха в себе си първоизточника на онова светлосещане, което в лицето на пролетариата се надигна така враждебно срещу тях. А те се превърнаха в този първоизточник поради това, че от своя духовен живот предоставиха на пролетариата само такава част, каквато пролетариата беше принуден да възприеме като идеология.

Отличителните черти на съвременното социално движение се определят не от това, че една обществена група изисква промени в своите жизнени условия, макар и този стремеж да е съвсем естествен, а от начина по който хората възнамеряваха да ги осъществят от мисловните импулси на пролетарската класа. Фактите трябва да бъдат погледнати поне веднъж от тази гледна точка и то съвсем безпристрастно. И тогава ще установим

как определени личности, който искаха да ориентират своето мислене в посоката на пролетарските импулси, снизходително се усмихваха, когато ставаше дума за това, чрез едни или други духовни усилия да се помогне в решаването на социалния въпрос. Те осмиваха това като идеология, като една сива и скучна теория. Те бяха убедени, че от областта на истинския духовен живот не може да се извлече абсолютно нищо за решаването на сложните социални въпроси. Само че ако се вгледаме в тези неща с изострен поглед, лесно ще открием, че същинският нерв, същинският водещ импулс на съвременното пролетарско движение тръгва не от това, за което днешните работници говорят, а от техните мисли. Съвременното пролетарско движение, както може би нито едно подобно движение в света - при внимателен размисъл това е очевидно - изниква от мислите. Тук аз не изразявам някакво духовно хрумване, родено в едни или други предположения върху естеството на социалното движение. Ако ми е позволено да вмъкна една лична забележка, бих добавил само, че години наред аз преподавах във всевъзможни работнически клубове и вечерни училища. Вярвам, че проумях какво пулсира в душите на тези хора. Ето защо аз внимателно наблюдавах какви сили проникват в синдикалните организации на различните професии и съсловия. Надявам се, че говоря не от гледна точка на теоретичните постановки, а от моя непосредствен жизнен опит.

Ако даден изследовател - за съжаление това едва ли може да се каже за елитните интелектуалци - изучи работническото движение там, където то се опира изцяло на самите работници, е наясно каква решаваща стойност има обстоятелството, че душевната нагласа на огромното мнозинство от хора, може да се канализира в определена мисловна посока. Ако днес нещо ни затруднява да вземем становище спрямо социалната загадка, то е просто нищожната възможност за едно взаимно разбиране между класите. Колко трудно проникват днес бюргерските класи в душевните пространства на работническите семейства, колко трудно разбират, как бе възможен един начин на мислене като този на Карл Маркс, независимо от своята мисловна стойност, пък макар и облечен в мисловни категории от висш порядък, да намери достъп във все още неизразходваната интелигентност на пролетариата.

Естествено, мисловната система на Карл Маркс може да бъде приета или оспорена и то с еднакво добри основания. След смъртта на Маркс и неговия приятел Енгелс, тази система беше ревизирана от техни последователи, които прибавиха и други гледни точки. върху съдържанието на тази мисловна система аз изобщо не искам да говоря. Според мен то дори не е някакъв съществен елемент в съвременното пролетарско движение. Според мен същественият факт е, че като най-могъщ импулс в

пролетарските среди днес действуват една мисловна система. Нещата могат да бъдат формулирани така: никога досега едно социално движение с определено прагматични и всекидневни изисквания не е тръгвало само от една единствена и чисто мисловна конструкция, както е случаят със съвременното пролетарско движение. В известен смисъл - като поставено върху една чисто научна основа - то е дори първото подобно движение в света. Този факт трябва да бъде правилно разбран. Нека разгледаме всичко онова, което съвременният работник може ясно да разкаже за своите собствени мисли, чувства и воля. За един внимателен наблюдател е съвсем ясно, че подобни декларативни изявления изобщо не са важни.

Съществено и важно е друго, а именно, че в пролетарското усещане за цялостния човек, решаващо стана нещо, което при другите класи е само една съставна част от техния душевен живот: мисловния принцип. Ето защо работникът не може да признае напълно и съзнателно реалността на своите собствени душевни изживявания. Пречката е в това, че старият свят му предостави такъв начин на мислене, които работникът не можеше да превърне в нищо друго, освен в идеология. Практически той гради целия си живот върху мислите; а самите тях възприема като една измислена, недействителна идеология. Нищо друго не може да обясни пролетарския мироглед и неговото осъществяване така добре, както вникването в цялата важност на този факт.

От начина, по който беше описан духовният живот на съвременния пролетариат, става ясно, че истинският облик на пролетарското движение се определя на първо място от характеристиката на неговия духовен живот. Същественото е, че работникът се отнася към причините за незадоволителните жизнени условия, както и към средствата за тяхното отстраняване, от гледната точка на своя духовен живот. Ето защо днес той не може иначе, освен да отхвърля с гняв и подигравка всяко мнение, според което в скритите духовни пластове на социалното движение има някакви градивни сили. И как може той да предположи, че от духовния живот бликат подобни сили, след като самият духовен живот означава за него само една идеология? Такъв духовен живот не предлага изход от социалната безизходица, която не може да бъде повече търпяна. И още - научното пролетарско мислене превръща в съставни части на човешката идеология не само науката, но и изкуството, религията, нравствеността, правото. В работническите клубове, където се гради неговото образование, пролетариатът не може да различи реалните сили, които нахлуват в неговото битие и могат да променят самия материален свят. Напротив - за него те са само отражения и сенки от първичния материален свят. Нима могат тези сили - след като са вече възникнали и поели по окол-

ните пътища на човешките представи или чрез включването им във волевите импулси - да въздействуват обратно върху материалния свят? Не, те възникват вторично от материалния свят и израстват като едни или други идеологически разклонения. От тях не може да се очаква никакво разрешаване на социалните проблеми. То е заложено само в материалните факти.

Господстващите класи предоставиха на пролетарското население такива форми на духовен живот, които не влагат своите сили в съзнанието на това население. Когато става дума за силите, които биха могли да решат социалните въпроси, се налага да имаме друг подход към нещата. Ако обсъжданите факти продължат да действуват и занапред, духовният живот на човечеството би изпаднал в пълна безпомощност пред сегашните и бъдещите социални проблеми. Практически огромна част от съвременния пролетариат е дълбоко убедена в тази безпомощност и тя намира израз в марксизма и другите сходни теории. Казва се, че от своите предидни форми съвременният икономически живот породи днешния капитализъм. Неговото развитие постави пролетариата в едно непоносимо положение спрямо капитала. Развитието несъмнено ще продължава и занапред; и чрез действащите в самия капитализъм сили то ще умъртви капитализма, а след смъртта на капитализма ще настъпи и освобождаването на пролетариата. Разбира се, по-новите теоретици на социализма смекчиха фаталистичния характер на това убеждение. За голяма част от марксистите обаче то остава валидно и днес. Последниците от този факт се проявяват например в следното: тогава, когато даден изследовател реши да разсъждава действително социалистически, той никога няма да достигне до идеята, че все пак някъде душевният живот на човека, - повлиян от импулсите на епохата и бликащ от духовния свят - ще породи силата, която може да тласне социалното движение в правилната посока. Основната душевна нагласа на работника се определя от обстоятелството, че бидейки принуден да възприеме пролетарския стил на живот, той не може да отправи подобно очакване към духовния живот на своята епоха. Той се нуждае от такъв духовен живот, който да му гарантира истинско човешко достойнство. Защото, след като беше вплетен в съвременната икономическа система на капитализма, най-дълбоките му душевни стремежи бяха насочени именно към такъв духовен живот. Единственият духовен живот обаче, който му предоставиха господстващите класи под формата на идеология, опустоши душата му напълно. Насочващата и решителна сила на съвременното социално движение може да възникне само в онзи забележителен момент, когато в пролетарските среди ще се пробуди копнеж към по различен духовен живот от този, който обществото можеше да предложи. Обаче и занапред тези факти

няма да бъдат приемани нито от пролетарските, нито от бюргерските класи. Защото непролетарските класи изобщо не страдат от идеологическия отпечатък на съвременния духовен живот, който те му наложиха. Страдат пролетариите. Идеологическият отпечатък върху наследения от тях духовен живот им отнема нещо бавно - вярата в непобедимата сила на духовния свят. И само точната преценка на този факт може да посочи верния изход за излизане от социалния лабиринт на нашата епоха. Обаче под влияние на господстващите класи, новите икономически условия породиха такъв обществен ред, който изключва откриването на подобен изход. Необходимите за тази цел сили, човек ще трябва да извоюва сам. В тази област предстои дълбоко преосмисляне на обичайните възгледи. Преди всичко следва да вникнем в истинската стойност на факта, че при съвместния обществен живот на хората - ако духовния живот действа като идеология - те са лишени от силата, която прави социалния организъм здрав и жизнеспособен. Днешният социален организъм страда от безсилие, от пълен колапс на духовния живот. И този колапс непрекъснато се задълбочава от нежеланието на хората да го признаят за болест. Ако болестта бъде призната, ще се окаже възможно и възникването на такъв вид мислене, каквото съответствува на съвременното социално движение.

Винаги щом заговори за своето класово съзнание, днешният пролетарий отказва да признае и една друга, първична сила на своята душа. Истината е тази, че след своето включване в капиталистическата стопанска система, той се стреми към такъв духовен живот, който укрепва душата му и му гарантира съзнание за неговото човешко достойнство; а в идеологизираният му духовен живот изобщо не може да развие подобно съзнание. След като не открива това съзнание, той го замества с породеното в икономическия живот класово съзнание.

Като от могъща сугестивна сила, неговият поглед е просто изместен в плоскостта на икономическия живот. И той вече изобщо не вярва, че някъде - било то в духовния или душевен свят - би могъл да се появи необходимият тласък за правилното и нормално протичане на социалното движение. Той вярва само в това, че бездуховния и неодушевен икономически живот ще предизвика онова състояние, което, според собствената му оценка, е достойно за човека. Така той беше принуден да търси своето благоденствие единствено в преструктурирането на икономическия живот. След това преструктуриране, смяташе той, ще бъдат отстранени всички недостатъци, произтичащи от частната инициатива, от егоизма на отделния работодател и от неговата невъзможност да зачита човешкото достойнство на работника. Ето как съвременният пролетарий стигна до мисълта, че единственият изход е в преминаването на цялата

частна собственост върху средствата за производство от лично в колективно притежание. Подобен възглед възникна поради това, че вниманието бе отклонено от душевно-духовната същност на света и насочено към областта на чисто икономическите процеси.

Тук изпъква и цялата гама от противоречия, които са залегнали в съвременното пролетарско движение. Днешният работник вярва, че от самия стопански живот би трябвало да възникне всичко, което в крайна сметка ще гарантира човешкото му достойнство. Точно за тези човешки права се бори той. Само че сега в сърцевината на неговите стремежи се появява нещо, което никога не би могло да се породи в резултат на стопанския живот. Този е най-забележителният и красноречив факт - а именно, че в центъра на социалния въпрос са заложени необходимите сили, които според пролетариата водят своето начало от икономическата реалност, макар че е невъзможно те да възникват единствено от нея; по-скоро тук може да се търси пряка връзка с древното робовладелско и крепостничеството на феодалния свят. В съвременния живот се формира новия облик на капитала, собствеността, стокооборота, паричната циркулация и т.н.; но вътре в този съвременен живот покълна и нещо, което не може да бъде ясно названо и съзнателно доловено в пролетарските среди; то обаче е практически истинският двигател на социалната воля. С други думи: в своята област капиталистическата стопанска система - общо взето - признава само елемента „стоки". Но ето че в тази капиталистическа стопанска система, в стока се превърна и нещо, за което днешният работник ясно усеща: това вече не може да се разгледа като стока.

Един ден ще стане ясно каква антипатия има в несъзнаваните усещания и инстинкти на съвременния пролетариат пред това, че той е длъжен да продава своята работна сила на работодателя, също както се продават и всички други стоки на пазара. Тази антипатия е основен импулс в пролетарското движение, Тя се проявява и тогава, когато трудовата борса гледа на работника според търсенето и предлагането, точно както са поставени нещата и при стоковия пазар. Един ден ще стане ясно и какво значение има тази антипатия спрямо стоката, наречена „работна сила" за съвременното социално движение. Едва ако се вгледаме с непредубеден поглед в това, което действува тук - макар и то да не е достатъчно ясно формулирано в социалистическите теории - едва тогава, наред с първия импулс, насочен към идеологически деформиращи духовен живот, ще открием и втория импулс, за който трябва да заявим, че тъкмо той превръща социалния въпрос в една опасна и експлозивна сила.

Известно е, че в древността имаше роби. Целият човек беше продаван като един вид стока. Една малка част от човека, но все пак част от него-

вата човешка същност, беше включена в икономическия процес чрез крепостничеството. Днес капитализмът се превърна в онази мощ, която наложи върху човека печата на остатъчната му „стокова същност“: този на „работната сила“. Аз далеч не искам да кажа, че споменатите факти са останали незабележими. Напротив: в съвременния социален живот те се възприемат като нещо много съществено. И занаят пред те също ще бъдат смятани за важни. Обаче при техния анализ погледът неизбежно се ограничава в областта на стопанския живот. Въпросът за характера на стоката винаги се превръща в един чисто икономически въпрос. Хората са убедени, че само икономическите условия ще породят онези сили, благодарение на които работникът няма да чувства включването на неговата работна сила в социалния организъм като нещо недостойно.

II. ОТНОСНО ПРОИЗТИЧАЩИТЕ ОТ ЖИВОТА ОПИТИ ЗА РАЗРЕШЕНИЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ВЪПРОСИ

Характерните особености, които пораждат специфичния облик на социалния въпрос в съвременната епоха, можем да формулираме по следния начин.

Стопанският живот и целият модерен капитализъм, формирани от напредващите технологии, упражняват по един естествен и самостоятелен начин такова въздействие, което внася известен вътрешен ред в съвременното общество. От една страна човешкото внимание се ангажира с проблемите, които пряко възникват от технологиите и от същността на капиталистическата система, а от друга страна, то се отклонява към съвсем други области на социалния организъм. Към тях човешкото съзнание също е необходимо да насочи своята истинска активност, ако социалният организъм трябва да бъде здрав.

За да охарактеризирам това, което се явява тук именно като движещи импулси за едно всеобхватно и всестранно наблюдение върху социалния въпрос, може би ще трябва да си послужи с едно сравнение. Нека обаче не се забравя, че то си остава само сравнение. И все пак, то може да подпомогне човешкото разбиране и да го насочи в необходимата посока, за да си изгради определени представи върху оздравяването на социалния организъм. Ако човек се придържа към нашата гледна точка и трябва да се произнесе за естеството на най-сложно устроенния организъм в природния свят, а именно човешкия организъм, той трябва да насочи своето внимание към факта, че в човешкия организъм действуват една до друга три самостоятелни системи. Те могат да бъдат означени по следния начин. На първо място в човека функционира тази система, която обхваща в себе си нервния и сетивен живот. Можем да я определим още с оглед на мястото, където е, така да се каже, централизиран нервно-сетив-

ният живот, като главов организъм. (Kopfrganismus).

Ако наистина искаме да вникнем в нейната, като втора съставна част на човешкия организъм ще обозначим това, което бих нарекъл ритмична система. Тя се състои от дишането, кръвообращението, изобщо от всичко, което в рамките на човешкия организъм се манифестира под формата на ритмични процеси.

Като трета система ще разглеждаме това, което в органите и техните функции е пряко свързано с веществообмяната.

Тези три системи съдържат всичко онова, което поддържа и осигурява нормалното протичане на основните процеси в човешкия организъм*. /* Предлаганото „троично устройство" не се основава на пространствени съотношения, засягащи отделните органи, а на самите дейности (функции) на човешкия организъм. Названието „главов организъм" (или „организмът - глава") следва да употребяваме само когато сме наясно, че в главата е централизиран преди всичко нервно сетивният живот. Естествено, в главата се разиграват и ритмични, и веществообменни процеси, както и в другите органи се осъществява нервно-сетивна дейност. И все пак, според тяхната вътрешна същност, трите вида процеси са строго диференцирани./

Аз вече опитах, в пълно съзвучие с днешните естественонаучни разработки, поне отчасти да формулирам „троичното устройство" на човешкия организъм в моята книга „Върху загадките на душата". Наясно съм, че още в най-близко бъдеще биологията, физиологията, както и самата естествена наука ще се развият в такава насока по отношение на човешкия организъм, която ще им позволи да вникнат в това, как тези три системи нервно-сетивната, ритмичната и веществообменната поддържат основните процеси в човешкия организъм тъкмо поради обстоятелството, че те действуват в значителна степен самостоятелно и че не са подчинени на каквато и да е абсолютна централизация, а всяка от тях изгражда свое специфично отношение спрямо външния свят. Главовата система чрез сетивата, ритмичната система чрез дишането и веществообменната система чрез изхранването и двигателната активност.

Естественонаучните методи все още не са напреднали достатъчно, за да осигурят всеобщо признание поне сред научните среди - на всичко онова, което загатвам тук, на онези духовнонаучни факти, които могат да послужат за целите на естествената наука; а поне известна степен на признание може да се окаже желателна просто заради самия напредък на познанието. Това обаче означава: нашите мисловни навици, целият начин, по който си представяме света, все още само приблизително съответствуват на това, което например се разиграва в човешкия организъм като вътрешна същност на природните действия. Разбира се, би могло да

се възрази: „Добре, естествената наука може да почака, а след време тя така или иначе ще признае подобен начин на мислене“. Обаче по отношение на проявите действията на социалния организъм не може да се чака. Защото не само у специалистите, но и във всяка човешка душа - защото всяка човешка душа участва в действията на социалния организъм - трябва да проблесне поне малка искра от инстинктивното познание за това, какво в действителност е необходимо за този социален организъм. Що се отнася до формирането на социалния организъм, едно здраво мислене и светоусещане, една здрава воля, могат да възникнат само тогава, когато - малко или повече инстинктивно - човек разбере: за да бъде здрав, социалният организъм трябва също да бъде изграден от три самостоятелни части, както и живият организъм.

Впрочем след като Schaffle написа своята книга върху строежа на социалния организъм, мнозина започнаха да търсят аналогии между устройството на едно природно същество - например това на човека - и устройството на човешкото общество. Те искаха да установят, коя част от социалния организъм е клетката, клетъчните структури, тъканите и т.н. Наскоро излезе и книгата на Merey „Мутации на света“. Там също се правят опити за механично пренасяне на определени естественонаучни факти и закони в сферата на човешкия обществен организъм. Основната идея за „троичното устройство“ няма абсолютно нищо общо с тази игра на аналогии. И ако някой смята, че в случая също се опирам на подобна аналогия между природния организъм и човешкото общество, той просто доказва, че изобщо не е схванал същността на „троичното устройство“. Стремещт тук не се състои в това да се прехвърлят някои удобни за естественонаучните факти истини в областта на социалния организъм. Стремещт е абсолютно друг: човешкото мислене и човешкото усещане да вникнат в съответстващата на самия живот идея за разглеждане на естествения природен организъм и после да я приложат в областта на социалния организъм. Когато просто пренасяме това, което смятаме, че сме научили за природния организъм там, в областта на социалния организъм, както това често става, само потвърждаваме, че все още не сме усвоили способността да разглеждаме социалния организъм като нещо самостоятелно, да го изучаваме според неговите собствени закономерности, с други думи - да го третираме според същите условия, които са необходими за разбирането на живия организъм. В същия миг, когато действително и обективно се изправим пред независимата цялост на социалния организъм - също както естествоизпитателят застава пред живия организъм - за да проникнем в неговите собствени закони, в този миг изследователската сериозност отхвърля всяка игра на аналогии. Някому би могло да хрумне, че в основата на застъпването тук гледище

лежи вярата, според която социалният организъм чисто и просто се „изгражда“ с помощта на една „сива“ теория, взаимствана от естествената наука. Тази мисъл обаче е съвършено погрешна. Тук става дума за нещо съвсем друго. Днешната историческа криза на човечеството налага възникването на определени усещания във всеки определен човек и те ще трябва да бъдат улеснени от педагогическата и образователната система по същия начин, както става усвояването на четирите аритметични действия. Всичко, което досега крепеше старите форми на социалния организъм - т.е. без да бъде съзнателно приемано в душевния живот на човека - занапред ще отпадне. Отделният човек все повече и повече ще работи за разгръщането на тези нови усещания по същия начин, както отдавна работи и за своето образование; този факт принадлежи към онези еволюционни импулси, които днес отново искат да проникнат в човешкия живот. От съвременния човек ще се изисква усвояването на здравия усет за това, как действуват силите на социалния организъм, за да бъде той жизнеспособен. Постепенно ще трябва да изработим и чувството, колко нездравословно и антисоциално е да отхвърляме тези усещания при опита си да внесем ред в обществото.

За „социализиране“ днес се говори така, сякаш това е изискване на епохата. Но ако в човешките сърца, в човешките души не проникне поне инстинктивното познание за необходимостта от троично устройство на социалния организъм, това „социализиране“ ще се превърне не в един могъщ оздравителен процес, а в чисто шарлатанство, дори може би и направо в един разрушителен процес. За да бъде здрав, социалният организъм закономерно трябва да обособи в себе си три отделни звена.

Едно от тези звена е стопанският живот. Ще започнем обсъждането от него, защото съвсем очевидно той е склонен - чрез модерните технологии - да обсеби останалите сфери на живота и да вгради съвременния капитализъм в човешкото общество. Стопанският живот трябва да съществува като самостоятелно звено вътре в социалния организъм, и то с такава относителна самостоятелност, каквато има нервно-сетивната система в човешкия организъм. Стопанският живот е свързан с всичко, което засяга стокопроизводството, стокооборота и потреблението.

Като второ звено в състава на социалния организъм, следва да посочим обществения правов ред, „гражданското право“ или същинския политически живот. В смисъла на класическата правова държава, тук ще отнесем самия държавен живот. Докато стопанският живот е свързан с онази зависимост, в която човек се намира по отношение на природата и производствения процес, включващ стоките, стокооборота и потреблението, второто звено от социалния организъм има общо само с това, което се поражда от чисто човешки фактори и засяга най-вече междучовеш-

ките отношения. Основният момент за разбирането на социалния организъм и неговите съставни части се състои в това, да сме наясно за разликата между системата на гражданското право, която е свързана единствено с човешки фактори и междучовешки отношения, и стопанската система, която на свой ред е свързана само с производството, стокооборота и потреблението. В живота тази разлика трябва да се усеща достатъчно ясно и като последва от това усещане - категорично да се разграничава стопанският от правовия живот, както и в човешкия организъм ясно разграничаваме функциите на белите дробове от процесите в нервно-сетивния живот.

Като трето самостоятелно звено в рамките на социалния организъм, наред с другите две, следва да посочим всичко онова, което се отнася до духовния живот. За още по-голяма точност - понеже определението „духовна култура“, както и всичко, отнасящо се до духовния живот, е не съвсем прецизно - бихме могли да допълним: всичко онова, което почива върху естествените дарби на отделния човешки индивид и трябва да проникне в социалния организъм по линията на тези природни дарби, независимо дали те са от духовно или физическо естество.

Първата, стопанската система, е свързана с всичко онова, което трябва да съществува, за да регламентираме материалните си отношения с външния свят. Втората система е необходима поради междучовешките отношения в социалния организъм. Третата система има общо с това, което трябва да бликне от човешкия индивид и да се включи в социалния организъм. Както модерните технологии и съвременният капитализъм дадоха своя отпечатък върху нашата епоха, така е належащо от друга страна и раните, които по необходимост бяха нанесени на човешкото общество да бъдат излекувани чрез правилното интегриране на човека и на човешкия обществен живот в трите звена на социалния организъм. В днешно време чрез своите собствени закономерности стопанският живот прие строго определени форми. Благодарение на една едностранчива активност той зае особено важни позиции в човешкия живот. Другите две звена на социалния живот засега не са стигнали дотам да се включат по правилен начин в социалния организъм според собствените си закони. За тази цел е необходимо - изхождайки от споменатите вече нови усещания - човек сериозно да се заеме с идеята за троичното устройство на социалния организъм; всеки, с оглед на мястото, в което е поставен от живота. Защото в смисъла на опитите, целящи разрешение на социалните въпроси, които обсъждаме тук, всеки отделен човек има своите задачи, както днес, така и в близкото бъдеще.

Стопанският живот, първото звено от социалния организъм, засега се основава на принципа, съответстващ на природния свят точно така, ка-

кто отделният човек - относно това, което може да постигне за себе си чрез обучението, възпитанието и въобще чрез самия живот - се опира на дарбите, залегнали в основите на своя духовен и физически организъм. Природният принцип слага своя отпечатък върху стопанския живот, а чрез него и върху целия социален организъм. Обаче този природен принцип е налице без да е бил обект на каквато и да е социална организация, без да е привлякъл вниманието върху своите първични свойства на каквото и да е социализиране. Той трябва да бъде поставен в самите основи на социалния живот, както например в основите на възпитанието трябва да залегнат дарбите, които човек има в различните области, неговите физически и духовни качества. Изобщо природните дадености трябва да бъдат вземани под внимание при всеки опит за социализиране, при всеки опит, целящ да предаде стопански облик на съвместния човешки живот. Защото в основата на всеки стокооборот и на всяка трудова дейност, както и на всякакъв вид духовен живот, е заловено като първопричина това, което обвързва човека към определена част от природата. Върху зависимостта между социалния организъм и природните дадености трябва да мислим по същия начин, както при обучението на отделния човек се съобразяваме с неговите дарби. Можем да онагледим това с един прост пример. Нека само да се замислим как в определени области на Земята, където бананите са основна храна за населението, важна особеност за съвместния човешки живот се явява онази част от трудовата дейност, която се стреми да пренесе плодовете от банановите плантации до определени места, за да се преработят в едни или други хранителни продукти. Ако сравним човешкия труд, целящ да превърне бананите в храна за човешкото общество с труда, необходим примерно тук в Средна Европа за преработката на даден сорт пшеница, ще се окаже, грубо сметнато, че в първия случаи трудът е триста пъти по-малък.

Разбира се, това е един краен случаи. Обаче подобни разлики в необходимия размер на труда относно конкретните природни дадености, съществуват и при различните производствени отрасли, застъпени в социалния организъм на Европа - разбира се не в този краен вид, както при бананите и пшеницата. Така стопанският организъм се основава на това, че чрез отношението на човека към природните дадености на неговата стопанска дейност се обуславя и размерът на работната сила, която трябва да се вложи в стопанския процес. Нека например да сравним: в Германия, ако вземем областите със средно плодородие, приблизителният добив от пшеницата е такъв, че при жътвата се възвръща седем-осемкратно това, което е засято при посева; в Чили възвръщаемостта е дванадесет пъти; в Северно Мексико - седемнадесет пъти в Перу - двадесет

пъти. (Йенч - „Политическа икономия“, стр.64).

Процесите, свързани с отношението на човека към природата, продължават в онези човешка дейност, която цели превръщането на природните продукти в хранителни стоки; в своята стопанска система здравият социален организъм включва единствено този вид процеси в социалния организъм тази стопанска система отговаря на „главовата система“ при човека, която обуславя и неговите индивидуални качества. Обаче, както главовата система е зависима от ритмичната или белодробно-сърдечната система, така и стопанската система е зависима от производителността на човешкия труд. Но както главата не е в състояние сама да породри дишателния ритъм, така и системата на човешкия труд не трябва сама да регулира действащите сили в стопанския живот.

В стопанския живот човек участва със своите лични интереси. Те се коренят в неговите душевни и духовни потребности. Един съществен въпрос трябва да бъде решен в рамките на стопанския организъм и неговите отрасли: как по най-целесъобразен начин да се отговори на тези интереси, така че чрез стопанския организъм отделният човек да постигне възможно най-доброто задоволяване на своите интереси, като в същото време се включи най-пълноценно в стопанския живот. Този въпрос може да бъде разрешен, само ако интересите могат да се предявяват наистина свободно и ако на свои ред възникват възможността и волята да се направи всичко необходимо за тяхното задоволяване. Обаче интересите възникват извън рамките, които определят стопанския живот. Те се пораждат с разгръщането на човешките душевни и физически качества. А че трябва да съществуват и начини, и средства за тяхното задоволяване, е задача на стопанския живот. Тези начини и средства не могат да имат общо с нищо друго, освен с производството и размяната на стоки, иначе казано - с предмети, чиято стойност се определя от човешките потребности. Стоката има своята стойност чрез онзи, който я ползува. Поради обстоятелството, че стойността на стоката се определя от консуматора, тя стоката, е поставена по съвсем друг начин в социалния организъм, отколкото всички други неща, които също имат стойност за човека като принадлежаща единица към този организъм. Трябва да разгледаме стопанския живот безпристрастно и да разграничаваме в него трите елемента: стокопроизводство, стокообмен и потребление. Принципната разлика, която съществува между това, което трябва да се основава на чисто правните отношения, и това, което е налице в междучовешките отношения - след като единият индивид произвежда стоки за другия - не може да се установи просто теоретично. В чисто практически смисъл, логичният извод е, че в социалния организъм правовият живот трябва напълно да се отдели от стопанския живот. От всички онези дейности, които

хората разгръщат в областта на стокопроизводството и стокообмена, съвсем не могат пряко да се извлекат възможно най-добрите импулси за правовите отношения, които трябва да съществуват между индивидите и обществото. В рамките на стопанската система човек се обръща към човека, защото всеки обслужва интереса на другия; в рамките на правовата система отношенията между хората са коренно различни.

Впрочем лесно би могло да се повярва, че тази разлика, породена от самия живот, е достатъчна, след като процесите, които са подчинени на стопанския живот са валидни също и за правата, които трябва да регулират отношенията между хората, участващи в стопанския живот. Подобна вяра има корени, но те не лежат в реалните съотношения на живота. Човекът може правилно да изживее в себе си правовото отношение - което трябва да съществува между него и другите - само тогава, когато той игнорира стопанския живот и пренася посоченото изживяване не там, а в коренно различна област. Ето защо в здравия социален организъм наред със стопанския живот се разгръща и друг, напълно самостоятелен живот, от които възникват правата, уреждащи отношенията между човек и човека. Обаче правовият живот е всъщност другото лице на живота в политическата област, на живота в самата държава. Ако хората пренасят тези интереси, на които те трябва да служат в своя стопански живот, в законодателството и управлението на правовата държава, тогава възникващите правни норми ще представляват само израз на съответните стопански интереси. Ако една правова държава е едновременно и върховен икономически монополист, тя губи способността да регулира правовите отношения между своите граждани. Защото нейните приоритети ще се ориентират към обслужване на човешкия стремеж към потребление и по този начин те ще бъдат изтласкани от импулсите, които са насочени към правовия живот.

Здравият социален организъм, наред със стопанската система, изисква като второ звено един напълно самостоятелен правов живот. В самостоятелната стопанска система - чрез силите на икономическия живот - хората ще стигнат до лични инициативи, осигуряващи по възможно най-добър начин както стоковото производство, така и стокообмена. А в политическата държавна система ще се породят такива концепции, които ще регулират отношенията между хората и между човешките групи според правното съзнание на индивида.

Възгледът, от който извличаме необходимостта за пълно разграничаване на правовата държава от стопанската система, се корени не другаде, а в действителния живот на човека. Подобен възглед изобщо не се приема от тези, които са склонни да сливат правовата и стопанската система. Естествено хората, които са ангажирани в икономиката, имат съответ-

ното правно съзнание и те ще участвуват в законодателството и управлението само с оглед на правното съзнание, след като вземат решенията си в една правова държава, която като такава няма никакво участие в стопански живот. Такава правова държава има своите собствени законодателни и изпълнителни органи, изградени върху принципите, които са извадени от правното съзнание на съвременната епоха. А държавата следва да бъде изградена от импулсите на онова общочовешко съзнание, което днес означаваме като „демократично“. От своя страна стопанската система ще формира своите законодателни и управленски структури от самите импулси на стопанския живот. Необходимите взаимодействия между ръководствата на правовата и стопанската система ще се осъществява приблизително по същия начин, по който днес кореспондират правителствата на две суверенни държави. Тъкмо поради троичното устройство на социалния организъм, това, което се разиграва в едната система ще оказва необходимите въздействия върху останалите две системи. Обикновено тези въздействия се нарушават тогава, когато едната система съсредоточи в себе си това, което тя е длъжна да насочи към другите две системи.

Както от една страна стопанският живот е зависим от определени природни условия (климат, географски особености на местността, подземни богатства и т.н.), така от друга страна той е зависим от правовите отношения, които държавата създава между хората, ангажирани в стопанската дейност. С това се очертават и границите на всичко онова, което може и трябва да обхване дейността на стопанския живот. Както са налице природните дадености, лежащи извън икономиката, които човек трябва да приеме като нещо конкретно, защото тъкмо върху тях той гради първоначално своята стопанска инициатива, така и всичко, което създава едно правово отношение между човек и човека в стопанската система - при условията на здравия социален организъм - трябва да намери стабилни регулатор чрез правовата държава, която разгръща една специфична активност, сходна с онези природни дадености, представляващи в известен смисъл един самостоятелен фактор за стопанския живот.

Социалният организъм - такъв, какъвто е формиран в досегашното развитие на човечеството - днес носи следите от модерните технологии на съвременната капиталистическа стопанска система. Този социален организъм е дал и съответното отражение върху самото социално движение; по-важно е, че той контролира стопанския живот в много по-голяма степен, отколкото трябва да бъде в един нормален и здрав социален организъм. Днес в стопанския кръговрат, където трябва да циркулират просто стоки, са включени също и други фактори: човешка работна сила и права. В съвременната стопанска система, която се основава върху разпре-

делението на труда, се разменят не само стоки срещу стоки, но чрез стопанския процес се разменят също и стоки срещу труд, както и стоки срещу права. (Наричам „стока“ всяко нещо, което чрез човешката дейност като такава, постига до определено място благодарение на човека и така бива доведено до своето предназначение. Това определение може да се стори на някои икономисти отблъскващо или просто недостатъчно. Обаче то може да хвърли значителна яснота върху всичко, което принадлежи към областта на стопанския живот,)* /* При всяко разглеждане, което се прави в интерес на живота, важното е не да се даят готови дефиниции, взети от една или друга теория, а идеи, които онагледяват живите процеси в нашия общ свят. И в горния смисъл понятието „стока“, загатва за нещо, което човек изживява; всяко друго понятие за „стока“ или отнема, или прибавя нещо, така че понятието представа да се покрива с действителния процес./. Покупката на един недвижим имот трябва да се разглежда като замяна на имота срещу стока, при което парите са един вид заместител на последната. Обаче в стопанския живот самият имот, самата „земя“ като притежание, съвсем не действа като стока. В този смисъл имотът е поставен в социалния организъм чрез механизмите на правото. А правото е нещо съвсем различно от отношението, в което се намира производителят на една стока спрямо самата нея. В последното отношение има нещо, което не му позволява да се намеси в коренно различните междучовешки отношения, които възникват, когато някой разполага с изключителното право да се ползва от даден имот, земя, ресурси и т.н. Собственикът ангажира други хора и ги наема на работа, за да осигури своето препитание, като ги държи в определена зависимост. Поради обстоятелството, че обменят реални стоки, които се произвеждат или консумират, в случая тази зависимост е нещо съвсем различно. Всеки непредубеден поглед върху подобни житейски факти ще установи, че те трябва да намерят съответен израз в проявленията на здравия социален организъм. Дотогава, докато в стопанската сфера се разменят стоки срещу стоки, тяхното ценообразуване ще остане независимо от правовите отношения между отделните личности или групи хора. Но когато се разменят стоки срещу права се засягат самите правови отношения. Тук не става дума за „размяната“ като такава. Тя е жизнено необходимият елемент на всеки социален организъм, който се гради върху разделението на труда; в противен случай, когато правото възниква вътре в стопанския живот, става така, че чрез размяната на права със стоки, самото право се превръща в стока. На този процес може да се попречи само ако в социалния организъм от една страна съществуват приспособления, целящи единствено нормален и целесъобразен оборот на стоките; а от друга - приспособления, които да регулират истинските права на

производителите и консуматорите при размяната на стоки. По своята същност тези права не се различават от правата, които трябва да съществуват в междуличностовите отношения, зависещи изцяло от размяната на стоки. Когато чрез продажбата на една стока аз ощетенвам или насърчавам даден индивид от обществото, това спада към същата област на социалния живот, в която се разиграват и такъв род щети или насърчения, които нямат своя непосредствен израз в размяната на стоки.

В препитанието на отделния човек се наслагват определени въздействия, както от правовия живот, така и от стопанската дейност. Обаче в здравия социален организъм те трябва да идват от две различни посоки. В стопанската система трябва да се пренесе извоюваното доверие от опита с един отделен стопански отрасъл върху цялостния възглед на ръководните личности. В правната система - чрез законите и управлението - се осъществяват произтичащите от правното съзнание междуличностови и междугрупови отношения. Стопанската сфера сплотява хората с еднакви интереси - както тези на производителя, така и тези на потребителя, а и хора с други еднакви потребности - в съдружия или кооперации, които чрез своите взаимодействия създават фундаменталните основи на стопанския живот. Стопанската сфера се гради върху асоциативния принцип и върху отношенията между стопанските предприятия и асоциации. Тези асоциации разгръщат една чисто стопанска дейност. Правната основа, върху която те действуват, се изгражда от правната институция в държавата. Когато такива стопански асоциации наложат своите стопански интереси в представителните и ръководни структури на стопанската система, тогава те няма да се стремят към влияние в законодателната и изпълнителната власт на правовата държава (като например един Съюз на производителите, Партия на индустриалците, Социалдемократична партия със стопанска ориентация), за да извоюват там позиции, които не са успели да постигнат в рамките на стопанския живот. И когато правовата държава не се намесва в нито един от стопанските отрасли, тогава тя ще създава само такива структури, които произлизат от правното съзнание на принадлежащите и човешки индивиди. Когато в представителните органи на правовата държава (нещо, което е естествено) участвуват същите лица, които са ангажирани в стопанския живот, чрез диференцирането на стопанския от правовия живот вече не са възможни онези влияния от стопанската в правовата система, които биха подкопали здравето на социалния организъм, както би станало, ако самата държава обезпечава отделни отрасли на стопанската система и ако техните представители изработват закони в зависимост от своите стопански интереси.

Един типичен пример за сливане между икономическия и правовия

живот ни дава Австрия с конституцията си от 60-те години на 19-ия век. Депутатите в Държавния съвет бяха избрани от четирите основни сили на стопанския живот, от едрите собственици, от търговските камари, от градовете, пазарите и индустриалните зони, и от селските общини. Ясно е, че при такъв състав на висшия държавен орган, чрез правните норми на първо място се проявяват различните стопански интереси. Несъмнено, в разпадането на Австрия се намесват и центробежните сили на отделните националности. От друга страна обаче вярно е, че ако в случая правната система бе развила своята дейност успоредно със стопанската система, тя щеше да формира и такъв социален организъм от правното съзнание на хората, в които би бил възможен съвместния живот на различни национални общности.

Обикновено съвременният човек не насочва веднага погледа си към публичната страна на обществения живот. Това е така, защото неговият начин на мислене ги кара да схваща социалния организъм като едно общо цяло. Обаче за такова общо цяло не може лесно да се намери съответстващия му селективен подход. Защото при всеки начин на изборност в представителните органи неизбежно ще се кръстосат икономическите интереси от една страна, и импулсите на правовия живот - от друга. Този сблъсък по необходимост трябва да разтърси и целия обществен живот. Ето защо днес първата цел на обществения живот се свежда до решителното разграничаване на икономиката от правото. Едва след това разграничаване, двете системи ще са в състояние - въз основа на своите собствени принципи - да открият най-добрия начин за избор на законодателните си и управленски структури. Един от най-важните въпроси, които трябва да се решат днес, опира до начина на изборност, защото, дори и да са от фундаментално значение, те стоят все още на второ място. Където старите отношения са все още запазени, би могло да се пристъпи към общественото устройство, за което загатвам тук. Където старите структури са вече разпаднати или обхванати от упадък, отделни личности или сдружения от повече хора би трябвало да проявят инициативата да предадат нов облик на обществото в посоката, за която става дума тук. Рязкото преобразуване на обществения живот от днес за утре изглежда утопия дори и в очите на разумните социалисти. Те очакваш нормализирането чрез бавни и постепенни промени. Обаче обстоятелството, че днес историческите еволюционни сили на човечеството изискват разумен стремеж към нов социален ред, това е един недвусмислен факт. За всеки непредубеден човек, за всеки, считащ „практически осъществимо“ само това, което е свикнал да вижда в ограничените рамки на своя живот, тези размишления ще изглеждат съвсем „непрактични“. Ако човек не може да възприема нови влияния и ако остава един и същ в

дадена област на живота, той не подпомага оздравяването на социалния организъм, а задълбочава неговото боледуване; тъкмо хора с подобно светоусещане допринесоха за настъпването на определени състояния в нашата епоха.

Стремежът да се прехвърлят определени стопански дейности (поща, железопътен транспорт и т.н.) в обсега на държавния монопол, трябва да отстъпи пред освобождаването на цялата икономика от областта на държавната политика. Онези мислители, които вярват, че със своята воля насочват икономическите процеси в посоката на един здрав социален организъм, практически осъществяват крайните последици от стремежа на определени ръководни кръгове към одържавяване. Те искат одържавяване на всички средства, свързани със стопанския живот, доколкото последните са средства за производство. Обаче нормалното развитие трябва да осигури пълна самостоятелност на стопанския живот, а на политическата държава - съответно възможността така да въздейства върху него чрез правните механизми, че отделният човек да усети своето включване в социалния организъм без каквито и да е противоречия със своето правно съзнание.

Ако насочим погледа си върху физическата работна сила, която човек изразходва за социалния организъм, лесно ще разберем, че споделените три идеи са залегнали в действителния живот на човечеството. В капиталистическата стопанска система този труд е включен в социалния организъм по такъв начин, че работодателят го купува като един вид стока. Става размяна между парите (като покритие на стоката) и труда. Обаче в действителност такава размяна просто не може да се осъществи. Тя се осъществява само привидно*. /* Впрочем напълно възможно е определени процеси да бъдат не само неправилно обяснени, но и неправилно осъществени в живота. Парите и трудът не представляват разменни стойности; това се отнася само за парите и за производението на труда. Когато давам пари за извършена работа, аз правя нещо фалшиво. Аз създавам един привиден процес. Защото в действителност аз мога да дам пари само срещу производението на труда/. В действителност работодателят получава от работника стоки, които идват само след като работникът упражни своята работна сила за тяхното възникване. От еквивалента на тези стоки работникът получава една част, а работодателят - другата част. Производството на стоки се осъществява чрез взаимодействието между работодателя и работника. Продуктът от общото действие се влива най-напред в кръговрата на стопанския живот. За възникването на продукта са необходими и правни отношения между работника и предприемача. В капиталистическата стопанска система обаче, те могат да метаморфозират в такива правни отношения, които обуславят ико-

номическо надмощие на работодателя над работника. В здравия социален организъм работата не трябва да бъде заплащана. Защото, за разлика от стоката, тя не съдържа в себе си никаква стопанска стойност. Стопанска стойност има само стоката, възникнала в резултат на човешкия труд. Начинът, както и размерът според който даден индивид работи за социалния организъм, трябва да бъдат определяни и регулирани от неговите личностови способности и от условията на едно съществуване, отговарящо на човешкото му достойнство. А това може да стане само тогава, когато този процес се осъществява от политическата държава, която действа в пълна независимост от стопанските структури.

Чрез едно такова регулиране ще бъдат създадени и вътрешните основания за определяне на цената на дадена стока, която вече може да бъде сравнявана с други цени, съществуващи тук или там, в зависимост от природните условия. Когато цената на една стока спрямо друга расте поради по-трудния добив на суровия продукт в единия случай, така и цената на дадена стока трябва да е в зависимост от начина и размера на вложения в нея труд според правните норми*. /* Подобно съотношение между труда и правовия ред ще принуди стопанските организации да се съобразяват със „законните положения“ като с едно пред условие. Така ще се постигне зависимост на стопанската организация от човека, а не зависимост на човека от стопанската организация/.

По този начин стопанският живот се подчинява на своите собствени и необходими условия: както от страна на природните дадености, с които хората трябва да се съобразяват, така и от страна на правовия ред, които трябва да бъде изграден от политическата държава, която - независеща от стопанския живот - в случая се опира на правното съзнание.

Лесно е да се види, че при такова ръководство на социалния организъм, икономическото благосъстояние ще се колебае в зависимост от размера на вложения труд, който обаче се определя именно от правното съзнание. В здравия социален организъм е необходима точно такава зависимост на икономическото благосъстояние. Единствено тя може да попречи на похабяването на човека от страна на стопанския живот, както и на това, човекът да не усеща повече своето съществуване като нещо недостойно. Защото всъщност всички сътресения в социалния организъм идват от усещането за едно съществуване, което е под човешкото достойнство.

Съществува една възможност, да не се пречи твърде много на икономическото благосъстояние от страна на законодателството и правото, както има възможност и да се подобряват природните дадености. Неплодородната почва може да стане по-плодородна с помощта на технически средства; от друга страна поради прекаления спад в благосъстоянието се

променя качеството и размера на вложения труд. Обаче тази промяна не следва да се извежда непосредствено от кръговрата на стопанския живот, а от убеждението, което изниква от правовия живот, след като той е постигнал независимост от стопанската система.

Към всичко, което стопанският живот и правната система внасят в устройството на социалния живот, се прибавя и нещо, което идва от един трети източник: от индивидуалните способности на отделния човек. Тази област обхваща всичко - от най-висшите духовни постижения, до това, което проличава в човешките произведения поради добрата или недостатъчната физическа годност за усилия, полагани за целите на социалния организъм. Всичко, което идва от този източник, трябва да се влива в здравия социален организъм по коренно различен начин от това, което е характерно за размяната на стоки и от това, което възниква в живота на държавата. Не съществува никаква друга възможност да приемем по здрав начин въздействията от споменатия източник, освен да ги поставим в зависимост от свободната възприемчивост на човека и импулсите, които идват от индивидуалните човешки способности. Ако постиженията, възникващи чрез тези способности, бъдат изкуствено повлиявани от стопанския живот или държавата, това в значителна степен им отнема истинската основа на техния собствен живот. Тази основа може да се изгради само благодарение на силата, която кара човешките постижения да се развият от самите себе си. Ако стопанския живот или държавата се намесят пряко в оценката на тези постижения, свободната възприемчивост към тях се накърнява сериозно. Но тази възприемчивост е сама по себе си в състояние да допусне вливането на постиженията под една здрава форма в целия социален организъм. За духовния живот, с който е свързано и развитието на други индивидуални способности чрез необозрими и сложни вътрешни връзки, има само една нормална и здрава възможност за развитие: когато той е подчинен на своите собствени импулси и когато израства в среда на пълно разбиране от страна на хора, способни да вникваш в неговите постижения.

Загатваните тук нормални и здрави условия за развитие на духовния живот, днес не могат да бъдат лесно разбрани, защото точният поглед върху тях е помрачен от смесването на една огромна част от духовния живот с политическия живот на държавата. В хода на последните столетия това смесване напрегна изключително много. Днес често се говори за „свобода на науката и образованието“. В случая се смята за нещо съвсем естествено, политическата държава да ръководи „свободната наука“ и „свободното образование“. И изобщо не се поражда усещането, че по този начин държавата подчинява духовния живот на своите държавни потребности.

Смята се, че държавата създава местата за обучение и следователно онези, които преминават през тях ще разгръщат „свободен“ духовен живот. Подобно мнение съвсем изпуска предвид факта, колко тясно е свързано съдържанието на духовния живот с онази най-дълбока човешка същност, в която се разгръщат духовните дарби. Това разгръщане може да бъде свободно само тогава, когато в социалния организъм то се движи не от други импулси, а от такива, които възникват от самия духовен живот. Поради смесването и сливането с държавния живот, през последните столетия се промени не само обликът на науката и свързаната с нея част от духовния живот, но и самото им съдържание. Разбира се, постиженията в математиката и физиката не могат да бъдат пряко повлияни от държавата. Нека обаче се замислим за историята, за другите хуманитарни науки. Не се ли превърнаха те в едно отражение на онази зависимост от държавния живот, в която се оказаха съответните учени, т.е. в отражение на характерните за държавния живот потребности? Тъкмо чрез този наложен им отвън характер, съвременните научно ориентирани представи, както и представите, господстващи в духовния живот започнаха да действуват върху пролетариата като идеология. Той забелязваше как човешките мисли приемат определен характер тъкмо чрез потребностите на държавния живот, където бяха в сила интересите на ръководните класи. Пролетарското мислене не виждаше тук друго, освен едно отражение на материални интереси и тяхната борба. И това породило в него усещането, че целият духовен живот е всъщност идеология и отражение на определени икономически интереси.

Подобен възглед е опустошителен спрямо духовния живот на човека, но той е в сила само докато възникне усещането: в духовната област цари една действителност, която се издига високо над външния материален свят; една действителност, която носи своето съдържание в самата себе си. А такова усещане е невъзможно да възникне, ако духовният живот - в рамките на социалния организъм - не се разгръща, движен от своите собствени импулси. Само такива представители на духовния живот, които действуват в горния смисъл, притежават и силата да придадат на този живот подобаващото му значение в социалния организъм. Изкуството, науката, светогледите, както и всичко, свързано с тях, се нуждае от истинска самостоятелност в човешкото общество. Защото в духовния свят, и духовния живот, всичко е взаимно свързано. Свободата на единия, на едната област, не може да съществува без свободата на другия, без свободата на другата област. Дори математиката и физиката да не трябваше да завесят пряко от потребностите на държавата, то: какво точно от тях да се развива, как хората да ги оценяват, какво благотворно въздействие могат да имат върху останалия духовен живот и още ред

други неща, всичко това се обуславя именно от тези потребности, ако държавата ръководи едни или други области от духовния живот. Едно е, ако учителят от най-долните класове следва импулсите на държавния живот и съвсем друго, ако той извлича тези импулси от един духовен живот, който съществува сам по себе си. Социалната демокрация пренесе и в тази област само наследството от мисловните навици и привички на ръководните класи. Тя разглежда тази област като свой идеал, които включва духовния живот в една обществена система, изградена върху стопанския живот. Тя би могла - в случай, че постигне поставената си цел - само да влезе в пътя, по който духовния живот ще намери своето пълно обезценяване. Тя погледна правилно, но твърде едностранчиво на нещата, когато заяви, че религията би трябвало да бъде само личен проблем, защото в здравия социален организъм - както тук разглеждаме тези въпроси - целия духовен живот трябва да бъде противопоставен като „личен проблем“ спрямо държавата и икономиката. Обаче социалната демокрация, когато препраща религията в областта на личната проблематика, не се ръководи от мнението, че по този начин вгражда в социалния организъм една духовна сила, благодарение на която той ще израсне в много по-голяма степен, отколкото ако бъде оставен под въздействието на държавата. Социалната демокрация смята, че чрез своите средства социалният организъм би трябвало да обезпечава само това, което е негова жизнена необходимост. Но религиозните духовни стойности не са такава необходимост. По този начин -откъсната от обществения живот, не може да устои нито една разновидност на духовния живот, след като друга негова разновидност е стеснена и застрашена. Религиозният живот на новото човечество ще развива своите душевни и съзидателни сили в името на човека не изолирано, а заедно с целия останал напълно свободен духовен живот.

Не само възникването, но и приемането на този духовен живот от страна на човека трябва да се основава на свободната необходимост на душата. Само учители, художници и т.н., които в своя социален статус се намират в непосредствена зависимост от едно законодателство, което черпи от самия духовен живот и неговите импулси, чрез качеството на своите действия ще успеят да развият у хората усет за техните постижения; у същите хора, които по-рано бяха ограничавани от политическата държава и включвани в трудови отношения само по принуда, сега правните норми ще им гарантират и онова свободно време, което пробужда разбирането на духовните стойности.

Хора, които се имат за „практици на живота“, при подобни разсъждения ще възразят: но в този случай работниците чистото и просто ще пропият своето свободно време; ще изпаднем в истинско невежество, ако поиск-

каме държавата да се грижи за свободното им време и ако ходенето на училище поверим на свободното решение, което всеки ще вземе сам за себе си. Биха ли могли подобни „песимисти“ да изчакат какво ще стане, когато светът се освободи от тяхното влияние. Много често то се определя от едно чувство, което леко им нашепва как да използват своето свободно време и какво да предприемат, за да си набавят малко „образование“. С възпламеняваща сила, която оставения сам на себе си духовен живот притежава в социалния организъм, те нямат нищо общо, защото окованият духовен живот, които те познават, изобщо не може да упражнява върху тях такава възпламеняваща сила.

Както политическата държава, така и стопанският живот занапред ще получават необходимите им духовни влияния не по друг начин, а от самоуправляващия се духовен организъм. Дори и практическото обучение в областта на стопанския живот ще може да разгърне своята пълна сила едва при свободното си взаимодействие с духовния организъм. Подготвените специалисти ще могат да обогатяват своите икономически познания опирайки се на освободените духовни стойности. Хора, които са добили съответните опитности в стопанския живот, ще намерят и прехода към духовния организъм, за да действуват в него продуктивно спрямо онова, което трябва да бъде оплодено от един нов вид познание.

В сферата на политическата държава необходимите и здрави възгледи ще се изграждат чрез свободните импулси, идващи от самостоятелния духовен живот. Работникът, ангажиран в ръчния труд, ще съумее да постигне удовлетворяващо го усещане за мястото на неговата работа в социалния организъм тъкмо чрез влиянията на такъв духовен живот. Той ще стигне до убеждението, че без целесъобразно ръководство на ръчния труд, социалният организъм не може да го включи и носи в себе си. Той ще се пробуди за чувството за съпринадлежността между своя труд и организиращите сили, които идват от развитието на индивидуалните човешки способности. В областта на политическата държава той ще изработи онези правни норми, които ще му гарантират съответния дял от прихода, реализиран чрез изработените от него стоки; а спрямо полагащите му се духовни блага, той - по свободен начин - ще си позволи онова участие, Което способства тяхното възникване. В областта на духовния живот ще се затвърди възможността творците да живеят от приходите, свързани с техните художествени постижения. Това, което човешкият индивид бърши в областта на духовния живот, ще остава - в един най-строг смисъл - негова лична работа; а това, което човек успее да постигне за социалния организъм ще бъде възнаградено под формата на свободно заплащане от онези, за които духовните стойности са вече една необходимост. Ако в очертанятията на духовната сфера човек не наме-

ри съответно и подобавашо възнаграждение, той трябва да се прехвърли в областта на политическата държава или в областта на стопанския живот.

Научните и технически идеи се вливат в стопанския живот от духовния живот. Те произхождат от духовния живот, дори и да се изтъкват непосредствено от държавните или стопански служители. Оттам идват всички конструктивни идеи и сили, които оплождат стопанския и държавния живот. Възнаграждението за този „приток“ в двете социални области ще се осигури или чрез свободното разбиране на тези, които зависят от споменатия „приток“, или пък ще се регулира с помощта на правни норми, които ще се изработят в областта на политическата държава. Необходимите средства за поддържането на политическата държава ще се доставят от данъчното облагане. А самото то ще бъде формирано като се хармонизират правните изисквания с тези на стопанския живот.

Наред с политическия и стопанския живот, в здравия социален организъм трябва да се обособи и самостоятелен духовен живот. Тъкмо еволюционните сили на новото човечество изискват подобно троично устройство. Но след като общественият живот се определя предимно от инстинктивните му сили, импулсът за това решително разделяне и диференциране не може да бъде осъществен. Доколкото социалният живот протича в притъпено и смътно съзнание, в него работят и се преплитат сили, които по своето естество произхождат от три източника. Обаче съвременната епоха изисква от човека неговото напълно съзнателно участие в социалния организъм. Това ново съзнание може да формира правилно отношенията между хората, както и целия човешки живот, само ако е добре ориентирано спрямо трите посоки. В несъзнаваните си душевни дълбини съвременното човечество се ръководи тъкмо от тази ориентация; и това, което се манифестира като социално движение е всъщност само далечния и неясен отблясък на този стремеж.

През 18 век от най-дълбоките пластове на човешката природа се пробуди копнежът за преобразяването на социалния човешки организъм, но тогава той бликна при други условия, твърде различни от тези, в които живеем днес. Като девиз прозвучаха думите: Братство, Равенство, Свобода. Естествено, човек с непредубедено мислене и здрав усет за нещата, свързани с развитието на човешкия род, ще поиска да вникне докрай в значението на тези думи. Въпреки това, намериха се остроумни мислителни, които в хода на 19 век си направиха труда да покажат, че в единния социален организъм е невъзможно да се осъществи идеята за братство, равенство и свобода. Те смятаха, че са наясно: ако трите импулса заработят, в социалния организъм те неизбежно ще стигнат до противоречие. Много от тях остроумно посочваха например колко аб-

сурдно е, когато се прояви импулсът за равенство, да говориш в същото време за свободата, като за нещо, вложено по необходимост във всяко човешко същество. И мнозина не можеха друго, освен да се съгласят с тези, които посочваха въпросното противоречие; и все пак, сякаш по силата на едно общочовешко усещане се пораждаше един вид симпатия към всеки от тези три идеала!

Въпросните противоречия възникват поради обстоятелството, че истинското социално значение на трите идеала се проявява едва чрез осмислянето на необходимото троично разчленение на социалния организъм. Трите му съставни части не трябва да са централизирани по парламентарен път в никакво абстрактно теоретично единство. Те трябва да са реални и жизнеспособни сили. Всяка една от трите съставни части трябва да бъде централизирана в себе си; едва чрез тяхното живо взаимодействие може да възникне единството на цялостния социален организъм. В реалния живот привидните противоречия внасят едно истинско единство. А животът на социалния организъм може да бъде обхванат само ако вникнем в неговото формиране с оглед на братството, равенството и свободата. Тогава ще разберем, че човешките взаимодействия в стопанския живот трябва да се опират на братството, което възниква в различните стопански сдружения и асоциации. В системата на гражданското право, където имаме работа с чисто човешките отношения между една личност и друга, трябва да градим върху идеята за равенството. А в духовната област, която е не по-малко самостоятелна в рамките на социалния организъм, трябва да осъществяваме импулса на свободата. Само ако бъдат разгледани по този начин, трите идеала показват своята реална стойност. Те не могат да бъдат реализирани в един хаотичен социален живот, а само в троичния здрав социален организъм. Идеалите за свобода, равенство и братство могат да бъдат съвместно осъществени не в една абстрактно-централизирана социална общност; всяка от трите съставни части на социалния организъм следва да черпи силите си от съответния импулс. И само тогава те трите ще стигнат до смислено и плодотворно взаимодействие.

Хората, които в края на 18 век издигнаха трите идеи за свобода, равенство и братство - както и техните по-късни последователи - смътно усещат еволюционните импулси на новото човечество. Но наред с това те не успяха да преодолеят своя респект пред единната държава. От гледна точка на държавата техните идеи съдържат нещо противоречиво. Все пак те застанаха зад тези противоречия и ги подкрепиха, защото в несъзнаваните дълбини на техния душевен живот се надигаше порива за троичното разчленяване на социалния организъм, а едва в него троичността на техните идеи можеше да се осъществи в достоен и завършен вид.

Еволюционните сили на новото човечество напират към троичното разчленение, за да го трансформират в социално-съзнателен волев акт: това показват красноречивите социални факти на нашето съвремие.

III. КАПИТАЛИЗЪМ И СОЦИАЛНИ ИДЕИ

(Капиталът и човешкият труд)

Без усилието да вникнем в същинските сили на социалния организъм, изобщо не можем да разберем самите факти в социалната област и техните последици. В замисъла на тази книга е вложен тъкмо опитът да се вникне в реалните движещи сили на социалния организъм. С обяснения, които са извлечени от ограничени и непълни наблюдения днес не може да се постигне нещо плодотворно. Фактите, които изникват в резултат на социалното движение разкриват дефекти в самите основи на социалния организъм, а не само нарушения в неговия видим повърхностен пласт.

Когато днес се говори за капитал и капитализъм, се подразбира, че в тях пролетарските среди търсят причините за своето подтисничество. Обаче до правилна преценка относно стимулиращия или спъващ начин, по който капиталът действа върху живия ритъм на социалния организъм, ще стигнем само ако вникнем в начина, по който индивидуалните човешки способности, законодателството и силите на стопанския живот пораждат капитала и си служат с него.

Говорим ли за човешки труд, нещата опират до създаването на стопански стойности от страна на капитала и природните условия, и до това, което работникът осъзнава от своето социално положение. Но точна преценка за начина, по който човешкият труд трябва да се вложи в социалния организъм, без тези, които го упражняват да бъдат засегнати в своето човешко достойнство, е възможно само ако не изпускаме предвид отношението, което има човешкият труд към разгръщането на индивидуалните способности от една страна и към правното съзнание - от друга.

Днес с основание възниква въпросът, какво трябва да се направи най-напред, за да се справим с нарастващата тежест на социалните въпроси. И неотложните действия са неосъществими, ако не знаем какво отношение трябва да има това, което трябва да се извърши, спрямо основните принципи на здравия социален организъм. Но ако знаем това, в зависимост от мястото, на което сме поставени, или до което сме успели да се издигнем, ние ще сме в състояние да открием задачите, които се подразбират от самите факти. Застъпваният тук възглед се противопоставя и смущава преценките на нещата относно всичко, което човешката воля осъществява като социални структури в хода на продължителен период

от време. Човек се вживява в тези импулси така, че от тях се пораждаат възгледи за това, какво може да се извлече от тях, какво може да се промени. В своите мисли човек се ориентира към фактите, които вече трябва да господствуват над мислите. Обаче днес е необходимо не друго, а да видим, че преценка за фактите може да се постигне, само ако се обърнем към мисловните първообрази, лежащи в основата на всички социални събития.

Ако липсват източниците, от които мисловните първообрази непрекъснато вливат сили в социалния организъм, тогава събитията приемат такава форма, че започват да подкопават живота, а не да го утвърждават. Обаче - малко или много несъзнавано - в инстинктивните пориви на хората продължават да /живеят тези мисловни първообрази, дори и когато съзнателните мисли поемат в грешна посока и създават - или вече са създали - обективни факти, подкопавачи живота. И точно тези мисловни първообрази, които възникват така хаотично пред жизнеподтискащия обективен свят, се проявяват явно или тайно под формата на всевъзможните революционни катаклизми на социалния организъм. Тези катаклизми няма да настъпват само тогава, когато социалният организъм е така изграден, че по всяко време да може да наблюдава не само къде изниква - чрез първообразите - известно отклонение в споменатите насоки и импулси, но и къде е налице възможността да им се противопоставя преди те да са станали неовладяеми.

В наши дни човешкият живот показва нарастващи отклонения в онези свои основни състояния, които идват като резултат от мисловните първообрази на хората. Развитието на тези импулси - стимулирани от мислите - в човешките души израства като една красноречива критика относно това, което се формира в социалния организъм през последните столетия. И въпрос на добра воля е настойчиво и енергично да се обърнем към мисловните първообрази, без да забравяме колко вредно е днес да ги прогонваме от живота като нещо неясно и „непрактично“. В живота и изискванията на пролетарските среди диша фактологическата критика срещу това, което съвременната епоха успя да направи от социалния организъм. Задачата на нашето време е да обори едностранчивата критика и да стигне до убеждението, че от мисловните първообрази са изведими такива линии на поведение, при които фактите могат и трябва да бъдат насочвани напълно съзнателно. Отдавна е изтекло времето, когато за човечеството беше достатъчно да бъде обект на едно инстинктивно ръководство.

Един от основните въпроси, които съвременната критика поставя, е следният: по какъв начин може да се премахне социалното подтисничество, на което са подложени пролетарските маси от частния капитали-

зъм. Собственикът на капитал или лицето, което го управлява, може да подчини физическия труд на други хора в служба на това, което е решил да произвежда. В социалните отношения, които се пораждат при взаимодействието между капитала и човешката работна сила, трябва да различаваме три отделни звена: предприемаческата дейност, която следва да се опира на индивидуалните способности на дадена личност или на група хора; отношението на предприемача към работника, което трябва да остане в областта на правото; производството на даден вид стока, която получава съответната цена в рамките на стопанския живот. Предприемаческата дейност в социалния организъм може да израсне по нормален и здрав начин, само ако в него са налице сили, които по възможно най-добрия начин способстват за проявата на индивидуалните качества и способности. А това е възможно само ако в социалния организъм съществува сфера, която гарантира свободната инициатива на всеки способен индивид, както и правото му да се възползва от своите способности; от друга страна същата сфера определя и стойността на тези способности, благодарение на едно свободно вникване в качества на другия човек. Ясно е: продиктуваната от капитала социална дейност на даден човек принадлежи към онази област на социалния организъм, в която законодателството и цялото ръководство се определят от духовния живот. И ако в тази социална дейност се намеси политическата държава, тогава задължително настъпва и пълно неразбиране спрямо индивидуалните човешки способности. Защото самата политическа държава се опира на презумпцията, че всички хора имат еднакви жизнени потребности. А всъщност, в своите области държавата трябва да допусне еднаква валидност относно преценките на всички хора. Относно своите намерения и действия държавата не се интересува от разбирането или неразбирането на индивидуалните човешки способности. Ето защо и нейните постижения нямат никакво влияние върху реализацията на индивидуалните човешки способности. Дори перспективата за известно икономическо предимство не трябва да бъде определяща за разгръщането - в случай, че то се осъществява чрез капитала - на индивидуалните способности. Определени познавачи на капиталистическата система залагат твърде много на това предимство. Те смятат, че единствено стимулт от това предимство включва в действие индивидуалните човешки способности. Като „практици“, те се позовават на „несъвършената“ човешка природа, която - според тях - те добре познават. Впрочем, при днешния обществен порядък изгледът за известна икономическа печалба получи един многозначителен акцент. Обаче този факт ни най-малко е пречка за критичните състояния, които изживяваме днес. А тези състояния ускоряват възникването на съвсем други подтици за изява на индивидуалните човешки

способности. Докато в условията на здравия духовен живот тези подтици следва да възпитават именно там, в духовната област и чак после да се реализират в рамките на едно истинско социално разбирателство.

Черпейки сили от свободния духовен живот, възпитанието и училището ще въоръжат човека с такива импулси, благодарение на които пробуденото в него социално разбирателство ще осъществи порива на собствените му индивидуални способности.

Горното мнение не трябва да се превръща във фанатизъм. Разбира се, в областта на социалната воля, както и навсякъде, фанатизмът може да докара неописуеми бедствия. Обаче застъпваният тук възглед не се основава - както може да се види от досегашното изложение - на суеверното предположение, че „Духът“ ще прави чудеса, след като онези, които смятат, че го познават, говорят колкото може повече за него; този възглед се корени в спокойното наблюдаване на съвместните и свободни човешки действия в духовната област. Чрез своята собствена същност това взаимодействие получава отчетлив социален отпечатък само тогава, когато то може да се развива действително свободно.

Точно тогава лишеният от свобода духовен живот, точи социален отпечатък досега не е можел да се появи. Всред ръководните класи духовните сили бяха култивирани така, че техните постижения оставаха по един антисоциален начин само в рамките на определена част от човечеството. Това, което се извършваше там, проникваше до пролетарските сфери само по косвен път. Пролетарските среди не можеха да черпят никаква душевна сила от този вид духовен живот, защото те в действителност не участваха в него. Пропагандните тенденции за „общодостъпно образование“ и „привличане“ на „народа“ към изкуството и други подобни, изобщо не са никакви средства за духовно просвещение на един народ, доколкото то запази характера, наложен му от нашето съвремие. Защото в своите най-съкровени и чисто човешки дълбини „народът“ просто не вземаше участие в духовния живот на епохата. Само му позволяваха, и то от една далечна гледна точка, да надниква в духовните области на живота. И това, което в тесен смисъл принадлежеше към духовния живот, придоби значение също и за онези духовни въздействия, които проникваха в икономическия живот благодарение на капитала. В здравият социален организъм работникът не е прикрепен към механизмите на своята машина, докато „капиталистът“ е единственият, който знае съдбата на произведените стоки. След като е ангажиран в производството им, работникът трябва да изгражда у себе си и съзнателна представа за своето лично участие в социалния живот. От своя страна, предприемачът е длъжен редовно да свиква кратки работни срещи за обсъждане на производствените въпроси. Освен това той трябва да насърчава разви-

тието на един общ кръг от представи, включващ както работодателя, така и работника. В този смисъл, един правилен подход ще породи у работника убеждението, че усилията на лицата, които управляват капитала са от полза и за социалния организъм, и за самия работник. В условията на взаимно разбиране и пълна прозрачност предприемачът ще превърне ръководството на своя бизнес в една безупречна система.

Само човек, комуто липсва всякакъв усет за социално партньорство в рамките на една общност, опираща се на дълбоки и обединяващи изживявания, ще намери казаното за лишено от смисъл. Но всеки, който има този усет, неизбежно ще разбере, че когато базиращото се на капитала ръководство на икономическия живот има своите корени в областта на свободния духовен живот, стопанската производителност рязко нараства. Едва при наличието на тази предпоставка капиталът - с неговите естествени тенденции към натрупване - е в състояние да осигури покачване на производството и общ икономически растеж.

Днешните социалисти се стремят да наложат контрол върху средствата за производство чрез обществото. Техният стремеж обаче би бил оправдан само ако въпросният контрол се осъществява от страна на един свободно процъфтяващ духовен живот. По този начин икономическата привада - която иначе се корени в капиталиста и се изживява като накърняваща човешкото достойнство - става невъзможна, защото сега капиталистът разгръща деятелност в сферата на икономическия живот. Политизираните държавни структури непрекъснато се стремят да насочат в една или друга посока индивидуалните човешки способности, в резултат на което настъпва техният упадък; сега подобни процеси не могат да настъпят.

В здравия социален организъм приходите от едно капиталовложение, съчетано с индивидуалните човешки способности, се пораждаат - какъвто е случаят с всяко духовно начинание - от свободната инициатива на предприемача и от ясното разбиране за същността на нещата от страна на другите участници в производствения процес. Тук следва да се вземе в съображение и следното: свободното мнение на предприемача трябва да е в съзвучие с оценката на прихода от неговото начинание - според извършените разходи, подготовка и т.н. Неговите претенции ще изглеждат заслужени, само когато на постиженията му се погледне с пълно разбиране.

Едва чрез социалните структури, възникващи в смисъла на подобен вид разсъждения, ще се изгради основата за действително свободни договорни отношения между работник и работодател. И тези отношения няма да се основават върху размяната на стоки (съответно пари) срещу работна сила, а върху точното установяване на съответното участие - за всяка от

двете страни -в общия краен продукт на производството.

Всичко, което може да бъде постигнато за социалния организъм чрез капитала - по своята същност - зависи от това, как са вплетени индивидуални човешки способности в този организъм. А еволюцията на човешките способности открива съответстващият и импулс не другаде, а в свободния духовен живот. В един социален организъм, който предоставя тази еволюция в ръцете на политическата държава или в сферата на икономическите интереси, реалната продуктивност на необходимите капиталовложения ще се определя от неправилно избраните и спъващи приоритети, които се намесват в свободните по природа индивидуални човешки способности. А при тези предпоставки всяко развитие би се оказало абнормно. При подобни условия се стига до състояния, при които не свободното разгръщане на индивидуалните способности - схващани от гледна точка на капитала - ще трансформира работната сила в стока, а до тяхното оковаване от политическата държава или от кръгооборота в стопанския живот. Да се вникне непредубедено и точно в тези неща, е предпоставка за всичко, което предстои да става в социалната област. Защото съвременната епоха успешно разпространява суеверието, според което оздравителните мерки за социалния организъм са заложени или в политическата държава, или в икономическите реформи. Ако продължаваме да вървим по този суеверен път, рано или късно ще стигнем до концепции, които изобщо не отговарят на човешките стремежи, а само увеличават социалния гнет до неподозирани размери.

Теориите за капитализма възникнаха в една епоха, когато той просто разболя социалния организъм. Болестният процес е налице; ясно е, че трябва да му се противопоставим, като най-напред се научим да виждаме нещата по-добре. Трябва да проуедем: причината за болестта е, че действащите в капитала сили бяха погълнати от кръговрата на стопанския живот. Само онзи може да се включи енергично и адекватно в еволюционните сили на човечеството, който не се подава на илюзията, че едно ръководство на капитала, осъществявано от освободения духовен живот би се оказало някакъв „непрактичен идеализъм“.

Впрочем днес в обществото липсва каквато и да е подготовка, според която социалната идея, готова да насочи капитализма в здравия път, може да се намира в непосредствена връзка с духовния живот. Обикновено хората се позовават на всичко, което е свързано с цикъла на икономическия живот. Те изтъкват, че днес стоковото производство се съсредоточава в огромни промишлени комплекси, очертавайки съвременните форми на капиталистическата система. На тяхно място обаче трябва да застанат онези кооперативни форми, които работят за личните потребности на предприемача. Разбира се, ако искаме да запазим модерните

средства за производство, необходимо е да ги съсредоточим в една единствена корпорация. В нея всеки ще произвежда според нуждите и заявките на обществото, което не би могло да си позволи експлоататорски черти, понеже това ще означава, че то експлоатира самото себе си. Така се откриват и бъдещите очертания на модерната държава, която ще изпитва стремежа да се превърне в една всеобхватна братска общност.

В същото време не се забелязва, че в подобна общност назряват процеси, чиято вероятност да настъпят е обратно пропорционална на размерите на общността. Ако в нея индивидуалните човешки способности не се разбиват в смисъла на изложените вече доводи, обединяващият елемент в планирането на труда не може да доведе до оздравяване на социалния организъм.

Днес хората не са готови за една безпристрастна оценка на това, доколко духовният живот може да се намеси в социалния организъм, защото те са свикнали да си представят Духа като максимално отдалечен от материалния свят. Мнозина ще намерят за твърде гротесков застъпение тук възглед, според който част от духовния живот може да се прояви в управлението на икономиката и капитала. Относно гротескния характер на този възглед, мненията на елитарните среди съвпадат с тези на социалистическите мислители. За да вникнем в значението на този гротесков възглед, който въпреки всичко може да действа печално върху социалния организъм, нека отправим поглед към определени мисловни конструкции на съвременната епоха; по своята същност те отговарят на съвсем благотворни душевни импулси и все пак - навсякъде, където намират достъп - те могат да блокират адекватното социално мислене.

Тези мисловни схеми - малко или много несъзнавано - се отдалечават от това, което дава истинската ударна сила на вътрешните човешки изживявания. Те се стремят към постигането на една концепция за живота, към едно душевно, мисловно, научно обосновано познание за вътрешния живот, към един - така да се каже - остров всред цялостния човешки живот. Но тези мисловни схеми не са в състояние да хвърлят мост между цялостния човешки живот и ежедневната действителност. Днес много хора смятат, че е признак на „вътрешно благородство“ да се размишлява абстрактно и мъгляво за всякакви етично-религиозни проблеми; за начина, по които човек би могъл да усвои добродетели, за необходимата любов към неговите ближни и как след всичко това той ще бъде награден с един богат „вътрешен живот“. От друга страна обаче се вижда и пълната невъзможност да бъде осъществен преход от това, което хората наричат добро, справедливо и нравствено, към онези процеси на външната действителност, които се разиграват под формата на производство, потребление, стокооборот, надници, кредити, банки, борси и т.н. Ясно можем

да различим как в мисловните навици на хората са вплетени две мирогледни позиции. Едната от тях, така да се каже, иска да тържествува в божественодуховните висини и не желае да прекара някакъв мост между духовните импулси и ежедневните факти. Другата позиция, другото мисловно течение е потопено в ежедневието и практически не разсъждава. Обаче животът е един - неделим и цялостен. Той може да напредва само тогава, когато движещите сили от целия етично-религиозен живот нахлуват и проникват в ежедневния прозаичен живот, лишен според мнозина от каквото и да е благородство. Защото, ако не прекараме мост между двете области на живота, ще изпаднем - по отношение на религиозния, нравствен живот, както и по отношение на социалното мислене - в празно мечтателство, което е твърде далеч от ежедневната действителност. И това, което следва е, че тази ежедневна действителност, рано или късно, започва да си отмъщава. И тогава, движен от „духовни“ импулси, човек: може и да се стреми към всевъзможни идеали, към всевъзможни качества, които той нарича „добри“; обаче на инстинктите - пораждани в обикновените жизнени потребности, към същите инстинкти, чието задоволяване трябва да стане в икономическата сфера - които се противопоставят на тези „идеали“, на тези инстинкти, човек се отдава без каквото и да е „Дух“. Той остава без никакъв адекватен път, който може да го отведе от духовните понятия към ежедневната действителност. Така обаче ежедневието приема един облик, който няма нищо общо с етичните импулси от „по-благородния“ душевно-духовен свят. И сега отмъщението на реалния свят бликва по такъв начин, че етично-религиозният живот на човека се превръща в огромна и неосъзнавана вътрешна лъжа, понеже нравствените импулси са напълно откъснати от непосредствените и конкретни жизнени условия.

Колко много са днес хората, които водени от определени етично-религиозни принципи, погават прекрасната воля за добронамерен съвместен живот със своите близки. Обаче в същото време те пропускат да стигнат до едно друго светоусещане, което би им позволило действително да осъществят своята воля, само защото те не могат да изградят у себе си никакви социални представи, насочени към практическата страна на живота.

И точно от тези среди израстват такива хора, които в този исторически момент, когато социалните въпроси напират с огромна сила, се държат като екзалтирани мечтатели, смятащи себе си за истински познавачи на живота. Те твърдят: хората трябва да се издигнат над материализма, над външния материален живот, който ни вкара в катастрофата и нещастията на Световната война; хората трябва да стигнат до един духовен поглед върху живота. И ако ще изтъкваме подобни пътища на човека към

Духа, непрекъснато ще се налага да цитираме онези личности, чийто начин на мислене беше така уважаван в миналото поради неговото изискано отношение към Духа. Лесно ще се убедим, че всеки, който днес обръща вниманието на хората върху значението на Духа за ежедневиия практически живот, върху осигуряването на ежедневиия хляб, изтъква на първо място, че хората отново трябва да стигнат до познаването на Духа. Но днес източниците за оздравяването на социалния организъм могат да бъдат намерени именно сред силите на духовния живот. И за тази цел съвсем не е необходимо хората да се отдават на едни или други едностранчиви занимания с Духа. За тази цел е необходимо само едно: ежедневиият бит да бъде съобразен с духовния свят. Стремещт да се търси „духовен живот“ чрез подобни едностранчиви занимания водеше управляващите класи дотам, че за социалните въпроси те изграждаха становища, които нямаха нищо общо с действителните процеси и факти. Несъмнено, в съвременния социален живот управлението на капитала в стоковото производство е тясно свързано със собствеността върху средствата за производство. Но тези два вида отношения на човека към капитала са коренно различни, що се отнася до техните действия в социалния организъм. Целесъобразното управление на капитала чрез индивидуалните способности осигурява на обществото определени блага, които са в интерес на всички. Независимо от мястото си в обществото, всеки човек е заинтересован от плодотворното разгръщане на индивидуалните способности, скрити в човешката природа. Обаче развитието на тези способности е възможно, само ако индивидите чрез които те се проявяват, действуват и се ръководят от своята лична и свободна инициатива. Общото благополучие винаги страда, ако нещо ограничава или подтиска индивидуалните човешки способности. А точно капиталът е средството, с чиято помощ човешките способности могат да се реализират в областта на социалния живот. Ето защо всеки истински е заинтересован от следното: капиталът да бъде така управляван, че един надарен с особени качества индивид или група от хора, показващи социални способности, да разполагат с такъв контрол върху паричните средства, които изцяло се определят от тяхната свободна инициатива. Всеки, независимо дали е интелектуалец, или занаятчия - ако без всякакви предубеждения зачита своя собствен интерес - ще потвърди: аз бих желал, щото достатъчно голям брой надарени личности или групи от хора напълно свободно да разполагат с капитала; но и нещо повече - движени от своята лична инициатива, всички те да имат достъп до капитала; защото единствено те могат да преценят до каква степен индивидуалните им способности - благодарение на капитала - ще създадат необходимите блага за социалния организъм.

В рамките на тази книга се налага да поясним и друго: а именно, как в хода на човешката еволюция частната собственост се е утвърдила в зависимост от реализацията на индивидуалните човешки способности. Този вид собственост се утвърждава и до днес в сферата на социалния организъм главно под влиянието на фактора, означаван като „разпределение на труда“. Тук ще стане дума още и за някои особености на нашето съвремие, както и за неизбежната му по-нататъшна еволюция.

Според начина на своето възникване, включващ различни проявления на власт, завоевания и т.н., частната собственост е също последица от свързаната с индивидуалните човешки способности социална активност. И все пак днешните социалисти са на мнение, че негативните и подтискащи страни на частната собственост могат да бъдат премахнати само чрез превръщането и в колективна собственост. При това въпросът гласи: как може да бъде ограничена частната собственост върху средствата за производство още в самото си възникване, така че тя да не упражнява своето подтискащо действие върху лишеното от собственост население? Ако обаче някой постави въпроса по този начин, той отклонява вниманието си от факта, че човешкото общество е един жив и непрекъснато развиващ се организъм. Прямо него не може да бъде формулиран въпроса: при какви условия трябва да поставим този организъм, за да остане в такова състояние, че да го проучим както трябва? Подобен въпрос може да се формулира по отношение на даден предмет, който не подлежи повече на никакви изменения. При социалния организъм нещата не стоят така. Той е жив и тъкмо чрез своите жизнени процеси непрекъснато променя възникващите в него явления. Поискаме ли да го облечем в привидно добри и здрави форми, в които той трябва да остане, ние подкопаваме неговите жизнени сили и условия.

Едно от жизнените условия на социалния организъм се състои в следното: на нито един човек - ако той може да служи на обществото чрез своите индивидуални способности - не бива да се отнема възможността да прави това, движен от личната си и свободна инициатива. Тази служба в името на обществото предполага свободен достъп и контрол върху средствата за производство и всяко ограничаване на свободната инициатива вреди на общите социални интереси. Обикновено по този повод се изтъква, че като стимул за своята дейност предприемачът се нуждае от перспективата за печалба; в случая подобен аргумент е невалиден. Защото, според застъпваните в тази книга възгледи за бъдещото развитие на социалните отношения, в освобождаването на социалния живот от всякакви политически и икономически структури, е налице възможността такъв стимул изобщо да отпадне. Разкрепостеният духовен живот по необходимост и от самия себе си ще изгради социално разбиране и

социално партньорство, вследствие на което ще възникнат съвсем други стимули, нямащи нищо общо с надеждата за икономически облаги. Обаче не става дума само за това по какви причини хората одобряват частната собственост върху средствата за производство, а за друго: дали на живия социален организъм съответствува свободния или обществено регулирания достъп до тези средства. И сега не трябва да изпускаме предвид, че за съвременния социален организъм влизат в съображение не онези жизнени условия, които са били валидни при примитивните човешки общности, а тези, които съответствуват на днешната еволюционна степен на човечеството.

А за нея е характерно, че плодотворно разгръщане на индивидуалните способности чрез капитала не може да настъпи без свободното разпореждане с този капитал в кръговрата на стопанския живот. Искане ли ефективно производство, там споменатото разпореждане трябва да е налице, не защото то осигурява предимства за даден индивид или за дадена група от хора, а защото то - в случаи, че е проникнато от правилно разбиране на социалните въпроси - може да служи по най-добър начин на цялото общество.

Както чрез двигателната координация човек е свързан със своите собствени крайници, така той е свързан и с това, което произвежда сам или в съдружие с другите. Ограничаването на свободното разпореждане със средствата за производство има същите последици за обществото, каквито има парализата на двигателната координация за ловкостта на крайниците.

Но частната собственост е не друго, а само посредник за това свободно разпореждане. При третирането на собствеността в рамките на социалния организъм, важно е обстоятелството, че собственикът има правото да се разпорежда със собствеността, воден от свои лични съображения. Виждаме как в социалния живот са преплетени два процеса, които имат коренно различно значение за социалния организъм: свободно разпореждане върху капиталните средства за производство и правното отношение, в което разпореждащият се влиза спрямо другите хора поради обстоятелството, че чрез своето право да се разпорежда, ги изключва от участие в капиталните средства. До социални щети води не първоначалното свободно разпореждане с капитала, а неизменното продължаване на правото за разпореждане, и то след като вече не са налице условията, свързващи по целесъобразен начин индивидуалните човешки способности с това право на разпореждане. Ако човек отправя своя поглед към обществото като към един жив и израстващ организъм, той ще разбере за какво става дума. Той ще попита за възможността, как това, което от една страна служи на живота, може да бъде така трансформирано, че от

друга страна да не действа разрушаващо. Организъм, който е действително жив, просто не може да бъде култивиран по друг начин, освен като се съобразяваме, че процесите, възникващи в хода на растежа, имат и своята отрицателна страна. И ако човек трябва истински да се включи в един жив организъм - както е длъжен да постъпи спрямо социалния организъм - задачата му няма да се свежда в това да ограничава една необходима тенденция, само и само за да се избегнат евентуалните щети. Защото по този начин той просто обрича жизнеспособността на социалния организъм. Важното в случая е той да се намеси точно в онзи момент, когато целесъобразността се превръща в нещо вредно.

Вече посочихме, че свободното разпореждане с капиталните средства трябва да се корени в индивидуалните способности; а произтичащото от тук право на собственост следва да се променя веднага, щом то се обърне в средство за неоправдано насилие и деспотизъм. В наши дни сме свидетели на една тенденция, която явно държи сметка за загатваните тук препоръки към обществения живот, макар и да виждаме крайните и резултати само в т.н. интелектуална собственост. Известно време след смъртта на автора, тя става собственост на цялото общество. В основата на всичко това лежи определен начин на мислене, който съответствува на самата същност на съвместния човешки живот. Възникването на един чисто духовен „продукт“ е свързано с индивидуалните дарби на отделния човек, но наред с това то е също и последица от съвместния социален живот и в подходящия момент трябва да стане достояние на цялото общество. По същия начин стоят нещата и с другите видове собственост. С тяхна помощ, творческият и производителен потенциал на индивида може да бъде поставен в служба на всички, но само със съдействието на обществото. Следователно, правото за разпореждане с дадена собственост не трябва да се разглежда отделно от обществените интереси. Трябва да се търси не начин за премахване на собствеността върху капиталните средства, а начин за такова разпределяне на собствеността, при което тя най-добре ще обслужва обществените интереси.

В троичният социален организъм подобно средство може да бъде намислено. В социалният организъм хората действуват като общност чрез правовата държава. Третирането на индивидуалните способности принадлежи към духовната организация на обществото.

Необходимостта от троично разчленение се основава върху едно действително разбиране на социалния организъм, а не върху субективни мнения, теории, желаниа и т. н. Тук е включен и важният въпрос за отношението между индивидуалните човешки способности към капиталните средства на стопанския живот и към собствеността върху тези капитални средства. Доколкото индивидуалните способности остават свързани с

капитала, правовата държава не се стреми да ограничава възникването и управляването на частната собственост върху капитала, още повече, че управляването и служи в интересите на целия социален организъм. И тя ще остане правова държава спрямо частната собственост; тя никога няма да направи частната собственост свое притежание, а само ще подпомага в необходимия момент прехвърлянето на правото за разпореждане от една личност, съответно група от хора, върху друга личност или група, които отново ще са в състояние - в рамките на индивидуалните отношения - да развият едно обосновано отношение към собствеността. По този начин на социалния организъм може да се служи от две коренно различни изходни точки. От демократичните принципи на правовата държава, които се изграждат с оглед на обстоятелството, че нещата еднакво засягат всички хора, следва да не се допуска, щото в хода на времето правото на собственост да се превърне в своята противоположност. Поради факта, че правовата държава не управлява сама частната собственост, а се грижи за преотстъпването и в сферата на индивидуалните човешки способности, последните ще разгръщат своите плодотворни сили за благо на социалния организъм. Доколкото и докато този процес изглежда целесъобразен, личният елемент може да остане меродавен в правото за собственост. Ясно е, че през различните епохи законодателят в правовата държава ще предлага съвсем различни закони относно прехвърлянето на собствеността от едно юридическо лице на друго. Днес, когато всред най-широките слоеве от населението се подклажда недоверие към частната собственост, определени среди пледират за радикална смяна на частната собственост с колективна собственост. Ако бихме отишли достатъчно далеч по този път, ще установим, че той просто парализира жизнените възможности на социалния организъм. По-късният опит би ни посочил и друг път. Разбира се, би било много по-добре, ако още днес бъдат очертани насоки за развитие на социалния организъм според излаганите тук възглед. Доколкото едно лице, поддържа опиращата се на капитални средства стопанска инициатива лично за себе си или за интересите на група хора, правото му да се разпорежда с основния капитал следва да се запази, но само за онази нагой част, която израства над първоначалния капитал под формата на „печалба от производството“, стига тя да се употребява за разрастване на производството като цяло. В момента, когато дадено лице престане да ръководи производството в посочения смисъл, капиталните средства трябва да бъдат прехвърлени на друго лице (или група от хора) с цел да се организира същия или друг вид производство за нуждите на социалния организъм. Ако печалбата от производството не служи за неговото разрастване, тя трябва да поеме същия път, включително от момента на нейното възникване. За лична собст-

веност на ръководното лице трябва да се признава само това, което то получава въз основа на разумните изисквания, които - при влизане в своите задължения - е смятало, че може да осъществи чрез индивидуалните си способности; изисквания, които изглеждат оправдани поради това, че при предаване на права от тяхна страна, то е запазило съответния капитал. В случаи, че поради активността на даден човек, настъпи увеличение на първоначалния капитал, в личната му собственост трябва да бъде прехвърлена такава част от това увеличение, че увеличението на първоначалните му доходи да е в рамките на съответната лихва. Основният капитал, с който е осигурено дадено производствено предприятие, може да се прехвърли според волята на първоначалния му собственик на друго лице заедно с всички поети задължения; ако първоначалният собственик не може или не иска да се грижи повече за предприятието, той носи отговорност за поетите задължения.

При подобна постановка на нещата се стига до т.н. „прехвърляне на права“. Законният път за това е работа на правовата държава. Тя трябва да контролира съответните правни действия. Някой може да сметне, че в частност законните нормативи, които уреждат подобно прехвърляне на права ще зависят в твърде различна степен от правното съзнание. Един съответстващ на действителността начин на мислене никога няма да поиска повече от това да определи само посоката, в която може да протича решаването на всеки казус. Ако се върви разумно в тази посока, за конкретния случаи винаги ще се намери вярно решение; а то няма да е трудно и за специалните случаи, стига да се придържаме към здравия смисъл на нещата. Колкото повече един начин на мислене съответства на действителността, толкова по-малко ще търси предварителни правила и закони за единичните случаи.

От друга страна нещата се решават тъкмо от духа на подобно мислене по ясен и категоричен начин, а често и по силата на самата необходимост. Една от последиците е, че чрез своя контрол върху прехвърлянето на правата, правовата държава никога няма да поиска да се разпорежда монополно с даден капитал. Тя ще има грижата само за това, споменатото прехвърляне да се възложи на такова лице или такава група хора, за които целят този процес е оправдан поради съответните индивидуални способности. Общо погледнато, в сила е предписанието: ако въз основа на описаните принципи, даден човек пристъпи към прехвърляне на един или друг капитал, той може по свой свободен избор да определи своите приемници. Той може да посочи определено лице или група от хора, а също и да прехвърли правата си върху дадена асоциация с нестопанска дейност. Защото ако чрез управлението на даден капитал определен човек служи на обществото, той и по-нататък ще се съобразява - в стопан-

ските си инициативи - с онези свои индивидуални способности, които са от значение за социалния организъм. И за социалния организъм ще бъде много по-целесъобразно, ако са в сила подобни съображения, вместо решенията да се вземат от лица, които не са непосредствено свързани с тази проблематика.

Този начин за регулиране на капитала идва в съображение и тогава, когато той се придобива от дадено лице или група хора чрез средствата за производство (към тях принадлежи и материалната база), без той, капиталът, да се превръща в лична собственост поради изискванията, изявиени първоначално с оглед реализацията на индивидуалните способности. В последния случаи, всички придобивки и спестявания, постигнати благодарение на личния принос, остават лична собственост на лицето до неговата смърт или лична собственост на наследниците му. Но до този момент следва да се изплаща установената от правовата държава лихва за сумите, които са вложени за създаване на средства за производство. Изобщо, ако обществото е изградено върху изложените тук принципи, може да се направи пълно разграничение между приходите, възникващи от работа със средствата за производство и приходите от личния (физически или интелектуален) труд. Това разграничение съответствува на правното съзнание и на интересите на социалната общност. Всички спестявания, които се влагат за разширяване на производството, служат на общите интереси. А самото управление на производството е възможно само благодарение на индивидуалните човешки способности. Нарастването на капитала - след приспадането на съответната лихва - идва като резултат от активността на целия социален организъм. Следователно, тази част от капитала трябва да се върне обратно в социалния организъм. Правовата държава ще посочи само пътя, по който следва да се осъществи прехвърлянето на въпросните капитални средства, но тя съвсем не е задължена да вземе решения относно това, как един оборотен или спестен капитал може да се включи в дадено материално или интелектуално производство. Това би довело до една тирания от страна на държавата спрямо материалното и интелектуално производство. А най-добрият за обществото начин да бъде ръководено производството, се опира на индивидуалните човешки способности. А този, който не желае да направи сам своя избор, кому да прехвърли създадения от самия него капитал, е свободен да го предостави на сдружение или асоциация с нестопанска дейност.

Капитал, постигнат от спестявания и лихви следва да бъде прехвърлен след смъртта на собственика - в съответствие с последната му воля - в ръцете на лице или група хора, заети в материална или интелектуална производствена дейност, а не в ръцете на непроизводителна личност,

която би превърнала капитала в източник на рента. В случай, че не са посочени конкретно лице или група хора, правото за разпореждане може да се прехвърли на дружество или асоциация с нестопанска дейност. Единствено ако човек не е в състояние сам да реши управлението на своя капитал, се намесва правовата държава, и то чрез духовните си институции.

В изградения по този начин социален ред са взети под внимание както свободната инициатива на отделните индивиди, така и интересите на цялата общност. А на тези интереси се отговаря най-добре чрез това, че свободната лична инициатива се поставя в тяхна служба. И ако сега човек повери своята работа на ръководството на друг човек, той ще знае: съвместното изделие ще бъде възможно най-доброто, както за социалния организъм, така и за самия работник. Визираният тук социален ред създава определени съотношения - и те отговарят на правилния усет за нещата - между регулираните чрез правното съзнание права за разпореждане върху капитала, материализиран в средствата за производство и човешката работна сила от една страна, и цените на крайния продукт от друга страна.

В изложените тук мисли може би има редица несъвършенства. Но при едно съответстващо на действителността мислене, нещата не се свеждат до това да се даде една „програма“ веднъж завинаги, а до това да се очертае посоката, в която хората трябва да работят. В този ход на мисли, очертаната посока може да стане още по-ясна с помощта на един или друг пример. Но плодотворна цел ще постигнем пори и когато само разсъждаваме в смисъла на дадената посока.

Благодарение на подобни тенденции определени лични или семейни импулси могат да влязат в съзвучие с изискванията на цялата човешка общност. Нека напомним, че изкушението да се прехвърли собствеността още приживе на един или повече наследници, е много голямо. Често тяхното усърдие в работата е само привидно и по-добре е да бъдат заместени с други. В светлината на горните разсъждения и в изведения от тях социален ред, това изкушение не е страшно. Защото единственото, което в случая изисква правовата държава, е че при всички обстоятелства собствеността, която един член от семейството прехвърля на друг, известно време след смъртта на последния, следва да се възложи на дружество или асоциация с нестопанска дейност. Правната уредба ще следи да не се допуска заобикаляне на законите. Правовата държава ще се грижи само за осъществяване на това прехвърляне, а кой ще бъде избран, за да встъпи във владение на наследството, ще определи доминиращият импулс в духовната организация на държавата. След като тези предпоставки са изпълнени, ще възникне пълно разбиране за това, че с помощта

на възпитателни и образователни мерки, наследниците ще предпочетат интересите на социалния организъм, а не да прехвърлят капитала в ръцете на неутрални лица, причинявайки щети на обществото. Нито един човек с живо социално чувство и разбиране, няма интерес от това, капиталът да се управлява от лице или група хора, които не зачитат индивидуалните способности.

Ако човек има усет за практическите и осъществими неща в живота, той няма да сметне горните мисли за една утопия. Защото става дума за такива тенденции, които днес възникват във всяка област на живота. Трябва само да стигнем до убеждението, че в рамките на правовата държава, духовният живот и икономиката постепенно ще отхвърлят нейната предопределяща намеса. Ние не бива да се съпротивляваме срещу това, което действително трябва да стане, а именно срещу частните образователни заведения и срещу личната инициатива в стопанския живот. Разбира се, няма нужда държавните училища и държавно планирано производство да бъдат премахнати още утре. И все пак дори в малките и незначителни промени трябва да видим, че предстои бавно и постепенно разграждане на целия държавен монопол върху образованието и икономиката. Днес е необходимо преди всичко: хората, които са убедени в правотата на изложените тук идеи, или на други подобни социални идеи, да се погрижат за тяхното разпространение. Ако тези идеи срещнат разбиране, неизбежно ще се породят и доверие спрямо едно здравословно преобразуване на днешното състояние. И точно това доверие е единственото, от което може да произлезе едно нормално и здраво развитие. Защото който може да печели подобно доверие, трябва да обхване с поглед и това, как към сегашната действителност се прибавят съвсем нови тенденции. И най-съществената черта на тези идеи е, че те не искат да докарат едно по-добро бъдеще чрез по-нататъшни разрушения на съвременния свят от тези, които са вече налице; а че осъществяването им се гради върху преизграждане на съществуващите и разграждане на болестотворните структури. Всяко разяснение на тези възгледи, което не се стреми да спечели доверие, няма да постигне същественото: еволюция, която ще съхрани стойността на създадените досега блага, а не революция, която ще хвърли всичко в огън и пепел. Дори радикално мислещият човек ще изпита доверие към такова социално преустройство, което се стреми да запази традиционните стойности, защото се вижда изправен пред идеи, които могат да постигнат едно нормално и здраво социално развитие. От вниманието му също няма да убегне, кои човешки класи винаги се стремят към господство: ясно е, че те няма да премахнат съществуващото зло, ако техните импулси не се подхранват от идеи, които правят социалния организъм здрав и жизнеспособен. Да се

съмняваме, че тези идеи ще останат недоразбрани в смута на нашето време - въпреки разпространението им от достатъчно голям брой хора, и то с необходимата енергия - означава да се съмняваме в самата възприемчивост на човешката природа към импулсите, носещи здраве и целесъобразност. Дори и да са налице известни съмнения, този въпрос просто няма защо да бъде поставян. Важно е друго: какво трябва да правим, за да бъдат включени в действие тези пробуждащи доверие идеи.

Ефективното разпространение на разгледаните тук идеи ще срещне съпротива най-вече в мисловните навици на съвременните хора, и то в две направления. От една страна ще чуем възражението, че не бихме могли да си представим подобно раздробяване на единния социален живот и че практически не е възможна координацията на трите самостоятелни сфери. От друга страна ще чуем, че въпросната самостоятелност на всяка от трите сфери може да бъде постигната също и в досегашната единна държава, така че фактически предлаганата конструкция е само една идея-призрак, нямаща нищо общо с действителния свят. Първото възражение идва от едно нереалистично мислене. То вярва, че в своята социална общност хората биха могли да породят само едно въображаемо единство на живота, единствено защото преди това изкуствено са го внесли там под една или друга форма. Реалният живот обаче изисква точно обратното. Единството трябва да възникне като последица. Социалните действия, импулсирани от различни източници, ще постигнат единство едва накрая. Цялата ни епоха е насочена срещу тази съответстваща на реалния свят идея. Ето защо и цялата душевна същност на човека се съпротивляваше срещу налагания откън „ред“ и отдавна подготвяше днешната социална драма.

Вторият предразсъдък идва от невъзможността да се вникне в принципната разлика, засягаща процесите в трите отделни сфери на социалния живот. Хората не виждат, че към всяка от трите сфери, човек има специфично отношение, което може да се разгърне само ако в реалния живот съществува почва, върху която - обособено от другите две сфери - то ще може да се изгражда така, че да взаимодействува и с посочените две сфери. Физиократичната теория от миналото смяташе: Или хората създават ръководни правила за стопанския живот, които ограничават самостоятелното му развитие и тогава те са вредни, или пък законите действат в същото направление, в което и без друго протича стопанския живот и тогава те са излишни. Посредствената стойност на тази теория е преодоляна, но като навик на мисленето, тя продължава опустошителния си ход из човешките глави. Смята се, че когато една област от живота следва своите собствени закони, от нея трябва да произлезе всичко, което е необходимо за живота. Ако например стопанският живот е ре-

гулиран по такъв начин, че хората приемат ръководните правила за добри, би трябвало, следователно, от перфектно организирания стопански живот да произлязат изряден правов и духовен живот. Само че това е невъзможно. А да повярва, че е възможно, може само мислител, който е напълно чужд на действителността. В областта на икономиката не съществува нищо, чиято вътрешна природа да съдържа стимул за регулиране на междучовешките отношения. И ако поискаме да извлечем тези отношения от икономическите стимули, това означава да призовем човека - с неговия труд и неговите средства за производство - в рамките на стопанския живот. Той неизбежно ще се превърне в едно зъбчато колело, включено в икономическия механизъм. Защото икономическият живот има тенденцията непрекъснато да движи в една посока, в която трябва да понася въздействия от съвсем неочаквани места. Не е вярно, че ако правните норми следват икономическото развитие, те са добри, а ако му противоречат, са вредни. Напротив, само ако икономическото развитие бъде непрекъснато повлиявано от правните норми, които засягат единствено човешката стойност на индивида, само тогава човек може да намери достойно място в икономическия живот. Едва след като индивидуалните способности се отделят напълно от икономическия живот и израснат на своя собствена почва, пулсирайки го непрекъснато със сили, каквито той сам не може да породии, само тогава икономиката ще може да се развива по един благоприятен за човека начин.

Забележително е, че в съвсем повърхностния пласт на живота всички ясно виждат предимствата от разделянето на труда. И никой не вярва, че шивачът може да отглежда кравата си, за да пие мляко. Повърхностният поглед счита, че директивите и разпоредбите би трябвало да бъдат най-резултатния подход в социалния живот.

Обстоятелството, че отвсякъде възникват възражения тъкмо срещу онзи социален ред и неговите принципи, които съответствуват на истинските съотношения в живота, е нещо естествено. Защото истинският живот винаги поражда противоречия. И ако човек ръководи мисленето си с оглед на този живот, той трябва да се стреми към такива действия, чиито последици и противоречия съответно ще бъдат неутрализирани чрез друг вид действия. Той в никой случай няма да смята, че едно начинание, което според неговото мислене е „идеално" няма - в хода на времето - да се развие по безпроблемен начин.

В платформата на съвременния социализъм основателно е залегнало изискването новите производствени отрасли да гарантират определена потребителска част за всички индивиди и практически да изместят старите производствени отрасли, които гарантираха печалба на един или друг индивид. Но ако човек напълно вникне в това изискване, той далеч

няма да стигне до основния извод на този по-нов социализъм, че - следователно - средствата за производство трябва да се превърнат от частна собственост в колективна. Той ще бъде принуден да стигне до съвсем друг извод: че благата, произведени в резултат на личната инициатива и индивидуалните качества на човека, трябва да бъдат предоставени по естествен и справедлив път на цялото общество. Икономическата концепция на съвременната епоха се базира на това, че формира приходи чрез количеството на създадените блага; занапред хората ще трябва да се стремят чрез прилагане на кооперативния принцип - следвайки необходимите размери на потреблението - да намерят най-добрия начин на производство, както и верния път от производителя до потребителя. А правната уредба ще се грижи за това, едно производствено предприятие да е свързано с дадена личност или група хора само дотогава, докато тази свързаност намира своето оправдание в личните качества на съответните индивиди. Вместо обществена собственост върху средствата за производство, на преден план в социалния организъм ще излезе кръвообращението на тези средства, което винаги и отново ще ги насочва към онези личности, чиито индивидуални качества ги правят способни да реализират въпросните средства по възможно най-добрия за обществото начин. Точно така ще се осъществи необходимото отношение между личност и средства за производство, което досега се проявяваше чрез частната собственост. Защото ръководителят на едно стопанско начинание и неговият заместник формират своите приходи - съответстващи на техните изисквания - с помощта на средствата за производство, и те са задължени към тези средства. Те няма да пропуснат оптималния вариант на едно производство, защото неговото нарастване осигурява ако не максималната печалба, то поне част от техните приходи. В смисъла на горните разсъждения, печалбата се насочва към обществото в такъв размер, който се определя след приспадането на лихвата, употребена в полза на производителя поради нарастването на производството. И напълно в духа на изложената теза е, че когато производството спада, в съответен размер трябва да се ограничат и приходите на производителите, а когато то нараства, респективно да се повишат. Но приходите винаги трябва да са в зависимост от духовните постижения на ръководителя. Тук не става дума за печалба от положени усилия извън духовната сфера, а за приходи произтичащи от определени взаимодействия вътре в цялостния живот на обществото.

Занапред ще стане ясно, че осъществяването на представените тук социални идеи ще предаде на съвременните тенденции свършено ново значение. Собствеността престава да бъде това, което е била досега. Тя няма да се трансформира обратно в една вече преодолена форма, каквато е

колективната собственост, а ще прерасне в нещо съвършено ново. Обектите на собствеността ще бъдат включени в потока на социалния живот. Индивидът не трябва да си служи с тях движен от личен интерес и във вреда на обществото. От друга страна, обществото също не трябва да ги използва по бюрократичен или друг начин във вреда на индивида. Подходящото лице следва да намери свободен достъп до тях и чрез тях да е в състояние да служи на цялото общество.

Усет за истинския интерес на обществото може да се изгради чрез осъществяването на такива импулси, които поставят производството на здрава основа и предпазват социалния организъм от кризисни ситуации. Определен начин на управление се явява необходим тогава, когато произлиза единствено от механизмите на стопанския живот и може да доведе по тяхното уравнивяване. Ако например едно предприятие не може да олихвява трудовите спестявания на своите заемодатели, тогава - в случай че то задоволява нечии потребности - е възможно, след свободно договаряне с други стопански предприятия, да възстанови загубите на ощетените лица. Един завършен в себе си стопански механизъм, който получава отвън както правните норми, така и непрекъснатия приток: на човешки ресурси под формата на свободно изявиени човешки способности, остава свързан единствено със своята стопанска същност. Така той става инициатор за такова разпределение на богатата, което предоставя на всеки индивид необходимите му условия с оглед просперитета на цялото общество. В случай, че едно лице получи повече доходи от друго, единствената причина ще лежи в по-доброто използване на личните му способности в името на обществото.

Социален организъм, който изгражда себе си в светлината на обсъжданата тук концепция, ще може да регулира съответните данъци, необходими за правовия живот. Това ще се постигне чрез споразумение между ръководителите от двете сфери: юридическата и стопанската. А всичко, необходимо за духовната сфера, ще се прибави към нея от страна на отделните личности, защото те участвуват в социалния организъм и - доколкото свободно вникват в необходимостта от независим духовен живот - сами ще определят размера на своето финансово подпомагане. Тази духовна организация черпи своите здрави сили от свободната конкуренция на личната инициатива, проявена от онези личности, които мигат да разгърнат една или друга духовна дейност.

Правните институции могат да проявят необходимото разбиране за справедливо разпределяне на богатата, единствено в светлината на разглежданата тук концепция за здрав социален организъм. Стопански организъм, който ангажира човешкият труд без да се съобразява с тесните потребности на отделните производствени отрасли, а остава в предви-

дените от закона рамки, определя стойността на благата според приноса на хората към самия него. Той няма да допусне онова, което определя реализираната стойност на благата, без да се зачита човешкото достойнство и благополучие. Такъв организъм е в състояние да различи права, който произтичат от чисто човешките отношения. Децата имат правото да получат възпитание и образование, главата на семейството ще получава по-голямо възнаграждение от този, който не е такъв. Надбавката ще идва в резултат на определени инициативи след споразумението между трите социални организации. Подобни инициативи са в съответствие с правото на възпитание поради това, че - с оглед на общите икономически условия - ръководството на стопанската организация определя възможния размер на съответните такси, а след преценка на духовната организация, правовата държава установява конкретните права на отделното лице. Отново стигаме до възможностите на едно мислене, което е в съответствие с реалния свят, защото в случая чрез един пример само загатваме за посоката, в която следва да се разгърнат едни или други инициативи. Възможно е за определен човек те да са коренно различни. Но „правилни“ те ще са само в рамките на едно планирано взаимодействие, включващо и трите самостоятелни звена на социалния организъм. Тук, в хода на това изложение, в противовес на много неща, който днес минават за практични, но не са, мисленето се опира на действително практичното, а именно на такова троично разделяне на социалния организъм, което подтиква хората към търсене на социалната целесъобразност.

Както на децата се полага правото на възпитание, така на възрастните, инвалидите, овдовелите и болните се полага правото на определен жизнен стандарт, който следва да се поддържа от капиталните средства по начин, сходен с отпускането на съответните такси за възпитанието на непълнолетните. Най-същественото тук е следното: приходите на неработещият се определят не от стопански съображения, а обратно - целият стопански живот става зависим от отношенията, пораждани от правното съзнание на хората. Работещите в даден стопански отрасъл постигат чрез своя труд толкова по-малко, колкото повече трябва да се отделя за неработещите. Обаче това „по-малко“ - след като разглежданите тук социални импулси бъдат реализирани - ще се разпределя равномерно между всички участници в социалния организъм. Чрез определената от икономиката правова държава, възпитанието и обучението на нетрудоспособните - една всеобща задача на цялото човечество - действително ще прерасне в първостепенна цел, защото в областта на правото действа това, което обединява всички пълнолетни членове на обществото. Социален организъм, изграден според замисъла на обсъжданата тук

идея, ще съумее да внесе в човешката общност положителния баланс, който даден индивид постига благодарение на своите лични качества, както и да отнема необходимите средства за издръжката на онези индивиди, на които липсват способности. „Принадената стойност“ ще служи не за неоправдания лукс на даден човек, а за осигуряването на социалния организъм с нови душевни и материални блага, както и за обгрижването на онези хора, които се раждат в този организъм, но не са в състояние да му служат.

Ако смятаме, че обособяването на трите съставни части в социалния организъм има само теоретична стойност и че то и без друго възниква „само по себе си“ в единната държава или в една икономическа система, която обхваща държавата и се базира на колективната собственост върху средствата за производство, трябва да се замислим върху особеностите на социалните тенденции, които задължително ще се появят, ако троичното разделяне на социалния организъм бъде осъществено докрай. Тогава например не държавата ще признава повече парите като законно платежно средство; този вид признание ще произтича от мерките, които са предприели ръководните институции на стопанските организации. Защото в здравия социален организъм парите са не друго, а един вид указания или инструкции за съответната стока, която е произведена от други лица. Тези указания могат да се изведат от цялостния стопански живот, защото дори произведените стоки се включват в този цялостен стопански живот. Благодарение на паричното обръщение, стопанският сектор става едно всеобщо цяло. В различните отрасли всеки произвежда за всеки, но само чрез участието си в общия стопански живот. Вътре в стопанския сектор нещата се свеждат най-вече до цените на отделните стоки. В този сектор стоков характер приемат също и постиженията, които иначе се проявяват като духовна или държавническа дейност. За стопанския сектор постиженията на един учител в неговия училищен клас представляват вид стока. Индивидуалните способности на учителя се заплащат толкова малко, колкото и работната сила на работника. И в двата случая може да бъде заплатено само това, което се поражда от тях и което за стопанския сектор представлява стока.

А как може да се използва свободната инициатива и правото, за да възникне определена стока, това е напълно извън стопанския механизъм, също както извън него е и влиянието на природните сили върху добива на зърно в една плодородна или неплодородна година. От гледна точка на стопанския механизъм, както духовната организация, така и държавата, са само отделни стокопроизводители. Това, което те произвеждат - в техните собствени рамки - се превръща в стока едва тогава, когато то се поеме от стопанския сектор. Те не произвеждат в техните собствени

рамки, но с постиженията им разполагат ръководните органи на стопанският организъм.

Чисто икономическата стойност на една стока (или на едно постижение), доколкото те имат своя паричен еквивалент, ще зависи от онази целесъобразност, която се определя от ръководството на съответния стопански отрасъл. От неговите инициативи зависи как ще се развие стопанската производителност, доколкото тя ще се гради и върху духовните и правни принципи, създадени в рамките на другите съставни части на социалния организъм. Тогава паричната стойност на една стока ще бъде израз на това, че тя е изработена за потребностите на група купувачи с участието на целия стопански организъм. Ако бъдат изпълнени условията, за които става дума тук, доминиращият импулс в стопанския организъм няма да се определя от стремежа за натрупване на богатство чрез количествата от една или друга стока, а възникващите и свързани по най-разнообразен начин стопански дружества, кооперативи и асоциации просто ще гарантират такова стокопроизводство, което отговаря на търсенето. Само така в социалния организъм - що се отнася до търсенето и потребностите на хората - ще се установят точните съотношения между паричната стойност и стопанската инициатива*. /*Нормални ценови отношения, засягащи произведените стоки, могат да се породят само ако социалният организъм се развива по указания тук път, изразяващ се в свободно взаимодействие на трите му съставни части. Нещата трябва да са изградени така, че за даден вид производство всеки работник да получава онзи паричен еквивалент, който му е необходим за задоволяване на всички негови потребности (включително и тези на принадлежащите към него лица), отговарящ на положения от него труд. Подобни ценови отношения не могат да възникнат по официален път; те трябва да се породят като резултат от живите взаимодействия в социалния организъм. Но те ще се появят едва след нормалното и здраво взаимодействие между трите съставни части на социалния организъм. Със същата сигурност следва да се изнамери и конструкцията на един здрав мост, ако той се строи според точните закони на математиката и механиката.

Естествено, може да се направи и близкото до ума възражение, че социалния живот не може да следва законите, по които се изгражда един мост. Но подобно възражение изобщо не може да хрумне на този, който е успял да разбере, че настоящата книга е замислена според живите, а не според математическите закони/.

В здравия социален организъм парите действително ще бъдат само един критерий; защото зад всяка монета или банкнота ще има стоково покритие и единствено то ще насочва притежателя на парите към самите парични знаци. Природата на тези отношения ще поражда едни или други

необходими тенденции, които могат да отнемат от парите тяхната стойност в случаи, че те изгубят току-що описаното значение. За такива тенденции вече стана дума. След известно време притежанието на парите се прехвърля под определена форма на цялото общество. И за да няма пари, които не са включени в производствения цикъл, за да не се задържат парите от техните притежатели, които заобикалят намеренията на стопанските организации, възможно е периодично отпечатване на нови парични знаци. Впрочем, при подобни отношения ще стане ясно, че в хода на годините лихвеният доход от даден капитал непрекъснато намалява. Парите се износват така, както се износват и стоките. Ето защо известни мерки от страна на държавата са оправдани. „Лихва върху лихвата“ не може па съществува. Спестяванията са един вид постижения, които по-късно дават право на възвратимост под формата на стока; обаче този вид права може да стигне само до определени граници, защото като права, произтичащи от миналото, ще могат да бъдат задоволени само чрез продукти на труда с днешна дата. Подобни права не трябва да се превръщат в средство за икономически натиск. Валутният проблем може да бъде поставен върху здрава принципна основа едва чрез разрешаването на тези въпроси. Защото независимо от това как останалите фактори формират паричната единица, валутата става рационалният градивен елемент на цялостния стопански организъм, при условие, че се управлява от самия него. Една държава никога не може да реши валутния въпрос чрез закони; съвременните държави могат да решат валутния въпрос само тогава, когато те се откажат от тази задача и предоставят необходимото на обособения от тях и независим стопански организъм.

Днес много се говори за модерното разделение на труда и за влиянието му върху икономията на време, върху качеството на произведените стоки, стокооборота и т.н.; обаче не се взема под внимание как то се отразява върху отношението на отделния човек към постиженията на неговия труд. Всеки индивид, който се труди в един социален организъм, основан върху т.н. разделение на труда, практически никога не печели своите доходи сам, а прави това чрез труда на всички участници в социалния организъм. Един шивач например, който си ушива дреха за лична употреба, изгражда спрямо нея съвсем други отношения от човек, чието примитивно равнище го кара сам да осигурява необходимите средства за поддържането на своя живот. Той си ушива дрехата, защото може да прави дрехи и за другите; за него стойността на дрехата изцяло зависи от уменията на другите. Фактически дрехата е средство за производство. Някой ще възрази, че тук става едно „разцепване“ на понятията. Но ако той има поглед върху ценообразуването на стоката в стопанския организъм, няма да мисли по този начин. Тогава той ще види, че в един

стопански организъм, почиващ върху разделението на труда, човек просто не може да работи за себе си. Може да се работи само за другите и да оставиш другите да работят за себе си. Човек не може да работи за себе си така, както не може и да изяде сам себе си. Обаче лесно могат да възникнат структури, които противоречат на разделението на труда и неговата същност. Последното става, когато производството на блага е нагласено така, че да предостави на отделния човек като собственост онова, което той може да произведе, благодарение само на обстоятелството, че заема своето място в социалния организъм. Разделението на труда се отразява на социалния организъм по такъв начин, че индивидът започва да живее според отношенията, възникващи в цялостната човешка общност, а те по чисто стопански причини просто изключват егоизма. Ако все пак някакъв егоизъм е налице под формата на класови привилегии или нещо подобно, рано или късно възникват сътресения в социалния организъм. Днес ние живеем точно в такъв период от време. Възможно е много хора да не вникват в изискването, че правните отношения трябва да се изграждат според напълно неегоистичното разделение на труда. Подобни хора могат да правят само своите лични избори. А те са: в случая не може да се постигне абсолютно нищо! Социалното движение не води до никъде! Впрочем, ако не се съобразим с правилата на действителния свят, ние няма да прибавим нищо смислено и резултатно към това движение. Логичната последователност на тези разсъждения се стреми просто да насочи човека - като участник в социалния организъм - към това, което закономерно следва от променящите се жизнени условия на този организъм.

Ако човек изгражда своите понятия само в хода на традиционното мислене, той несъмнено ще изпита страх, когато разбере, че отношенията между ръководителя и работника трябва да се отделят от стопанския организъм. Защото той вярва, че подобно отделяне по необходимост ще доведе до обезценяване на парите и до регрес в една твърде примитивна стопанска ситуация. (В своята книга „След потопа“ д-р Ратенау изразява сходно мнение, което от негова гледна точка е напълно оправдано). Обаче тази опасност се предотвратява от троичното разделяне на социалния организъм. Един самостоятелен и изграден върху своите собствени принципи стопански организъм, и то в съюз с правния организъм, напълно отделя паричните отношения от онези трудови отношения, които се базират само върху правото. Правните отношения не трябва да оказват непосредствено влияние върху паричните отношения. Защото последните са резултат от управлението на стопанския организъм. Правните отношения между ръководителя и работника просто не могат да се проявят в една или друга парична стойност, защото тя - след уреждането

на трудовото възнаграждение, което представлява разменно средство между стока и работна сила - е всъщност мярката за взаимно приетата стойност на стоките (или постиженията).

И така, разглеждайки действията в троичният социален организъм, ние се убеждаваме, че те водят до такива тенденции, каквито в досегашните държавни структури изобщо не съществуват.

В рамките на тези нови тенденции ще бъде изкоренено това, което днес измъчва хората под формата на т.н. класова борба. Защото тази борба израства от включването на трудовото възнаграждение в икономическия кръговрат на стопанския организъм. Тази книга описва една форма на социалния организъм, в който понятието „трудова възнаграждение“ претърпява също толкова голяма метаморфоза, както и старото понятие „собственост“. Но чрез тази метаморфоза се изграждат много по-здрави и по-жизнеспособни връзки между хората. Само един лекомислен ум ще твърди, че с осъществяването на изложените тук идеи не се постига нищо друго, освен това, че заплащането на работното време се превръща в заплащане по разценка. Твърде възможно е до това заключение да стигаме поради едно необективно мнение. Обаче тук то се описва не като абсолютно правилното мнение, то е просто смяната на разплащателните отношения и засяга общата инициатива - на ръководителя и на работника - във връзка с цялостното изграждане на социалния организъм.

Ако за някого полагащата се част от трудовото възнаграждение на един работник: изглежда като „заплащане по разценка“, той едва ли ще забележи, че това „заплащане по разценка“ (което практически не е никакво възнаграждение) по своята стойност се проявява по такъв начин, който променя обществения статус на работника спрямо другите членове на социалния организъм. Сега този статус е съвсем различен от статуса, който възниква при едно икономическо господство на една класа върху друга. Така се решава и въпросът с изкореняването на класовата борба.

Ако даден човек е ориентиран към социалистическите идеи и смята, че самото развитие ще доведе до разрешаването на социалния въпрос, трябва да му се възрази: естествено, развитието води до една или друга необходимост, обаче в социалния организъм идейните импулси на човека представляват една жива реалност. И когато времето напредне и това, което досега е било само мисловно съдържание се реализира, тогава тези реализирани сили се намесват пряко в развитието. Всички, които разчитат „само на развитието“, а не на едни или други плодотворни идеи, трябва да си осигурят достатъчно време, докато това, което хората днес мислят, приеме обликът на едно истинско развитие. Само че в този случай, обикновено се оказва твърде късно за реализирането на това, което днешните факти настойчиво извисяват. В социалния организъм е невъз-

можно да разглеждаме развитието по онзи обективен начин, както правим това по отношение на природата. Когато работата опира до социалния организъм, развитието трябва да се предизвика. Ето защо за здравето социално мислене е просто фатално, когато пред него застават съвременни идеи, който - що се отнася до необходимите социални процеси - искат да „докажат“ правотата си, както се „доказват“ нещата в естествените науки. В социалния живот „доказателството“ е в ръцете на този, който мирогледно съумее да възприеме не само това, което вече съществува, а и онова, което - често пъти незабележимо - е стаено в човешките импулси и напират към осъществяване.

Един от процесите, чрез който троичното разделяне на социалния организъм ще проникне в най-дълбоките пластове на обществения живот, е отделянето на съдебната власт от държавата. Държавата има задължението да установи правните отношения между индивидите и отделните групи хора. Достигането до присъдата обаче става в структури, изградени в сферата на духовната организация. До голяма степен то зависи от възможността правораздаващият да прояви усет и разбиране за индивидуалното положение на подследствия. А такъв усет и такова разбиране могат да са налице, само ако при изграждане на съдебните институции се ръководим от същото доверие, което хората изпитват към духовната организация. Възможно е управлението на духовната организация да се възложи на юристи, привлечени от най-различни професии в културната и духовната сфера, които след определен срок отново да се върнат към своите първоначални професии. И тогава, в известни граници, всеки човек ще има възможност да избира за 5 или 10 години между посочените кандидати онази личност, към която той има необходимото доверие, за да и повери решението както по даден случай от общ характер, така и по всички въпроси от областта на наказателното право. Около местоживеенето на всеки човек винаги ще са на разположение толкова много юристи, че техният избор несъмнено ще има своето значение. Един тъжител винаги ще може да се обърне към компетентен съдия.

Нека да помислим какво решително значение би имала подобна практика в австро-унгарските области. В етнически смесените области всеки индивид от дадена националност би могъл да избере съдия от своя народ. Всеки, който е запознат с особеностите на тази част от Европа, ще се съгласи, че подобен подход би укрепил равновесието между отделните етнически групи.

Но има и жизненоважни области извън сферата на националността, при които от този подход могат да се очакват сигурни и надеждни резултати.

За по-сложните съдебни казуси ще бъдат на разположение назначени по

описания начин съдии и съдебни заседатели, чиито избор ще се извършва от ръководството на духовния организъм. Естествено, те няма да могат да се избират сами. От същите органи ще се избират и апелативните съдилища. Това че един съдия е близо до навиците и бита на своите избиратели, че независимо от служебната си власт - с която той разполага само за определен период от време - живее в непосредствена близост с всички наоколо, ще стане характерна черта за онзи стил на живот, който ще се установи чрез реализирането на горните предпоставки. Навсякъде в своите тенденции и действия здравият социален организъм поражда истинско социално разбиране спрямо участващите в него личности; това се отнася и до съдебната дейност. Съдебните решения се привеждат в изпълнение от съответните органи на правовата държава. Чрез реализирането на изложената тук концепция, възникват нови полета за действие и в другите области на живота. Естествено в рамките на тази книга те не могат да бъдат описани в детайли.

Подробностите, които бяха посочени за отделните сфери на социалния живот, ясно показват, че тук основната идея опира не до едно модернизиране на трите големи съсловия: тези, които го изхранват, тези, които служат на отбраната му и тези, които го образават, както някои биха помислили и както практически се приемат лекциите ми върху тези теми. Стремещт е точно обратен - да се преодолее съсловното делене на обществото. Не хората ще бъдат социално разделяни в класи и съсловия, а самият социален организъм ще бъде троично разделен. И точно по тази причина, човекът ще може да бъде наистина човек. Защото троичното разделяне ще бъде такова, че ще позволи на човека да се включи със своя живот във всяка от трите съставни части на социалния организъм. Обективните му интереси ще са застъпени в онази съставна част на социалния организъм, където той упражнява своята професия. Спрямо останалите, той ще изпитва дълбока и пълнокръвна свързаност, защото проявленията им ще го засягат лично. Изграденият от човека социален организъм, който представлява и неговата жизнена среда, ще бъде троично разделен. Всеки човек ще бъде спояващата връзка между трите съставни части на социалния организъм.

IV. СОЦИАЛНИЯТ ОРГАНИЗЪМ И ВРЪЗКИТЕ МУ С ДРУГИТЕ НАРОДИ

/* Изразът може да бъде разбран само след основно запознаване с духовно-научното откритие на Р. Щайнер за „троичното разделяне на човешкия организъм“. За пръв път в публикуваната през 1919 година книга „Върху загадките на душата“ (Събрани съчинения № 21) Р. Щайнер загатва за следната локализация на трите основни душевни сили: мисли,

чувства и воля. Мислите имат своето представителство „горе“ в главата (мозъка, Kopfsystem), чувствата - в ритмичната система, разположена предимно в областта на гърдите (Brustsystem), и волята - „долу“ в това, което Р. Щайнер нарича двигателно-веществообменна система. (Stoffwechsel-Gliedmalen-System)/.

Вътрешната диференциация на здравия социален организъм прави троично разделени също и международните връзки. Всяка от трите съставни части близа в самостоятелни връзки със съответните звена от другите социални организми. Икономическите връзки на една страна с друга възникват без непосредственото влияние на правовата държава.

И обратно - в известни граници отношенията между правовите държави ще се изграждат в пълна независимост от икономическите условия. Благодарение на тази независимост, датираща още при възникването им, междудържавните отношения ще са в състояние да изглаждат всякакви конфликтни ситуации. Интересите на отделните социални организми ще се гарантират от ненарушимостта на държавните граници.

Духовните структури на отделните държави ще влизат помежду си само в такива отношения, които бликат от общия духовен живот на цялото човечество. Независимият от държавата и изграден върху своите собствени принципи духовен живот, ще създаде такива отношения, които са невъзможни, в случаи, че духовните постижения се оценяват не от ръководството на духовните институции, а от самата правова държава. При този род отношения не съществува никаква разлика между постиженията на официалната наука (в международен план) и постиженията в другите духовни области. Една духовна област ползува езика на даден народ и се докосва до всичко, което е в непосредствена връзка с езика. Към тази област принадлежи и самото народностно съзнание. Хората от една езикова общност няма да влязат в изкуствени конфликти с представители на друга езикова общност, ако за признаването на своята автентична култура те търсят подкрепа от държавата или икономиката. Ако един народ има по-голяма способност да разширява своето културно и духовно влияние, на това разширение ще се гледа като на нещо справедливо; и ако се проявява под форми, инспирирани от духовните структури на обществото, то ще протича спокойно и миролюбиво.

Днес троичното разделяне на социалния организъм среща най-остра съпротива от страна на онези общности, които са обединени от един общ език и една обща култура. Тази съпротива ще трябва да се преодолее в името на огромната цел, която новото време поставя все по-ясно пред човечеството. Човечеството ще разбере, че всяка негова част може да напредва към едно наистина достойно съществуване, само ако тя се свързва пълно кръвно с всички други части. Естествено, етническите и

расови зависимости - наред с останалите инстинктивни връзки - са в основата на исторически възникналите правови и икономически човешки общности. Обаче силите, благодарение на което народите израстват в своята еволюция, трябва да се развиват свободно и да си взаимодействуват без ограничаващите влияния на държавните и икономическите структури. Това ще бъде постигнато, когато етническите общности осъществяват вътрешното троично разделяне на своите социални организми, така че всяка от съставните им части да влезе в самостоятелни връзки с другите социални организми.

По този начин се изграждат наистина многостранни зависимости между народи, държави и стопански корпорации, които свързват всяка от частите на човечеството и то по такъв начин, че всяка една да споделя собствените си жизнени интереси с интересите на останалите. Съюзът между народите възниква от импулси, които съответствуват на действителността. Той не може да бъде „постановен“ по силата на политически или правни основания.

Които съзира тук някаква „утопия“, той пропуска да види, че в действителност самият живот е устремен към целта, наречена от него „утопична“, и че раните, които понася животът, се дължат на това, че тази цел е все още далеч от човешкото съзнание.

За обективното мислене е от особено значение обстоятелството, че визираната тук цел пред един социален организъм има стойност за цялото човечество, макар и да е осъществима от всеки отделен социален организъм, независимо от това как другите държави се отнасят към тази концепция. Ако един социален организъм се разчлени на трите си естествени съставни части, техните представителни институции могат да влязат в международни връзки като една хомогенна единица дори и когато другите представителни институции все още не са предприели никакви стъпки в посока на троичното разделяне. Несъмнено, които работи за троичното разделяне, той го прави в името на една общочовешка цел. А това, което е необходимо да се направи, в много по-голяма степен ще се проникне с онези сили, които бликат от живота и се проявяват в истинските човешки импулси, отколкото с всевъзможните резолюции от конгреси, съвещания и т.н. Споменатата цел е замислена въз основа на конкретни принципи; в реалния живот обаче тя трябва да бъде постигана във всяка отделна точка на човешкото общество.

Ако в този дух разглеждаме най-важните прогреси в живота на народите и държавите през последните десетилетия, ще се убедим, че исторически обособените държави - наред със своите духовни, правни и стопански структури - изградиха такива международни връзки, които само подготвиха катастрофата от 1914 г. Но от друга страна беше ясно, че други,

противоположни сили, идващи от несъзнаваните човешки импулси напират именно към троичното разделяне на социалния организъм. Накратко - троичното разделяне ще се превърне в лечебно средство против катаклизмите, пораждани от фанатичния стремеж към едно въображаемо единство. Общопризнатите „ръководители на човечеството" не успяха да видят какво се подготвя около тях. През пролетта и ранното лято 1914 г. „държавните мъже" все още говореха, че мирът в Европа е гарантиран благодарение на правителствата, техните усилия и предпазливост. Обаче тези държавници нямаха никакво предчувствие, че техните разсъждения и действия нямат вече нищо общо с хода на реалните събития. Независимо от това, те бяха смятани за „практици". Обратно, хората, които през последните десетилетия се произнасяха против възгледите на тези „държавници", бяха смятани за „мечтатели", включително и авторът на настоящата книга, особено когато месеци преди военната катастрофа, във Виена, той разглеждаше нещата пред тесен слушателски кръг. (По-голяма аудитория вероятно би посрещнала думите ми с присмех). За предстоящата заплаха аз казах приблизително следното: „Жизнените тенденции, които имат надмощие в нашата съвременност, ще стават все по-силни, докато накрая те ще унищожат самите себе си. Свърхсетивният поглед върху социалния живот ясно показва, че навсякъде зреят ужасни социални язви. И тази е най-голямата грижа за човека, който прониква в битието. Най-страшното е, че се подтиква всеки ентусиазъм за опознаване на живота чрез средствата на Духовната Наука и всичко това може да докара човека дотам, че да изкрещи в лицето на света колко много са нужни истински оздравителни средства. Ако социалният организъм се развива както досега, ще възникнат такива поражения в областта на културата, които за обществото ще означават същото, каквото са раковите образувания в биологичния организъм на човека."

За тази област на живота, в която ръководните кръгове нито можеха, нито искаха да проникнат, „държавниците" се вслушаха в погрешни импулси. Тези импулси предполагаха мерки, които не биха могли да се осъществят, а не по адекватните мерки, които можеха да породят доверие между различите човешки общности.

Който вярва, че всред непосредствените причини за сегашната световна катастрофа не са намесени и социалните закономерности, трябва да помисли какво би произлязло от политическите мотиви на воюващите държави, ако „държавниците" им биха включили тези социални закономерности в своята воля. И какво би станало - от друга страна - ако подобна воля не беше създавала самия заряд на последвалата експлозия. Ако през последните десетилетия внимателно сме наблюдавали надигащото

се раково заболяване в междудържавните отношения - възникнало именно като последица от социалните идеи на водещите политици - ще разберем и думите на една видна личност в духовния елит на Европа, казани още през 1888 година относно социалната воля на водещите политици: „Целта е ясна: да превърнем човечеството в едно царство от братя, които - движени единствено от най-благородни мотиви - да напредват заедно по своя път. Ако човек проучва историята само върху картата на Европа, би могъл да повярва, че близкото ни бъдеще е застрашено от едно масово и взаимно убийство", и само мисълта, че трябва да бъде намерен „пътят към истинските ценности на човешкия живот" може да съхрани усета за човешкото достойнство. И тази мисъл е такава, че „тя не се помирява с нашето чудовищно въоръжаване, както и с това на нашите съседи. И все пак аз вярвам в нея. Тя трябва да отвори очите ни, защото в противен случай би било по-добре с едно общо решение просто да анулираме човешкия живот и да обявим официален празник на самоубийството" (Така се изразява Херман Грим през 1888 на стр.46 от книгата си „Извадки от последните пет години"). А какво друго бяха „военните приготовления", ако не стремеж на определени хора да запазят държавата като една монолитна и неделима формация, въпреки че в хода на съвременното развитие тази монолитна формация явно противоречеше на всеки нормален и здрав порив за съвместен живот на отделните народи? Нормален и здрав съвместен живот може да гарантира само онзи социален организъм, който ще възникне от логичните закономерности на новото време.

Повече от 50 години Австро-Унгария се стремеше към едно пълно обновяване на своите структури. Нейният духовен живот, бликащ от недрата на толкова много етнически общности, търсеше такива форми, за чието развитие единната държава - изградена по стар образец - представляваше сериозна пречка. Сръбско-австрийският конфликт, стоящ в изходната точка на сегашната световна катастрофа, е живо доказателство за това, че от определен момент нататък политическите граници на единната държава не могат да бъдат в същото време и културни граници за народите. Ако духовният живот - изграден върху своите собствени принципи и без да е подчинен на политическата държава и нейните граници - би успял да надхвърли тези сковаващи рамки и да израсне в хармония с целите на другите народи, тогава конфликтите, стаени в духовния живот, не биха могли да се разразят в една политическа криза. Но подобна еволюция в духовния живот изглеждаше на всички, които в Австро-Унгария си въобразяваха, че мислят „държавнически", като нещо невъзможно, като някакво пълно безумие. Техните мисловни стереотипи не допускаха друго, освен представата, че държавните граници съвпадат с

националните. И за тези мисловни стереотипи, идеята че определени духовни организации и структури могат да се породят независимо от държавните граници, изглеждаше отблъскваща. Но въпреки всичко: точно тази невъзможна идея е най-същественото изискване на съвременната епоха за протичането на нормален международен живот.

Ако човек разполага с практично и обективно мислене, той не трябва да се препъва в привидната невъзможност на тази идея и да смята, че всички усилия са обречени на непреодолими трудности. Напротив - той трябва да мобилизира силите си, за да ги преодолява. Вместо „държавническото“ мислене да се съобрази с изискванията на съвременната епоха, то се зае да консервира въображаемата цялост на старото държавно устройство. Но така държавата все повече се превръщаше в една абсурдна формация. И през второто десетилетие на 20-и век тя се изправи пред алтернативата: или да не прави нищо за себесъхранението си в старите държавни структури и да очаква разпадането си, или външно да поддържа своя вътрешен абсурд чрез насилия, които намериха израз във военните действия. И така, 1914 изправи австро-унгарските „държавници“ пред алтернативата: те или трябваше да променят своите намерения и да ги съобразят с жизнените закономерности на здравия социален организъм и да представят на света този факт като израз на своята воля - което би пробудило едно ново доверие към тях - или пък бяха длъжни да предизвикат война с цел да запазят старите структури. По въпросите за „вината“ можем да сме обективни само ако имаме предвид и тези подробности. Именно поради участието на много народи в състава на Австро-Унгария, пред нея беше поставена световноисторическата задача, преди всичко да развие здравия социален организъм. Тази задача не можа да бъде осмислена. Прегрешението пред новите еволюционни импулси на света вкара Австро-Унгария в ужасите на войната.

А какво беше положението с немския Райх? Той също беше основан в една епоха, когато човешкият стремеж към здрав социален организъм напираше към своето реализиране. Тази реализация би могла да се превърне в историческо оправдание за съществуването на Райха. Виждаме как социалните импулси се концентрираха в тази средноевропейска държава като в един пространствен център, който сякаш беше предопределен да стане арена за техните видими действия. Разбира се, социалното мислене може да се прояви на много места, обаче в Германия то прие твърде особени форми, от които можеше да се съди за неговото бъдещо развитие. Всичко това трябваше да се превърне в творчески импулс за тази държава, в непосредствени задачи пред нейните ръководители. Ако беше приела този творчески импулс, бликащ от самите недра на човешката еволюция, Германия щеше да изпълни и истинското си предназна-

чение в съвременния международен живот. Вместо да се заеме с величествената общочовешка задача, тя затъна в „социални реформи“, диктувани от изискванията на момента, и дори се радваше, когато в чужбина се удивляваха от образцовия вид на тези реформи.

Нещата все повече се приближаваха по показната демонстрация на сила и мощ, които Германия възлагаше на вече напълно изчерпани и остарели представи за величието и блясъка на държавата. Изградена беше една държава, която също както Австро-Унгария, се противопоставяше на новите еволюционни импулси. Ръководителите на Германия дори не подозираха за тяхното съществуване. Държавата, която те си представяха, можеше да се крепи само на военната мощ. Докато в действителност общочовешката еволюция зависеше от осъществяването на импулса за изграждането на здрав социален организъм. С осъществяването му, в общността на съвременните народи биха се намесили и други сили освен тези, които бяха налице през 1914. С неразбирането на този импулс, през 1914 германската политика стигна до най-долната мъртва точка на своите възможности. През последните десетилетия тя просто не забелязаше нищо от това, което би трябвало да се случи; тя се занимаваше с всевъзможни подробности, нямаша нищо общо с еволюционните импулси на новото време, изобщо с всичко, което поради своята безсъдържателност просто трябваше да рухне „като картонена кула“.

Вярна представа за този трагичен момент от историята на германската държава бихме получили, ако се опитаем да вникнем в онези събития, които се разиграха сред компетентните среди на Берлин през края на юли и на 1 август 1914, и след това да ги изнесем в точния им вид пред света. За тези събития хората в Германия и чужбина не знаят почти нищо. Всеки, който е запознат с тях, ще се съгласи, че тогава германската политика, стигайки до долната мъртва точка на своите възможности, просто трябваше да представи всички решения относно това, дали и как да се започне войната, в ръцете на военните. От военна гледна точка, компетентните лица не можеха да предприемат нищо друго, освен това, което вече беше предприето, защото от тази гледна точка ситуацията не можеше да бъде разглеждана по друг начин. Защото - извън военната сфера - нещата бяха стигнали дотам, че просто не можеше да се предприеме никакво действие. Да, ако някои се постараят да хвърли истинска светлина върху събитията в Берлин от края на юли и 1 август 1914, те ще се очертаят като факти с огромна световноисторическа стойност. Но човек все се поддава на илюзията, че не би спечелил нищо от тях, ако не е наясно с предшестващите събития. Ако обаче искаме да говорим за т.н. „вина“, не трябва да си спестяваме тези усилия. Без точен поглед в ситуацията, нещата остават неразбираеми: Естествено, могат да се об-

съждат и по-далечни причини, но тъкмо този точен поглед показва по какъв начин причините започнаха да действуват.

Представите, които по това време имаха водачите на Германия - замисляйки войната - прераснаха по един съдбоносен начин в трайно настроение на целия народ. През последните мъчителни години те пречеа на германските ръководители и не допускаха изграждането на точен поглед върху горчивите драми на живота; онзи точен поглед, чието отсъствие беше в основата на по-предишните трагични събития. Авторът на тези редове искаше да прибави нещо към евентуалната възприемчивост спрямо тези драматични събития. В рамките на Германия и Австрия, точно по времето на военната катастрофа - един твърде подходящ според него момент - той искаше да предложи идеята за здравия социален организъм на определени личности, чието политическо влияние още тогава би дало силен тласък на този импулс. Някои личности, които с искрена загриженост гледаха на съдбата на немския народ, се постараха да направят достъпна идеята за троичното разделяне на социалния организъм. Напразно. Техните мисловни стереотипи - ориентирани единствено към милитаристични представи - настръхваха срещу подобни импулси, с които според тях не можеше да се предприеме нищо разумно. Накрая се заговори за „отделянето на държавата от училището“; това все пак беше нещо. Ето в такива релси течаха от доста време мислите на германските „държавници“; т.е. в една посока, която изключваше всяко разумно вникване в историческото значение на момента. Доброжелателни лица настояваха, че аз трябва да „публикувам“ тези мои съображения. Но в конкретния случай този съвет беше възможно най-неподходящият. Какво би помогнало, ако в областта на „литературата“, наред с хиляди други неща, започнат да се обсъждат и тези импулси, при това от едно частно лице. Към дълбоката същност на тези импулси принадлежи и обстоятелството, че тогава те можеха да добият значение само благодарение на мястото, където се произнасят. Ако нещата, свързани с този импулс, тръгваха от подходящо място, средноевропейските народи биха предусетили, че въпросният импулс им дава нещо, което малко или много съответствува на техните съзнателни стремежи. И тогава, съвсем сигурно е, че народите на руския Изток бяха стигнали до разбирането за необходимостта от смяна на царизма с помощта на тези импулси. Да оспорва горното твърдение може само човек, комуто липсва всякакъв усет за възприемчивостта на все още неразгърнатия източноевропейски интелект спрямо здравите социални идеи. Вместо подобни идеи, дойде Брест - Литовск.

Обстоятелството, че милитаристичното мислене не можа да предотврати катастрофата в Средна и Източна Европа, се дължеше само на това, че

милитаристичното мислене успя да се дегизира. Причината за нещастieto на германския народ е, че той не поиска да повярва в неизбежността на катастрофата. Никой не пожела да разбере, че на държавните върхове, където трябваше да се вземе решението, хората нямаха никакъв усет за историческата необходимост на събитията. Ако някой предполагаше нещо за тази необходимост, щеше да знае също, че по това време всред английскоговорещите народи имаше личности, които добре схванаха какви сили се пробуждаха в народите на Средна и Източна Европа. Те бяха убедени, че в Средна и Източна Европа се подготвя нещо, което трябва да се разрази в могъщи социални сътресения. Те смятаха още, че в английскоговорещите страни няма нито историческа необходимост, нито възможност за подобни социални сътресения. Тези личности ориентираха английската политика според резултатите на своето мислене. В Средна и Източна Европа никой не се досещаше за това; там политиката беше замислена така, че тя просто трябваше да се срути „като картонена кула“. Само политика, която би се опирала на възгледа, че сред англоезичните народи има среди, които са готови по един величествен начин - макар и съвсем естествено, от английска гледна точка - да се съобразят с историческата необходимост, би била достатъчно здрава и надеждна. Но стремежът към такава политика, особено що се отнася до „дипломатите“, беше смятан за нещо свършено излишно.

Вместо да бъдат положени усилия за прокарането на една политика - разработена според забележителните мащаби на английската дипломация - която би се оказала благоприятна за Средна и Източна Европа още преди избухването на военната катастрофа, нещата бяха оставени да се движат по старите дипломатически релси. Дори и по време на горчивия опит от военните действия, никой не разбра очевидната необходимост - срещу политическата задача, която Америка провъзгласи на света, Европа трябваше да противопостави друга задача, родена от жизнените сили на самата Европа. Между исканията, които Уилсън постави от американска гледна точка, и тези, които в оръдейната канонада загатваха за един от духовните импулси на Европа, би могло да се постигне разбирателство. Всякакъв друг вид споразумение би прозвучал пред историческата необходимост като кух и празен звук.

Обаче на хората, които по стечение на обстоятелствата участваха в ръководството на Германия, липсваше нещо съществено: а именно усетът за ясното формулиране на конкретни задачи, с оглед на зараждащите се нови сили в съвременното човечество. Ето защо и есента на 1918 донесе точно това, което трябваше. Рухването на военната мощ беше съпроводено и от една духовна капитулация. Вместо порив към осъществяването на новия импулс на германския народ - и то като краен израз на

една общоевропейска воля - се стигна до елементарното подчиняване пред прочутите 14 точки на Уилсън. Пред една Германия той постави тезиси, каквито самата тя не молеше да измисли. Както Уилсън бе ограничен върху своите собствени 14 точки, така той можеше да помогне и на Германия само в това, което тя самата иска. Той трябваше просто да изчака оповестяването на нейната воля. Към посредствените цели на политиката от началото на войната се прибавиха и тези от октомври 1918; настъпи ужасната духовна капитулация, предизвикана от един човек, върху когото мнозина германци възлагаха своята последна надежда. Ситуацията в Средна Европа породила неверие към всякакви възгледи, които се опираха на реалните исторически сили, както и отвращение към всякакви импулси, произтичащи от едно истинско вникване в духовните причини на външните факти. Днес, в резултат на всички събития и факти от военната катастрофа, се създава нова ситуация. Нейна характерна особеност са социалните импулси, които се пробуждат в човечеството, и то по начинът, описан в настоящата книга. Тези социални импулси говорят на такъв език, спрямо който целия цивилизован свят трябва да осмисли своята истинска задача. Но нима по отношение на социалните въпроси разсъжденията върху това, което трябваше да стане, също е необходимо да стигнат до онази мъртва точка, в която се оказва източноевропейската политика през 1914? Ако тогава огромни територии можеха да останат извън обсъжданите проблеми, днес - що се отнася до социалното движение - това е невъзможно. По този въпрос не могат да съществуват никакви политически противници, никакви неутрални мнения; задава се ново, задружно функциониращо човечество, умеещо да долавя знаците на времето и да организира според тях своите общи действия. От принципите и намеренията, изложени в тази книга, е напълно ясно защо в следващата глава авторът се обръща с призив към немския народ и към целия културен свят; с призив, който преди известно време беше отправен и към един комитет - доказал способността си да вникне в социалната идея - за да стане тя достойна на всички и най-вече на средноевропейските народи. Тогава този призив беше адресиран към по-тесен кръг. Днес условията са други. На времето официалните съобщения, както и трябваше да стане, сведоха този призив до един „литературен опит“. Днес обществото трябва да прибави и нещо, което по-рано не би могло да стори, а именно: да роди самите хора, способни да викнат в идеята за троичното разделение на социалния организъм и да я осъществят докрай. Защото тази идея може да възникне само благодарение на такива хора.

V. ОБРЪЩЕНИЕ КЪМ НЕМСКИЯ НАРОД И КЪМ КУЛТУРНИЯ СВЯТ

Немският народ твърдо вярваше в здравите основи и непреходността на своята изградена преди половин век държава. Дори през август 1914 той смяташе, че военната катастрофа - в която се оказа въввлечен - само ще потвърди вярата в една здрава и непобедима Германия. Днес пред сведения поглед на този народ стоят само развалини. Очевидно след подобни сътресения трябва да настъпят размисъл и спомняне. Господстващите мнения, особено в хода на войната, се оказаха всъщност едно трагично заблуждение. Къде са причините за това съдбоносно заблуждение? Този въпрос е длъжен да пробуди в душите на всички немци размисъл и спомняне. А дали днес те разполагат със силата за този душевен акт, зависи от самата жизнестойчивост на немския народ. Неговото бъдеще зависи от това, дали в пълна сериозност той ще си зададе въпросът: как стигнахме до нашето огромно заблуждение? И ако днес той си зададе този въпрос, ще проумее: преди половин век ние изградихме една държава, за да поставим пред нея великите задачи, произтичащи от самата духовна същност на германския народ.

И така, основите на държавата бяха положени. На първо време усилията бяха насочени към регулиране на нейните вътрешни жизнени способности според мярката на старите традиции и според новите, динамично променящи се изисквания. После се премина към укрепване и разширяване на изградената върху материални сили външна мощ. С нея бяха свързани и мерките спрямо съвременните социални проблеми - за които някому трябваше да се държи сметка и то се оказа просто необходимост на деня - макар че все още им липсваше голямата цел. Тя щеше да се появи по-късно, след постепенното вникване в истинските еволюционни сили, към които трябваше да се обърне новото човечество. Германската държава възникна без ясно поставена и оправдана цел, Която да произтича от духовната същност на немския народ. В хода на военната катастрофа това пролича по един трагичен начин. Но още далеч преди военната катастрофа, негерманският свят не успя да вникне в някои от намеренията на Германия, които биха пробудили смътното усещане: ръководителите от тази държава всъщност изпълняват една световноисторическа мисия, която не трябва да бъде пренебрегвана. Неразпознаването на една такава мисия от страна на негерманския свят, по необходимост породило у него подозрения, които са и по-дълбоката причина за германския провал.

От непредубедената оценка на тези факти зависи цялото бъдеще на германския народ. В сегашното нещастие би трябвало да се появи тъкмо онова разбиране за нещата, до което през последните 50 години никой не успя да се приближи. Вместо повърхностното обсъждане на незна-

чителни проблеми, днес е необходим широк и мощен размах в самото светоусещане, в самия светоглед, за да проникнем в еволюционните сили с ясни и точни мисли, да им се посветим с решителна и твърда воля. Нека престане дребнавият стремеж, да се принизяват като непрактични идеалисти всички, които са отпразвили своя поглед към тези еволюционни сили. Нека престанат и високомерието, и претенциите на тези, които се смятат за непогрешими практики, макар че точно те доведоха нещастieto, прикривайки ограничения си ум под формата на „практични“ действия. Нека се вслушаме в обявените за „идеалисти“, които обаче в действителност са истинските практики, що се отнася до еволюционните импулси на новото време.

Вярно е, че „практиците“ отдавна виждаха нарастващите социални проблеми, но те искаха да ги разрешат в рамките на традиционните мисловни стереотипи. Съвременният икономически живот постави специфични изисквания, чието задоволяване по пътя на частната инициатива изглеждаше невъзможно. Прехвърлянето на частния труд в общественото производство се налага по отношение на една определена класа в точно определени области като нещо необходимо и то беше реализирано там, където според практическите възгледи на тази класа можеше да дава добри резултати. Радикалното прехвърляне на целия частен труд в общественото производство е цел на друга класа, която в условията на новия икономически живот няма никакъв интерес от запазването на традиционните частни цели.

В основата на всички социални стремежи, които възникват в нашето съвремие, лежи нещо общо. Те настояват за одържавяване на частната собственост и разчитат, че този процес ще се поеме от структури (държава, комуни), които всъщност нямат нищо общо с новите социални изисквания. Или, от друга страна, разчитат на по-нови формации (например сдружения, корпорации), които съвсем не са възникнали в отговор на тези нови изисквания, а само копират традиционните форми, наследени от старите мисловни стереотипи.

В действителност, нито една от формите, изградени според старите мисловни стереотипи, не може да възприеме това, което се е изисквало от тях. Новите еволюционни импулси на епохата напират към мисловното обхващане на нова социална структура, която е съвсем различна от досегашната. Досега в голямата си част социалните общности бяха изградени от социалните инстинкти на човечеството. Задача на бъдещето е, тези нови еволюционни сили да бъдат разбрани с ясно и пълно съзнание.

Социалният организъм е също диференциран, както и този на природата. И както природният организъм осъществява мисленето чрез гла-

вата, а не чрез белите дробове, така и при социалния организъм е необходима неговата вътрешна диференциация под формата на три отделни системи, при което нито една от тях не може да поема задачите на другите две, но е в състояние да работи съвместно с тях при пълното обезпечаване на своята автономност.

Стопанският живот може да устои и просперира, единствено ако изгражда себе си като автономно звено на социалния организъм според своите собствени сили и закони, и ако - от друга страна - сам не внася по този начин хаос в своите структури, така че да бъде погълнат от едно друго, политически-активно звено на социалния живот. Това политически-активно звено трябва да има много по-пълна автономност и да съществува наред със стопанския живот, както и в природния организъм дихателната система функционира наред със системата „глава“*. Тяхното благотворно взаимодействие не може да бъде постигнато благодарение на това, че върху тях се осъществява контрол от един единствен законодателен и изпълнителен орган, а благодарение на това, че всяка от двете системи има свое собствено законодателство и управление, които си взаимодействат свободно и пълнокръвно. Защото ако политическата система иска да поеме икономическата, това означава, че тя ще я унищожи, а и икономическата система напълно изгубва своите жизнени сили, ако тя се политизира.

Към тези две съставни части на социалния организъм трябва да се присъедини и трета: това е духовният организъм на обществото. Той също трябва да бъде изграден в пълна автономност и според неговите собствени жизнени възможности. Към него принадлежи и духовната компонента на другите две съставни части. Тя трябва да внесе в тях своята собствена закономерна дейност, но така че да не бъде доминирана от другите две: взаимното им влияние следва да наподобява взаимодействие между отделните части на един цялостен природен организъм.

Към изграждането на предлагания тук социален организъм може да се пристъпи още днес, и то по един напълно обоснован начин. Тази книга дава само основните ориентири за всички онези, които са убедени в живата необходимост и правота на новите еволюционни импулси в областта на социалния живот.

Основаването на германската държава съвпада с времето, когато тази необходимост започва да се открива пред новото човечество. Ръководният елит не разбра, че трябва да постави пред държавата една задача именно с оглед на тази нова историческа необходимост. Верният поглед към новите еволюционни импулси не само би укрепил нейната вътрешна структура, но би предал на външната и политика адекватност и перспектива. А с подобна политика немският народ би могъл спокойно да

води своя съвместен живот с останалите негермански народи. Сега, след огромните изпитания, народът би трябвало да е готов за своето ново прозрение. Немската воля за изграждането на нов социален организъм би трябвало да се устреми напред. Пред външния свят би трябвало да се изправи не тази Германия, която вече не съществува, а трите отделни системи: духовната, политическата, икономическата и тъкмо с техните представителни институции би трябвало да преговарят онези, които повалиха Германия, която поради неправилното взаимодействие на тези три системи, се бе превърнала в абсурдно социално образувание. Естествена е съпротивата, с която всички „практици“ се отнасят към сложността на разгледаните тук идеи. За тях е неприятна дори самата мисъл за троичния социален организъм, защото те се ръководят не според действителните изисквания на живота, а искат да градят всичко според удобните навици на своето мислене. Те обаче трябва да са наясно: или ще приспособят своето мислене към изискванията на реалния свят, или ще се окаже, че не са извлекли никакви поуки от нещастията и са, следователно, готови да ги предизвикат отново в непредвидими размери.

Д-р Рудолф Шайнер